

27 APR. 1992

Nytt om

Kvinneliv

1/92
Kropp og kvinnelighet:
Nye perspektiv – ny forståelse

FORSKNING

Nytt om kvinneforskning utgis av NAVFs sekretariat for kvinneforskning

NYTT OM KVINNEFORSKNING

fra Norges allmennvitenskapelige forskningsråds

Sekretariat for kvinneforskning

Årgang 16, 1992

Redaksjonen:

Sekretariatet for kvinneforskning

Ansvarlig redaktør: Tove Beate Pedersen

Omslag: Harald Gulli

Trykk: Lobo Grafisk as

ISSN: 033-0265

Utkommer med 5 nummer pr. år.

Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.

Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner.

Løssalg: kr. 40,-

Abonnement: kr. 160,-

Postgiro: 0809 5147160

Redaksjonens adresse:

NYTT OM KVINNEFORSKNING

Sandakerveien 99, 0483 Oslo

Tlf. (02) 15 70 12

I SEKRETARIATET:

Daglig leder Tove Beate Pedersen

Forskningsleder Torill Steinfeld

Fagkonsulent Inga Stener Olsen (permisjon)

Fagkonsulent Bente Lilja-Bye (vikar)

Koordinator Marit Lembach-Beylegaard (NTH)

Sekretær Evy Haneborg

Sekretær Toril Finsen Enger (1/2 stilling)

Sekretær Ann-Cathrin Moss (vikar 1/2 stilling)

SEKRETARIATETS STYRE:

Adm. direktør Liv Hatland, leder

Professor Gerd Bjørhovde, nestleder

(repr. for humaniora)

Professor Hildur Ve

(repr. for samfunnsvitenskap)

Professor Vidar Hansson

(repr. for medisin)

Førsteamanuensis Leif Erik Eriksen

(repr. for naturvitenskap)

Forsker Øystein Gullvåg Holter

(repr. for NORAS)

Likestillingsombud Ingse Stabel

VARAMEDLEMMER:

Programsekretær Astri Brekken

Førsteamanuensis Tore Pryser

Professor Georges Midre

Førsteamanuensis Kirsti Ytrehus

Førsteamanuensis Finn Ingebretsen

Rådgiver Annemor Kalleberg

Daglig leder Kjellaug Pettersen

Kjære leser!

Årets første nummer av *Nytt om kvinneforskning* er om kropp og kvinnelighet. Kanskje ikke særlig originalt på denne tida av året; dette har vi til felles med mange publikasjoner som hovedsakelig henvender seg til et kvinnelig publikum. Hos oss slipper dere iallfall oppskrifter på slankende mat og oppstrammende øvelser!

Hovedtemaet denne gang – kropp og kvinnelighet – belyses og analyseres fra ulike vinkler av bidragsytere med bakgrunn fra fysioterapi, psykologi, sosiologi og litteraturvitenskap. Artiklene er plukket fra en seminarrekke som gikk våren -91 ved Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo. Vårt utvalg representerer nye og søkende måter å tenke rundt kropp og kvinnelighet på. Til tross for at redaksjonen har samarbeidet med forfatterne om å gjøre stoffet mer alminnelig tilgjengelig, har vi forståelse for at noe stadig kan oppleves som fremmedartet og vanskelig. *Nytt om kvinneforskning* er et faglig tidsskrift, ikke et vitenskapelig tidsskrift. Vi ber alltid våre artikkelforfattere om å presentere stoffet «slik at det er tilgjengelig for lesere utenfor ens eget fagfelt». Selv om viljen er tilstede, kan det være vanskelig å popularisere. Temaet kropp og kvinnelighet er i og for seg velkjent, men i den tradisjonelle tilnærmingen har det vært spørsmål om det er naturen eller kulturen som former mennesket til to kjønn. De nye spørsmålene retter seg mot språket. Hva slags begreper har vi når vi deler verden i kvinner og menn og snakker om kropp i motsetning til sjel? Redaksjonen ønsker å la leserne få del i denne utfordrende og interessante måten å nærme seg det velkjente temaet på. Så får vi heller håpe at nysgjerrigheten hjelper oss

over de mer vanskelig tilgjengelige områdene!

NORA er navnet på det planlagte nordiske kvinneforskningstidsskriftet som skal utgis på engelsk. Arbeidet med å få startet opp har tatt lengre tid enn ventet blant annet fordi det har vært vanskelig å finne ansvarlig redaktør. I dag er imidlertid redaktørspørsmålet avklart og utgivelsestidspunkt er utsatt til 1993.

I sekretariatet arbeider vi nå med rapporten fra konferansen «Kjønn i kjempers fødeland. Forskerblikk på kultur og identitet» som ble arrangert på Norsk Folkemuseum, Bygdøy, høsten -91. Rapporten vil inneholde så godt som alle bidragene fra denne mangfoldige og fargerike konferansen. I dette nummeret gjør vi kjent to konferanser som vi arrangerer i vår: «Dei vil alltid klaga og syta»: Fagkritisk blikk på kunnskapsproduksjon om kvinneliv og helse (tre dager i mai), og endagskonferansen om forskningsstrategiske perspektiver på forholdet mellom mannsforskning og kvinneforskning i april, som vi arrangerer sammen med Nettverk for mannsforskning.

Så: Universitetet i Oslo ga Senter for kvinneforskning fem nye virkeår og flere nye stillinger i «julegave». Gratulerer!

Sekretariatet for kvinneforskning har også fått en utvidelse av staben i form av en treårig engasjementstilling (med tiltredelse 1.8.92). Stillingen er som kombinert fagkonsulent/redaksjonssekretær. Så, du som har lyst til å være med å gjøre *Nytt om kvinneforskning* enda bedre, hold deg orientert! Utlysningen kommer i vår!

Innhold

<i>Elisabeth L. Fürst: Den urene tvetydigheten</i>	s. 3
<i>Charlotte Buhl: Om kvinner, kropp og spiseforstyrrelser</i>	s. 14
<i>Gunn Engelsrud: Kroppen som tilstand eller gjenstand?</i>	s. 20
<i>Rakel Christina Granaas: Matreaksjoner og skriftsymptomer:</i> <i>Julia Kristeva, Torborg Nedreaas og Herbjørg Wassmo</i>	s. 27
<i>Hanne Haavind: Flukten fra eller erobringen av kroppen</i>	s. 36
<i>Drude von der Fehr: Kropp, kjønn og handling. Et pragmatisk syn</i>	s. 47
<i>Mariken Vaa: Uformell sektor, kvinner og bistand</i>	s. 56
<i>Tove Hjørungdahl: Mot et nytt bilde av den eldre jernalder</i>	s. 63

BOKOMTALER

<i>Ingegerd Tallberg Broman: När arbetet var lönen. En kvinnohistorisk studie av barnträdgårdsledarinnan</i>	s. 70
<i>Denise Malmberg: Skammens röda blomma? Menstruationen och menstruerande kvinnan i svensk tradition</i>	s. 74

MØTER SOM KOMMER	s. 76
----------------------------	-------

LITT AV HVERT	s. 81
-------------------------	-------

NYTT FRA LIKESTILLINGSUTVALGENE	s. 85
---	-------

PUBLIKASJONER	s. 86
-------------------------	-------

EGNE PUBLIKASJONER	s. 89
------------------------------	-------

Den urene tvetydigheten

Av Elisabeth L. Fürst

Spørsmål om mat, kropp og kjønn handler også om arkaiske sider ved kulturen og subjektet. Vi skal se at bibelske, antropologiske og psykoanalytisk orienterte tekster bringer oss nærmere identitetens grunnlag, den kulturelle, den kjønnsmessige og den individuelle. Det leder oss også til spørsmål om grunnlaget for at kvinnen fremstår som annenrangs, uren, ja til og med som farlig.¹

Mat er en nøkkel til kulturens sjel, sier Claude Lévi-Strauss (Samtiden 1979). Kan dette utsagnet forstås dithen at studiet av mat også kan lede til en dypere forståelse av kjønnsforholdets kultur? Dette er et av spørsmålene jeg reiser i et større prosjekt om mat, kjønn og rasjonalitet som denne artikkelen springer ut av. Jeg skal her ta utgangspunkt i noen gammeltestamentlige tekster som tilgang til en mulig fortolkning av vår kulturs «sjel» eller «dypstruktur». Det er her tale om det vi kan kalle «vårt kulturelle ubevisste», dypstrukturer vi bærer med oss som tilhørere av en kultur.² Vi skal se at både kjønnsforholdet og maten blir tematisert helt fra begynnelsen, og det fremstår som svært selvfølgelig; mennesket ble snart ikke bare mann, men også kvinne, og de måtte ernære seg for å leve. Sult og seksualitet, mat og kjønn ligger altså som en premiss i menneskelivet og dermed i kulturen.

Identitet og forskjell

Julia Kristeva (1982) følger opp Mary Douglas (1984/1966) når hun sier at Det gamle testamentets tekster kan leses som fortellinger om hvordan kulturell identitet

konstrueres og bekreftes gjennom en økende differensiering, der forskjeller mellom «oss» og «de andre» settes i fokus. Bibelens fortellinger om de mange mat-tabuer kan nettopp forstås i dette lys. Alle-rede fra første stund etableres de avgjørende distinksjoner ved hjelp av matregler om spiselig og uspiselig. Og den første forskjell som etableres er den mellom Gud og menneske. Første Mosebok forteller om Adam og Eva som ble forvist fra Edens Hage fordi de spiste av den forbudte frukten fra treet som tilhørte Gud, det som bar på kunnskapen om godt og ondt. Som straff for dette brudd på bibelens «første mat-tabu» forviste Gud dem fra hagen. Han var redd de ville forsyne seg også av det andre forbudte treet; det evige livets tre. Straffen var hard og den innebar kjønnes differensiering. De fikk kjenne sin forskjellighet i kropp og arbeid. Adam ble forbannet med å skulle ete sitt brød «i sitt ansikts sved» – Eva med å føde sine barn med smerte og underordne seg mannen. Ute av Paradis var menneskene overlatt til selv å dyrke jorden for å skaffe sin føde. Først etter syndfloden fikk Noah og hans overlevende lov til å spise kjøtt, men da bare fra dyr som var sjeftet; blod var stadig kun for Gud (Kristeva 1982).

I Tredje Mosebok ser vi en økende differensiering mht. mat som regnes som spiselig og mat som er tabu. Moses får vite:

.. jeg er Herren eders Gud, som har skilt eder ut fra folkene. Derfor skal I skille mellom rene dyr og urene og mellom urene fugler og rene og ikke gjøre eder selv vederstyggelige ved å ete de firføtte dyr eller de fugler eller det kryp på jorden som jeg har skilt ut for eder for at I skal holde dem for urene (20:24-25).

Her ser vi en utvikling i forskjell ikke bare mellom menneske og Gud, men mellom ulike mennesker; mellom Guds utvalgte folk og andre folk. Forskjellen etableres ved å referere til rent og urent, riktig og «vederstyggelig». Dyr som kan spises bestemmes utfra følgende klassifikasjoner:

Alle de firføtte dyr som har klover og har klovene kløvd helt igjennom, og som tygger drøv, dem kan I ete: Det er bare disse I ikke skal ete blant dem som tygger drøv, og blant dem som ikke har klover: kamelelen, for den tygger vel drøv, men den har ikke klover, den skal være uren for eder, og fjellgrevlingen for den tygger vel drøv, men den har ikke klover, den skal være uren for eder, og haren... og svinet....(Tredje Mosebok, II: 3-8).

Disse bibelske mat-tabuer tolker Mary Douglas (1984/1966) som uttrykk for et *klassifikatorisk* system der selve meningen er å etablere et skille mellom hellig og avskyelig.³ Slik hun forstår det, står hellig her for helhet, orden og perfeksjon. Det betegner at enkeltindivider holder seg innenfor den klasse de hører hjemme i, at ikke forskjellige ting blandes sammen. Innenfor et slikt klassifikasjonsskjema oppstår det problemer med dyr/individer som representerer grensetilfeller, slik at det blir vanskelig å klassifisere dem innenfor en bestemt kategori. Det er det tvetydige ved slike medlemmer, deres dobbelthet, som gjør dem annerledes, fremmede, uordentlige, altså urene. For israelitten innebærer altså det å spise uren mat en trussel mot den

kulturelle identiteten og tilhørigheten til det egne folket.

Mary Douglas som analyserer både historiske, primitive og moderne kulturer som *symbolsystemer*, påpeker at grensene for det urene ofte opprettholdes ved hjelp av separasjonsritualer. Og fordi hun ønsker å utradere forestillingen om vesensforskjeller mellom hellig og profan urenhet, peker hun på det moderne menneskets forhold til *skitt*. Bortsett fra hygiene handler vårt forhold til skitt om *orden*, sier hun. Skitt er biproduktet av en systematisk ordning og klassifisering. Skitt, uorden og urenhet må ekskluderes for at mønsteret, *den sosiale orden* skal opprettholdes.

Spørsmålet er om dette også har relevans når det gjelder kjønn og kjønnsidentitet? Selv om det er Julia Kristeva som gjør mat-tabuene relevante også i kjønnsammenheng, nevner Mary Douglas den gravide kvinnen og det ufødte barn i mors liv som eksempler på tvetydige, grensekryssende elementer. Fordi dette barnets tilstand er høyst tvetydig, man kjenner ikke dets kjønn, man vet ikke om det vil overleve, er det i en tilstand av *urenhet*. Svangerskapet representerer en overgangstilstand som i primitive samfunn svært ofte blir møtt med separasjons- og renselsesritualer. Disse skal motvirke den *fare* den urene gravide kvinnen betyr, både for seg selv og andre.

Som sagt er det Kristeva (1982) som utdyper dette temaet i sin diskusjon og videreutvikling av Douglas' analyse. Hun viser til kapittel tolv i Tredje Mosebok, altså det som følger etter presentasjonen av mat-tabuene. Det handler interessant nok om kvinnen i barselseng. Her får vi vite at kvinnen skal betraktes som uren «like lenge som hun er uren i sin månedlige svakhet» (12:2) og at hun for å rense seg må ofre et lam og en due til Vår Herre. Men har hun født en sønn, er et ekstra renselsesrituale foreskrevet: «Den åttende dag skal hans forhuds kjøtt omskjæres» (12:3), får vi vite.

Det denne omskjæringen symboliserer, ifølge Kristeva, er den mannlige forskjell og atskillelse fra *moderkroppen* og den kvinnelige urenheten. Samtidig ser hun omskjæringen som et tegn på alliansen mellom det utvalgte folket og dets Gud. Kristeva understreker her en parallell mellom omskjæringens og mat-tabuenes logikk; begge deler indikerer identitet og forskjell, begge deler skiller israelitten fra andre folk. Kristevas analyse gjør det altså mulig for oss å se at det ikke bare er den kulturelle identiteten som sikres ved Jahves lov, men også *kjønnsidentiteten*. Det dreier seg imidlertid om den *mannlige* kjønnsidentiteten, og den sikres ved et heller brutalt snitt, et snitt som symbolsk avskjærer guttebarnet fra moren og det annet kjønn.

Men jeg synes det er på sin plass å minne om at kvinnebildet i høy grad er dobbelt i den jødisk/kristne tradisjon. Mor er også symbol for det ytterste gode. For eksempel fremstilles selve «det lovede land», det som flyter av «melk og honning», ved hjelp av *den gode mor* som metafor (Feeley-Harnick 1981):

Så skal I få die og mettes av hennes husvalende bryst, suge og glede eder ved hennes store herlighet...og I skal få die; på armen skal I bæres, og på knærne skal I kjærtagnes. Som en mor trøster sitt barn, således vil jeg trøste eder; i Jerusalem skal I få trøst (Esaias 66: 11-13).

Dette kontrastfylte bildet av moren/kvinnen i dypstrukturen av vår kultur kan gjenfinnes på det psykologiske nivå, slik Melanie Klein (1988/1975) beskriver det i sin psykoanalytiske teori om barnets fantasering om det gode og onde objekt/bryst. Det onde objekt er ifølge Klein en projeksjon av spebarnets raseri og frustrasjon (envy) overfor moren når hun ikke er umiddelbart tilgjengelig for å tilfredsstille dets sult. Det sterkt tvetydige bildet av moren/kvinnen etableres ifølge dette i menneskets tidligste

barndom. Og det er indre forbundet med sulten; forholdet til mat.

Å lage mat – å føde barn

Det som er felles for den urene maten og den urene moren er at de representerer det tvetydige, det grensekryssende. Claude Lévi-Strauss (1966) ser tilberedningen av mat ved hjelp av varme (cooking) som et universelt uttrykk for menneskets tvetydige tilstand som både natur- og kulturvesen. Vårt behov for å spise mat ser han som et daglig møte med dette paradokset, en kilde til spenninger som kokekunsten forsøker å løse, sier han. Matlaging kan altså ses som et universelt uttrykk for formidlingsprosessen mellom natur og kultur. Det var først da mennesket oppdaget ilden at det skilte seg fra dyrene og trådte inn i sivilisasjonen, sier Lévi-Strauss. Tilberedningen av mat, at vi koker og steker den istedenfor å spise den rå, medvirker altså til at mennesket opphever naturtilstanden.

Men det er altså ikke bare mat som er preget av slik grunnleggende tvetydighet. Ifølge Sherry B. Ortner (1974) er *moderskapet* nettopp preget av å være en formidlingsprosess mellom natur og kultur. Å føde og oppdra barn kan betegnes som en prosess som omdanner natur til kultur. Samtidig holder dette kvinnen fast i en tvetydig tilstand. Hun er både natur og kultur på en og samme tid, som gravid med et voksende menneskeliv inni sin egen kropp, som fødende i tett samspill med kroppens organiske lovmessigheter, som ammende med nærende melk i sine bryster.

Imidlertid hevder Ortner at moderskapet er bakgrunnen for kvinners universelle *sekundære status*. Men når morsutøvelse, såvel som matlaging, må betegnes som *siviliserende* virksomheter – begge dreier seg om å skape kultur – mener jeg det er grunn til å spørre hvordan kan det være tilfelle? Her står vi overfor flere svar, og Ortner er

inne på to av dem. For det første hevder hun at det nettopp er nærheten til naturen som er grunnlaget for kvinnens sekundære status:

...my thesis is that woman is being identified with – or if you will, seems to be a symbol of – something that every culture devalues, something that every culture defines as being a lower order of existence than itself. Now it seems that there is only one thing that would fit that description, and that is «nature» in the most general sense (op.cit. s. 72).

Det Ortner hevder er at alle kulturer er opp-tatt av å utvikle symbolsystemer som bidrar til å *overskride* det naturgitte, og at kultur på denne måten definerer seg som ikke bare forskjellig fra naturen, men også som *overlegen*. Dette hviler nettopp på evnen til å transformere natur. Med referanse til Simone de Beauvoir sier hun at det å ha en kvinnekropp synes å bety en slags «slave-binding» til naturen: «...woman's body seems to doom her to mere reproduction of life» (op.cit. s. 75). Å ha en mannskropp derimot – og dermed mangle naturens skaperevne – betyr at han må (eller har mulighet for å) utfolde sin skaperevne utvendig, på «kunstig» vis, ved hjelp av teknologi og symboler. Ved dette skaper mannen varige, transcendent objekter inn i evigheten, mens kvinnen bare skaper forgjengelige; mennesker.

Det andre svaret Ortner gir, er i tråd med Lévi-Strauss' forståelse, at det er møtet med det *tvetydige* som er problemet, at vi står overfor formidlingsprosessen mellom natur og kultur. Å være i en både-og posisjon betyr at en befinner seg i kulturens grenseland, en er både innenfor og utenfor, over og under. Derfor blir kvinner gjerne tillagt helt motsatte betydninger. Det kanskje mest nærliggende eksempel hun nevner, er at kvinner representerer både liv og død. Og nettopp tvetydigheten ved marginale fenomener kan forklare også de kulturelle og historiske *inversjoner* som gjør kvinner til kultur og menn til natur, sier

Ortner. Her nevner hun det brasilianske folket Sirino der «nature, the raw and maleness» are opposed to «culture, the cooked and femaleness» (op.cit. s. 86).

Et tredje svar som ikke Ortner går inn på, kunne være et som bygger på Douglas' forståelse, nemlig at det er *uorden* (disorder), det som bryter med klassifikasjonene, som ligger bak når moderskapet gjør kvinner «urene». Imidlertid er Douglas selv inne på at det urene også kan henspille på oppfatningen om at seksuell kontakt, nærmere bestemt kontakt med det motsatte kjønnets seksualvæsker, kan være farlig, og at det da først og fremst dreier seg om kontakt med *kvinnens* væske; menstruasjonsblodet (Douglas 1984/1966). Nettopp denne kroppsvæsken er grunnlaget for en rekke *separasjonsritualer* i primitive samfunn (se Farb & Armelagos 1980). Assosiasjonen mellom uren mat og uren kvinne kommer påfallende tydelig frem i et antropologisk eksempel der menstruerende kvinner faktisk antas å ha særlig risikofylt virkning på maten når også den er i en overgangsprosess, slik tilfellet er ved brødbaking og ølbrygging (op.cit). Faren går ut på at denne tvetydige væske, kanskje fordi den symboliserer både liv og død, kan besmitte mennene og skade deres *virilitet*. Det ser altså ut til å være den *maskuline* kjønnsidentitet som trues av kvinneligheten. Dette kan utlegges slik at kvinner må holdes unna, deres annerledeshet må understrekes som uren, for at maskuliniteten skal bli bekreftet.

Det mannlige primat: en overkorreksjon?

Men hvorfor betyr kvinnens annerledeshet og det at hun har evnen til å føde barn at hun er *mindreverdige* og har sekundær status? Eller for å spørre annerledes: Hva er grunnlaget for mannens følelse av

overlegenhet? En antropologisk case kan danne innfallsvinkel til en utdyping av dette spørsmålet. David K. Pollack (1986) understreker den sterke symbolske komplementariteten mellom kvinnen og mannen blant Culina-indianerne i Amazonas. Det interessante i vår sammenheng er at denne komplementariteten særlig uttrykkes i relasjon til *mat*; mat tjener som viktig metafor for hva som oppfattes som mannlig og kvinnelig. Den skarpe arbeidsdelingen mellom kjønnene innebærer at mannen skal jakte på vilt, rydde skog, plante og så. Kvinnen skal høste, tilberede mat og brygge «øl». Det som regnes som et skikkelig måltid mat, er samtidig det ideelle uttrykk for kjønnskomplementariteten: *Kjøtt*, jaktet av mannen og tilberedt av kvinnen, og *øl*, brygget av kvinnen. Arbeidsdelingen er her helt nødvendig, for kvinnen ses som ute av stand til å gå på jakt og mannen som ute av stand til å brygge øl. Og det anses som helt selvfølgelig at det er kvinnen som lager maten. Dette er kvinnearbeid, her som i andre samfunn, og det ser ut til at den mannlige identiteten trues ved å utføre slikt arbeid (se Fürst 1991).

Den skarpe komplementariteten gjentar seg i Culina-folkets fremstilling av *forplantningsprosessen*. Ifølge denne skapes fosteret utelukkende av den mannlige sæd som samles i kvinnens livmor, og gjentatte samleier er nødvendige for å få fosteret til å vokse. Den gravide kvinnen gir ingen egne bidrag til fosteret, hun er som en slags beholder. Hennes substansielle bidrag til barnets utvikling starter ikke før ved fødselen, da hun begynner å amme det. Faktisk betraktes sæd og morsmelk som parallelle; sæden kalles «svart melk». Den hvite melken er kvinnens bidrag i fødselsprosessen. Utfra min fortolkning er noe av det paralleliteten mellom maten og barnefødslen peker på en oppfatning om *det mannlige primat* blant dette folket. Mannen står for begynnelsen i begge tilfeller; han planter

sine frø, såvel som sin sæd. Først senere kommer kvinnen inn i bildet. Ansvar for barnet, så snart det er født, er kvinnens, akkurat som for plantene på åkeren, når de titter frem. Mannen er livets skaper, kvinnen dets nærer og pleier.

Blant Culina-indianerne oppfattes altså det mannlige primat som selvfølgelig, også i forbindelse med fødselsprosessen. Men hva så med oss? Vi som lever i et «opplyst» samfunn? Hva bunner kvinnens universelle sekundære status, som hevdes av Ortner, egentlig i? Ifølge Mary O'Brien (1981) står vi overfor en mannlige overkorreksjon av farskapets grunnleggende *usikkerhet*. Og denne usikkerhet mener hun gjerne kan forstås som en «naturens urettferdighet» overfor det mannlige kjønn. Hun snur dermed den hegemoniske oppfatningen på hodet og bruker Hegels begrep *fremmedgjøring* for å sette navn på grunnlaget for denne farskapets usikkerhet. Det hun har i tankene, er det faktum at mannens sæd «avhendes»; den befruktes og blir til et foster i en annen kropp enn hans egen, i en kvinnes kropp. Og denne kropp kan han bare kontrollere gjennom sosialt konstruerte regler, så som de rettigheter ekteskapet gir ham. Eneste form for sikkerhet han kan få for at barnet faktisk er hans eget, er gjennom tillit til denne kvinnen. De to kjønns forskjellige erfaringer på dette området er opphavet til forskjellig *reproduksjonsbevissthet*, sier O'Brien.⁴ Mens mannen erfarer diskontinuitet, erfarer kvinnen kontinuitet og integritet: Barnet er hele tiden en del av hennes egen kropp, som egg og som foster.

O'Brien hevder at alle *maskuline skapelsesmyter* trosser det usikre farskap. I denne sammenheng diskuterer hun bl.a. Karl Marx. For ham er det primitive menneskets problem nettopp artens kontinuitet, hevder hun. Mens han relaterer denne kontinuiteten til forfedrene, gjør han det imidlertid ikke via biologien, men via deres

redskaper som mennene videreutvikler. Det dreier seg altså nettopp om produkter som transcenderer det naturgitte. Marx har heller ikke noe begrep om verdi som omhandler det reproduktive arbeidet. Det er produksjonen som teller.

Er kvinnen for mannen som naturen for kulturen?

Med Marx er vi tilbake til Ortners påstand om at alle kulturer er opptatt av å utvikle symbolsystemer som transcenderer naturen og som dermed oppfatter det kulturelle ikke bare som forskjellig fra naturen, men som overlegent. Men her er det grunn til å spørre om ikke Ortner tillegger en hel verden tankegods som strengt tatt tilhører den vestlige halvkule. Kritikere av Ortner understreker at forestillinger om både natur og kultur er kulturrelative (MacCormack & Strathern 1980). Det er Det gamle testamentet som setter mennesket i opposisjon til naturen og lover oss herredømme over den, understreker en av dem (MacCormack 1980). Den vestlige kapitalismens sekulære opprinnelsesmyte tror på en utvikling fra en «hobbesk» naturtilstand, hevdes det. Denne innebærer oppfatningen om en ond natur som den sosiale kontrakten skal befri oss fra. Derfor æres alle bestrebelser på å kontrollere og underlegge seg den mektige natur. Og det gjelder også naturen inni oss, våre «dyriske» drifter.

Marilyn Strathern (1980) viser i forbindelse med sin presentasjon av det primitive Hagen-folket på Ny-Guinea til en annen naturforståelse. I dette samfunnet betyr ikke natur noe som må bekjempes eller manipuleres. Snarere tvert imot; den krever gjensidighet, respekt og samspill. Også kulturbegrepet er annerledes hos dette folket. Det mangler de kumulative produkt-

og profitt-konnotasjoner som hefter ved det vestlige kulturbegrepet og som setter det i en bestemt relasjon til natur. Så er det da heller ikke slik at kvinners fruktbarhet assosieres til natur, slik tilfellet er hos oss. I det hele tatt kan ikke begrepsparet natur-kultur direkte koples til kvinnelig-mannlig blant dette folket. Kvinner assosieres først og fremst med den «private» og hjemlige (domestic) verden og menn med den «offentlige» og ville/eksotiske. Men vi står ikke overfor et enkelt dikotomt skjema. Også kvinner assosieres med det ville, men da i betydningen det antisosiale, egensindige, det som er utenfor kontroll. Dette betyr at hun må knyttes til menn; bærerne av den sosiale orden. Menns tilgang til «det ville» i betydningen de åndelige/mystiske kreftene er imidlertid deres kjønns privilegium og grunnlag for status. Dette maskuline ville danner antitesen til kvinneligheten som er knyttet til hjemmet: «the heart of nurture; the place where food is prepared and consumed» (op.cit. s. 203). Mens den offentlige og rituelle sfære står for status og prestisje, representerer den hjemlige, private sfære det *ubetydelige*; «bare fillesaker» (rubbish). Imidlertid understreker Strathern at når det gjelder maktaspektet, er den mannlige overlegenhet tveetydig for dette folket. For de farer mennene lokaliserer hos kvinnene er kilde til en trussel mot dem selv. Her nevner hun «The Female Spirit Cult» som skal beskytte mennene fra menstruell besmittelse. Den kultusen definerer mannlige styrke som motsetning til kvinnelig. Og dermed er vi tilbake til at maskuliniteten synes å trues av den kvinnelige urenheten.

Er det da slik at mennenes dyrking av det ville i betydningen det magiske – det ville er både en farlig og en fruktbar kilde – og deres definisjon av det kvinnelige univers som betydningsløst tull representerer et kulturelt mottiltak, en kompensasjon for det O'Brien kaller naturens urettferdighet

overfor menn? Ett faktum som tyder på at det er slik, er at menns evner i omgang med åndene ikke anses på noen måte som mindre medfødt eller *gitt* enn kvinners evne til å føde barn. Et annet faktum er at den sosiale kontinuiteten oppfattes å bli sikret gjennom ritualene til ære for åndenes – dvs. forfedrenes – gunst, samt gjennom virilokalitet, bosetting hos mannens slekt. Hagen-mennene demonstrerer altså sine fruktbarhetspotensialer på et abstrakt, åndelig nivå. Det gjør at deres krefter fremstår som av en *annen orden* enn kvinnes. Men er vi ikke da tilbake til en oppfatning av det kulturelle og symbolske som overlegent det naturlige?

Strathern innrømmer overfor Ortner at plasseringen av kvinnene utenfor kulturen gjør dem ubetydelige, men det gjør dem ikke til objekter eller natur, sier hun (op.cit.). Det er vår kultur som definerer kultur som noe som hovedsakelig manifesteres i ting, produkter, noe som kan avhendes, sier hun. Noe av problemet jeg tror vi står overfor, er den uklare betydningen natur har i vår kultur. Denne uklarhet er nok opphav til en del forvirring.

Noe vi kan lære fra eksemplet om Hagen-folket, er at «vill» innebærer en betydning av natur, men ikke den Ortner åpenbart har i sinne og som Strathern polemiserer mot. Det Strathern vil avvise er at kvinners sekundære status skyldes at hun assosieres med natur. Det vi kan trekke ut av Hagen-eksemplet, er imidlertid at kvinners sekundære status blir bekreftet også blant dette primitive folket. Men her er det *arbeidet i hjemmet*, matlaging og barnestell, som gir henne status som ubetydelig. Dette står ikke i egentlig motsetning til hva Ortner mener, men hun velger feil analytisk begrep. Om vi faktisk står overfor noe universelt, ser det altså ut til å være arbeidet i hjemmet som gir kvinnen mindre verdi. Og jeg mener det er all grunn til å spørre hvorfor.

Den allmektige mor

Dorothy Dinnerstein (1976) hevder at når kvinnen nedvurderes i *vår* kultur, er det pga. assosiasjonen mellom mor og natur. Inspirert som hun er av psykoanalytisk teori, står hun for et perspektivskifte: Det er våre tidlige opplevelser fra barndommen, de som sitter i ryggmargen så å si, som er Dinnersteins utgangspunkt. Spebarnet opplever moren først og fremst som *allmektig*, sier hun. Og det mener hun henger sammen med menneskeartens lange barndom og den sårbarhet som springer ut av avhengigheten den innebærer. Som representant for naturen er morens kropp det første stykke av den fysiske verden spebarnet møter, og den er kilde til både lyst og nød, tilfredsstillelse og skuffelse. Dette er bakgrunnen for den veldige ambivalensen moren oppleves med. Vi er her tilbake til det gode og onde objektet, spebarnets erfaringer med morsbrystet (Klein 1988/1975).

Dinnerstein ser ambivalensen overfor moren som bakgrunn for at vi rives mellom to motsatte impulser overfor henne, såvel som overfor naturen som symboliserer henne: raseriet, grådigheten på den ene siden og på den andre siden reparasjonen av disse følelsene som truer med å ødelegge det dyrebareste vi har og det vi mest trenger. Grunnen til at slik infantil destruktivitet oftere utfoldes overfor kvinner enn menn, er at de lettere klassifiseres med den tidlige mor, sier Dinnerstein. Det gjelder også for kvinnen selv. Begge kjønn er altså preget av ambivalensen overfor mor/kvinnen. Men ifølge Klein moduleres den lille jentas følelser gjennom den voksende identifikasjonen med moren; hun skal selv bli mor. Derfor blir kvinnens reparerende følelser sterkere og kan utvide seg til å gjelde naturen i økologisk forstand, mener Dinnerstein. Hun ser dette som noe av bakgrunnen for at kvinnen i mindre grad enn mannen har deltatt i de angrep på naturen

som historien vitner om. Ikke desto mindre er kvinnen medskyldig som reproduzent av det Dinnerstein kaller «the human malaise», *kjønnsarrangementet*; den symbiotiske komplementariteten mellom mann og kvinne som bidrar til at begge fremstår som halve mennesker; «havfrue og minotaur». Så lenge kvinnen er alene om å være den allmektige mor og dermed får hele ambivalensen kastet over seg, så lenge vil denne misere bestå, sier hun. Det at kvinnen fremstår som den andre (otherness), assosiasjonen som forbinder det som ikke er mannlig (kvinnen) med det som ikke er menneskelig (natur), ser Dinnerstein som uttrykk for denne ambivalensen: den blanding av *overtro* og *avsky* som blir tillagt reproduksjonsprosessen. Tett koplet til forestillingen om at naturen er vår halvbevisste tidlige mor er ideen om at hun er uutømmelig, sier Dinnerstein: Hvis mor ikke skaffer alt vi ønsker oss, så er det fordi hun ikke vil; hennes skatter er uendelige og om nødvendig kan de tas med makt.

En annen side ved naturforståelsen i vår kultur er den som ligger implisitt i det som gjør kvinnen til representant for *kroppsprinsippet* i oss alle, det som må holdes nede når vi holder på med alle våre viktige saker. Det handler om motsetningen mellom det som betraktes som det edle – menneskets streven – og «kjødets herredømme», denne kroppen som er forgjengelig og som derfor stiller sine ubønnhørlige krav. Vi må skaffe den mat, la den få sove, la den få kvitte seg med sine avfall. Denne motsetningen mellom ånden og kroppen uttrykkes på forskjellige måter, gjennom kroppstrossende og ydmykende ritualer som f.eks. faste, sier Dinnerstein. Hun viser til Simone de Beauvoir når hun påpeker at harmen overfor vår forgjengelige kropp dypest sett er rettet mot den kroppen vi selv kommer fra. Og det er de Beauvoirs poeng at mannen overfører denne harme på den kroppen han elsker/besvangrer:

In procreation he speaks for the species against himself: he learns this in his wife's embrace; in excitement and pleasure, even before he has engendered, he forgets his unique ego. Although he endeavors to distinguish mother and wife, he gets from both a witness to one thing only: his monal state. He wishes to venerate his mother and love his mistress; at the same time he rebels against them in disgust and fear (op.cit. s. 127).

For Dinnerstein er det et viktig psykologisk faktum at både kvinner og menn frykter kvinnens/morens overmektige vilje. Mannens herredømme over verden hviler på en skrekk vi alle deler, sier hun, skrekken for å skulle falle tilbake til spebarnsalderens hjelpeløshet og avhengighet av mor. For hun var barnets første opplevelse av overmakt. Dinnerstein hevder at for mannen har heteroseksuelle følelser dypere røtter i spebarnstiden enn for kvinnen, og det gjør ham i en viss forstand mer sårbar enn henne. Hun kan lettere fremkalle i ham, enn han i henne, de hjelpeløse, grenseløse pasjoner fra barndommen. Hun kan kalle frem det nakne barnet i ham, sier Dinnerstein, og hun understreker videre: Det er forsøket på å hankses med en slik fare som ligger bak de mange kjønnssegregerende institusjoner som menn alltid og overalt har etablert. Hemmelige samfunn, jaktlag, krigstokter, alt dette skaffer menn en fredet plett unna kvinnene. Her kan de styrke sine følelser av kompetanse, autonomi og verdighet, sier Dinnerstein. Dette er også hennes forklaring på separasjonsritualene. De handler om mor, heller enn kvinner, sier hun. Mannens frykt er basert på spebarnets erfaringer, og de er altså mindre formidlet hos ham enn hos kvinnen. Det skyldes som vi har vært inne på tidligere at den lille jenta snart utvikler en identifikasjon med moren.

Den avskyelige tvetydigheten

Også Julia Kristeva (1982) er opptatt av forholdet mellom kroppens forgjengelighet

og moren, og hun mener det dreier seg om vår dypeste skrekk, *abjection*. Det dreier seg om en opplevelse av skrekk og avsky overfor erkjennelsen av vår egen kroppslighet, det at vi er nådeløst utlevert til kroppens ukontrollerbare materialitet, dens dødelighet. *Abjection* handler om avgrensningen av den pene/rene kroppen og bortstøtelsen av det urene og avskyelige som er nødvendig for å etablere og opprettholde subjektets *identitet*. *Abjection* er den avsky som kretser ved identitetens grense, den skrekk som inntreffer når subjektets stabilitet trues med oppløsning. Og dette skjer ved erfaringen av tvetydighet, av å være både skilt fra/forskjellig og sammensmeltet med/lik på én og samme tid.

Kristeva analyserer dermed den psykologiske siden av den tvetydighet og urenheter Douglas beskriver som et kulturelt/strukturelt fenomen. Det interessante er at to av Kristevas eksempler på «abjects» er *mat* og *kjønnsforskjell*, og dermed er vi tilbake til utgangspunktet i denne artikkelen. Den psykologiske ekvivalenten til de kulturelle mat-tabuene, dvs. den mest arkaiske *abjection*, er den *orale*. Avsky overfor mat handler om selvets grenser, om hvem jeg er i forhold til de første «andre»; mor og far. Kristeva beskriver et barns avsky overfor den tynne hinnen av fløte på melken med sterk innlevelse ved å legge ordene i barnets egen munn:

I experience a gagging sensation...spasms in the stomach, the belly; and all the organs shrivel up the body, provoke tears and bile, increase heartbeat, cause forehead and hands to perspire. Along with sight-clouding dizziness, nausea makes me balk at that milk cream, separates me from the mother and father who proffer it (op.cit. s.2-3).

Det som skjer er at melkens hinne fremkaller breknings- og kvalningsfølelser fordi den også symboliserer den egne huden, hinnen som avgrenser mot verden

utenfor (Gross 1990). Subjektet opplever kvalme ved sin egen korporlige grense. Avvisningen av maten og vegringen mot å akseptere den og ta den inn er å avslå selve substansen i mors/foreldrekjærligheten. Mens «en skje for mor og en skje for far» betegner deres kjærlighet, er barnets spyting ut og utestenging av maten en vegring mot deres krav. Men det vanskelige som skjer er at ved å avslå maten, støter barnet bort moren samtidig som det støter bort seg selv:

But since the food is not an «other» for «me», who am only in their desire, I expel myself, I spit myself out, I abject myself within the same motion through which «I» claim to establish myself. (Op. cit. s. 90, Kristeva 1982 s. 3)

Den andre formen for *abjection*, den overfor *kjønnsforskjellen*, viser seg ved incest-tabuet og avskyen overfor menstruasjonsblodet, sier Kristeva. Den virksomme forskjellen er imidlertid ikke differensieringen mellom mann og kvinne, men forskjellen mellom mannen og moren, hevder hun, og her er hun på linje med Dinnerstein. Avskyen overfor denne livsvæsken innebærer subjektets vegring mot å anerkjenne sitt kroppslige bånd til moren. Den markerer «an unspeakable and unpayable debt of life, of existence, that the subject (and the culture) owes to the maternal body» (op.cit. s. 92).

Abjection er altså den subjektive og emosjonelle erfaring av tvetydighet; atskiltheten (mellom subjektet og dets kropp) og sammensmeltingen (mellom selvet og den andre) på en og samme tid. *Abjectet* krever en form for kontroll og utestengning for at det skal holdes på trygg avstand fra den etablerte Orden. Slik Kristeva ser det, er det dette de mange ritualer som bekrefter skillet mellom hellig og profant handler om.

Sluttord

Spørsmålene om identitet og kjønn som var utgangspunktet for denne artikkelen, har ledet oss til noen nye innsikter og noen nye spørsmål. Det som er overraskende, er at det særlig er kunnskap om den *mannlige* kjønnsidentiteten som har kommet frem. Det er som om maskuliniteten har trådt frem som *figur* mot en *grunn*, et bakteppe av kvinnelighet. Og det vi har fått vite, er at denne kvinnelighet først og fremst handler om «mor». Når det blir sagt at de to kjønn er hverandres forutsetning, har vi sett at dette i hvert fall synes å være tilfelle når det gjelder det ene kjønn: Maskuliniteten fremstår som en negasjon av kvinneligheten, det dreier seg om den lille guttens atskillelse fra moren i forbindelse med konstitueringen av eget subjekt. Og dette synes ikke å være noe som skjer en gang for alle. Snarere ser vi ut til å stå overfor et skjørt forhold som trenger stadig ny bekreftelse (se Fürst 1991).

Maskuliniteten fremstår også som et overskridelsesprosjekt, som kultur og primat overfor naturen, kroppen og livsnødvendighetene, det sekundære; kvinneligheten. Assosiasjonen til moren gjør kvinneligheten til og med uren, enten det betyr tvetydig eller det som truer kontrollen. Og her er vi ved den *magiske* siden av moderskapet, den som frembringer nytt liv. Akkurat dette er en rimelig fortolkning av det farlige ved kvinneligheten, når vi står overfor primitive folkeslag som kanskje ikke kjenner til moderne kunnskap om sammenhengen mellom samleie, svangerskap og fødsel. Men oss andre da? For oss blir det verre å forstå det farlige ved kvinnen. Men her kommer psykoanalytisk teori oss til hjelp ved å si at det farlige handler om ubevisste, fortrenge følelser, det er barnets minne om den allmektige mor som skremmer. Når kvinnen assosieres med denne arketypiske figuren,

blir hun farlig og må holdes unna.

I vårt «opplyste» samfunn skulle imidlertid verken den primitive redsel for «kvinnelighetens magi» eller assosiasjonen til barndommens «onde mor» være et legitimt grunnlag for nedvurdering av kvinnen, og ubetydeliggjøring av det meget samfunnsnødvendige arbeidet hun som hovedperson utfører i hjemmet. Dette arbeidet som dreier seg om opprettholdelsen av subsistensen, selve livsgrunnlaget; maten, omsorgen og frembringelsen av nytt liv.

Elisabeth L. Fürst
NAV-stipendiat
Institutt for sosiologi
Universitetet i Oslo

Litteratur

- Bibelen*. Det gamle og nye testamentet. Revidert oversettelse av 1930. Oslo 1964.
- Douglas, M. *Purity and danger. An analysis of the concepts of pollution and taboo*. Ark Paperbacks, London 1984 (1966).
- Dinnerstein, D. *The Mermaid and The Minotaur. Sexual Arrangement and Human Malaise*. Harper & Row, USA 1976.
- Farb, P. and G. Armelagos. *Consuming Passions. The Anthropology of Eating*. Houghton Mifflin Company, Boston 1980.
- Feeley-Harnik, G. *The Lord's Table: Eucharist and Passover in early Christianity*. University of Pennsylvania, Philadelphia 1981.
- Fürst, E. L. Food, Gender and Identity. A Story of Ambiguity. In E.L. Fürst et al. (eds.). *Palatable Worlds. Sociocultural Food Studies*. Solum, Oslo 1991.
- Gross, E. The Body of Signification. In J. Fletcher and A. Benjamin (eds.). *Abjection, Melancholia and Love - The Work of Julia Kristeva*. Routledge, London 1990.
- Klein, M. *Envy and Gratitude*. Virago Press, London 1988.
- Kramer, U.P. og J.Y. Kramer: Mat og mening. *Samtiden* nr. 6, Oslo 1979.
- Kristeva, J. *Powers of Horror. An Essay on Abjection*. Columbia University Press, New York 1982.
- Lévi-Strauss, C. The culinary triangle. In *New Society* 22, December 1966.

- MacCormach, C. Nature, culture and gender: a critique. I C. MacCormach & M. Strathern: *Nature, culture and gender*. Cambridge University Press, USA 1980.
- O'Brien, M. *The Politics of Reproduction*. Routledge & Kegan Paul, London 1981.
- Ortner, S.B. Is Female to Male as Nature Is to Culture? In M.Z. Rosaldo & L. Lamphere: *Woman, Culture and Society*. Stanford University Press, California 1974.
- Pollock, D.K. Food and Sexual Identity Among the Culina. In *Food and Foodways*. Harwood Academic Publishers, Great Britain 1986.
- Samtiden*: Det rå, det kokte og det råtne – om matens kulturelle betydning. Intervju med Claude Lévi-Strauss. Nr. 6, Oslo 1979.
- Strathern, M. No nature, no culture: the Hagen case. In C. MacCormach & M. Strathern: *Nature, culture and gender*. Cambridge University Press, USA 1980.

Noter

1. Denne artikkelen er en omarbeidelse og videreutvikling av artikkelen «Food, identity and gender: a story of ambiguity» (Füerst 1991).
2. Dypstruktur er et strukturalistisk begrep som er hentet fra Claude Lévi-Strauss som bygger på språkteori. Begrepet om det ubevisste er hentet fra psykoanalytisk teori. I moderne fransk teori koples disse teoritradisjonene ofte, hos Jaques Lacan særlig på individnivå, hos Julia Kristeva også på kulturnivå.
3. Douglas står for en sosial fortolkning av mat-tabuer. Alternativer er hygieniske og økologiske fortolkninger (Kramer & Kramer 1979).
4. O'Brien antar et dialektisk forhold mellom biologi og bevissthet, slik at hun unngår å havne i biologisme. Fødselsprosessen er etter hennes forståelse et indre forhold mellom erfaring og natur/biologi.

Om kvinner, kropp og spiseforstyrrelser

Av Charlotte Buhl

Spiseforstyrrelser belyser noe av dualismen ved kropp og kvinnelighet og er et ekstremt språk der formen blir selve innholdet. Går det an å avsløre ideene om at følelser kan eksistere uten kroppen, og se mennesket bak det anorektiske eller bulimiske uttrykket?

Spiseforstyrrelsene anorexia nervosa og bulimia nervosa (populært kalt anoreksi og bulimi) har økt de siste 20 år og blir stadig viet mer oppmerksomhet. Med sitt vesen belyser spiseforstyrrelsene flere sider ved kropp og kvinnelighet og uttrykker noe av dualismen og motsetningene mellom det kroppslige og det følelsesmessige eller sjellege. Men det er lett å overfortolke og blendes av det vi ser eller tror vi forstår som symptomenes symbolske budskap og så falle i samme grøft som anorektikeren, der selve formen er blitt innholdet. Mytene om spiseforstyrrelsens symbolikk kan hindre forståelsen av hva spiseforstyrrelser er og kan skjule mennesket bak tilstanden.

Det som vekker interesse er særlig de anorektiske karakteristika av magerhet og fasting, renhet og åndelighet, mens bulimi med overspising og oppkast ikke har det samme eteriske, «åndelige» preg og ikke vekker like stor interesse. Anoreksi er blant annet sett som det ekstremt kvinnelige uttrykk for stille protest eller et ønske om ikke å bli voksen kvinne. Bulimi uttrykker også noe av konflikten i det konsumorienterte, kroppssopptatte samfunn som inviterer til spising til alle døgnets tider og samtidig forlanger at disse nytelser og utskeielser

ikke skal sette spor. Anoreksi og bulimi er to sider ved samme tilstand og ofte svinger tilstanden mellom anoreksi og bulimi hos samme person. Disse to former for spiseforstyrrelser berører mer enn kropp og mat. Det handler ikke kun om vekt, tynnet, ærlighet og renhet, men i like stor grad om forhold til andre og til andres kropp, om aktivitet som forstyrrer og forstyrres, om lav selvfølelse, forvirring og følelse av utilstrekkelighet. Spiseforstyrrelser er forbundet med en kamp mot kaos både i mat-husholdningen og i følelseshusholdningen, fordi flere sider ved tilværelsen er ustrukturerte. Det er vanskelig å forstå budskapet eller betydningen av anoreksi uten å ta med i betraktning bulimiens vesen (Bruch 1973, Russell 1979, Garner & Fairburn 1988).

Spiseforstyrrelsens vesen

Spiseforstyrrelsene uttrykker en psykologisk mangeltilstand eller en ubalanse i personlighetsstrukturen. Den anorektiske eller bulimiske person (videre omtalt som pasienten) har ikke utviklet tilstrekkelig verktøy til å håndtere forskjellige behov. Hun har vansker med å forstå og mestre egne følelser og savn, og noe er gått galt i

utvikling av selvstendighet (Killingmo 1989, Krueger 1989). Selvfølelsen er ustabil, det blir vanskelig å møte andre mennesker eller verden og hun unngår ofte nære forhold til andre. Det forstyrrede og plagsomme forhold til mat og kropp både uttrykker og beskytter til en viss grad mot disse problemene og mot opplevelsen av egne følelser. Men denne beskyttelsen er falsk og sveikefull og etterlater henne tom og fortvilet.

Pasienten med anoreksi eller bulimi er fanget i sin egen kropp. Hun har mange fysiske plager som er fjernt fra det klassiske bildet av den rene, bleke, magre kvinnen som er hevet over det (vulgære) kroppslige, uberørt av kroppens ulike behov for å ta inn eller slippe ut forskjellige væsker og substanser. Hun kan være taus, irritabel eller deprimert, intenst opptatt av kroppens vekt og form. Hun veier eller måler seg til stadig og styres hele tiden av ideen om den ideelle kropp. Hun trener, løper, bøyer og tøyer, sover lite, har konsentrasjonsvansker og vanligvis forstyrret menstruasjon. Alle aktiviteter underordnes det å forbrenne kalorier. Mye tid brukes på å beregne matmengden som skal spises og hvordan kvitte seg med maten som er spist, og mange bruker ofte store mengder avføringsmidler. Anorektikeren og bulimikeren er med andre ord totalt underkastet kroppen og slett ikke hevet over eller uavhengig av den, som myten gjerne skulle få oss til å tro.

Kontroll-aspektet og konkretistisk tenkemåte

Den konkretistiske tenkemåte innebærer at diffuse eller utydelige følelser og fornemmelser oversettes til konkrete kroppslige uttrykk eller handlinger. For eksempel vil en følelse av sinne eller tristhet bli til en konkret opplevelse av at kroppen er (for) stor og tung eller at man er fysisk tom og må

spise. Den psykologiske kontrollen er stram og rigid og pasienten fungerer etter et alt-eller-intet-prinsipp eller med svart-eller-hvitt-tenkning, på flere områder. Slik rigid kontroll er noe annet enn sterk vilje eller god kontroll som innebærer fleksibilitet og evnen til å kunne slippe litt av kontrollen for så å gjenvinne den. Pasienten føler seg utilstrekkelig og er redd for å overveldes av hjelpeløshet. Sterkt indre press håndteres dårlig og hun møter stress og vanskelige følelser med konkretistiske tiltak som det å spise mat, slanke seg, tvangstrene, misbruke avføringsmidler.

En av grunnene til den stramme kontrollen er at pasienten ikke har tilstrekkelig tilgjengelig evne til å bruke ord for å beskrive sine indre følelser for seg selv. Dette gjør det vanskelig både å tolerere og differensiere indre impulser og behov, og å håndtere ambivalens og abstrakte fenomener som følelser. Følelser oversettes til noe synlig og konkret. Tristhet eller savn oppleves som fysisk tomhet som må fylles, lav selvfølelse som om kroppen er for stor og tung, sinne som det å være tykk eller sulten, engstelse som pløsethet, osv. Følelsene uttrykkes gjennom kroppen i et konkretistisk språk, ikke ved symbolske representasjoner, men ved konkrete kroppslige handlinger.

Dette alt-eller-intet-prinsippet som kontrollen preges av, kan illustreres ved et bilde: Stilt overfor en eske konfekt unngår anorektikeren å ta en bit fordi hun er engstelig for å komme til å spise alle bitene. Hun følger alt-eller-intet-prinsippet og tar følgelig ingenting. Bulimikeren er også engstelig for å ta en bit fordi hun da vil kunne spise alle bitene. Tar hun en bit, følger hun det samme prinsipp og spiser alle konfektbitene. En fleksibel kontroll tillater oss, selv om vi skulle være bekymret fordi konfektspising angivelig skal være usunt (?) å ta en konfektbit, så ta ytterligere to il mens vi sier at dette burde jeg kanskje ikke gjøre, men

det er jo så godt, og så legge bort esken. En fleksibel kontroll slipper gjennom behov og følelser og utvider opplevelsese- og handlingsrepertoaret.

Ytre-styrthet

Pasienten er ytre-styrt. Hun hører ikke sin indre stemme, blir lett usynlig for seg selv og forstår ikke eller får ikke kontakt med sine følelser og behov. Hun trenger derfor signaler fra omgivelsene for å forstå hva hun føler og hvordan hun skal oppføre seg. Dette fører til at hun utvikler såkalt intuitiv evne eller antenner som lett oppfanger ytre signaler, signaler fra andre som kan styre henne. Avhengigheten av andres signaler svekker hennes selvstendighet. Den smertefulle konflikten mellom uavhengighet og avhengighet er vanskelig å løse og er viktig i utviklingen av det anorektiske og bulimiske forhold til mat og kropp. Symptomene som sulting, slanking, overspising og oppkast uttrykker både den sterke følelsen av avhengighet og savn, og anstrengelsene for å være uavhengig og selvstendig.

Depresjon og hjelpeløshetsfølelse

Depresjon og sosial tilbaketrukkethet er en del av anoreksiens og bulimiens vesen. Følelsen av hjelpeløshet og utilstrekkelighet, nødvendigheten av å beskytte seg ved å opprettholde en vellykket fasade, og avhengigheten av ytre signaler fører til at pasienten ofte unngår nær eller intim kontakt med andre. Dette er noe annet enn egentlige kontaktvansker, det er snarere en flukt fra følelser som er vanskelig å håndtere.

For mange nødvendiggjør selve *spise-symptomene* at de holder seg unna andre mennesker store deler av tiden. Ritualer rundt måltider, merkelige spisevaner og engstelse for å måtte spise sammen med andre, behov for å kaste opp etter måltid med alt dette fører med seg av lukt, rød-

sprengte øyne og slapphet, bruk av store mengder avføringsmidler som fører til lange wc-besøk og luftplager, tvangspreget behov for flere timers fysisk trening hver dag, alle slike handlingssymptomer forutsetter ensomhet. Skamfølelsen ved å ha slike vaner er også tung å bære og kan for mange skape en avgrunn mellom dem og det som antas å være deres nærmeste venner eller fortrolige. Ensomhetsfølelsen knyttet til det å ha en spiseforstyrrelse er sterk.

Selve symptomene, de fysiske konsekvenser med under- og feilernæring og den isolasjon, ensomhet og skamfølelse symptomene fører med seg, bidrar til å forsterke de samme symptomene. Det blir en selvforsterkende sirkel. Pasienten flykter fra vanskelige følelser inn i et forstyrret forhold til kropp og mat, dette fører til dårlig kontakt med egne følelser og behov og økende tomhetsfølelse, som igjen forsterker atferdssymptomene.

Utvikling av spiseforstyrrelser

Spiseforstyrrelser utvikles gjennom sammentreff av flere uheldige påvirkninger som fører til at den unge ikke får utviklet nok instrumenter til å håndtere forskjellige problemer og indre konflikter. For å forstå utviklingen av spiseforstyrrelser er det nødvendig å nyansere mellom utviklingskader, utløsende omstendigheter og vedlikeholdende forhold (Buhl 1990).

1. *Utviklingsskader* bidrar til mangelfull utvikling av deler av personlighetsstrukturen. Et barns egne følelser, tanker og behov stadfestes og blir virkelige for henne eller ham både ved at behov anerkjennes og tilfredsstilles av andre og ved at de bekreftes og synliggjøres ved at de settes ord på. Mangler dette, oppleves følelser og behov

uklart, og selvet blir diffust. Det blir vanskelig å differensiere forskjellige følelser og behov og å forstå dem. Slik skjev selvutvikling kan utvikles ved at barnet får for stor oppmerksomhet eller ensidig bekrefteelse på enkelte sider, samtidig som andre følelser og savn ignoreres og avvises eller at vesentlige behov feiltolkes.

2. *Utløsende omstendigheter* eller situasjoner er psykologisk stress og påkjenninger, som noen ganger også kan synes som bagateller. Symptomene på spiseforstyrrelsen viser seg gjerne i forbindelse med rolleforandringer, som det å komme i pubertet eller tenåringsalder, flytte hjemmefra eller til utlandet, få eller miste kjæreste, oppleve dødsfall eller andre tap av personer som er viktige i ens liv, få barn, og så videre. Slike rolleendringer og alminnelige konflikter rundt autonomi og identitet krever at man har kontakt med sitt selv og sine indre impulser og har noen instrumenter og psykologisk evne til å bearbeide følelser. Når man mangler handlings- og følelsesrepertoar til å håndtere økende impulspress og nye indre og ytre utfordringer, blir selvfølelsen lett svekket.

3. *Vedlikeholdende forhold* forsterker den allerede eksisterende skjevheten og gjør at mer kortvarige psykologiske krisesituasjoner fører til en mer permanent sykelig tilstand. Vedlikeholdende forhold er for eksempel slike samfunnsnormer og verdier som går på intens kroppsopptatthet og overdreven vekt på utseende og visse miljøer innen mote og idrett (Borgen 1990). Det er ikke samfunnsnormene eller miljøene i seg selv som skaper spiseforstyrrelser. Men ensidig vektlegging på det ytre synbare som det viktigste og avgjørende for menneskelig verdi, er forvirrende og kan være ødeleggende for den som allerede har et usikkert forhold til sitt eget selv og vansker med å forstå indre signaler.

Kvinner utvikler spiseforstyrrelser

Det er som kjent særlig unge kvinner i alderen 14 til 25 år som utvikler anoreksi eller bulimi eller en kombinasjon av begge former for spiseforstyrrelser. Men også barn i 10–12-årsalderen og voksne over 30 år kan utvikle spiseforstyrrelser. Ca. 10–15% av pasientene er gutter og menn. Bruker vi strenge kriterier eller sykdomstegn på alvorlig bulimi, tyder undersøkelser på at 2 til 3 av 1000 kvinner i alle aldre i Vest-Europa og USA lider av denne tilstanden. Undersøkelser viser også at mellom 3% og 10% av kvinner i perioder har bulimiske plager med overspising, oppkast og tvangsslanking, men uten at dette nødvendigvis er bulimia nervosa, altså alvorlig bulimi. Mellom 2 og 4 av 10.000 kvinner lider av alvorlig anoreksi, og mange flere sliter med anorektiske plager. (Casper 1980, Råstam, Gillberg & Garton 1989).

Hvorfor kvinner og ikke menn?

Fysiske og psykiske lidelser vil alltid være formet av det samfunn de uttrykkes i. Men det er viktig å unngå å forveksle de faktorer i samfunnet som bidrar til sykdommens struktur, språket som former våre plager, med *selve årsakene* til sykdommen. Vår kulturs fokusering på endringer (?) i kvinnens roller og på ytre mål på vellykkethet og en intens fokusering på kropp og helse er ganske sikkert avgjørende for at selvusikkerhet, utilstrekkelighet og utviklingssvikt uttrykkes gjennom kroppen som spiseforstyrrelser.

Er så dette *årsaken* til spiseforstyrrelsene, eller er det årsaken til den *form* et forstyrret forhold til kroppen uttrykkes i? De biologiske forutsetningene gjør at en vesentlig del av kvinners funksjon og dermed

også identitet sitter i *selve kroppen*, der dens form med bryster og livmor er knyttet til dens funksjon, menstruasjon og evne til å føde barn og å amme. Ved inntreden i puberteten forsterkes og understrekes denne essensen ved ens kjønn. Forvandlingen som følger med puberteten er større eller annerledes for kvinner enn for menn, idet den flate rette jentekroppen får en rekke buler og bølgete linjer, og hun starter månedlige perioder med hormonelle og til dels kroppslige endringer som kommer og går gjennom hele livet. Menns identitet synes å sitte i kroppens handlinger, og deres egenverd og selvfølelse synliggjøres mer gjennom handling og i mindre grad gjennom å være. Dette gir kanskje andre muligheter for å mestre utviklingsskader, selvusikkerhet og manglende evne til å uttrykke følelser med ord, muligheter som også kan være destruktive og som gir psykiske problemer «typisk mannlige» uttrykksformer (Gilligan 1982, Orbach 1985).

Et forhold som kanskje forsterker kvinnens dilemma og bidrar til økende forekomst av spise- og kroppsforstyrrelser, er den økende opptatthet av ytre verdier, utseende og kropp, og det sterke visuelle preg i vårt samfunn som utstrakt bruk av TV og video bidrar til. Disse billedmedia har en voldsom signaleffekt på viktigheten av det visuelle, og forsterker følelsen av at identitet og selvfølelse avgjøres mer av hvordan man ser ut, enn av hva man tenker eller gjør. I så måte forsterkes forskjellene mellom det kvinnelige og det mannlige, samtidig med at samfunnsutviklingen vil ha oss til å tro at denne forskjellen er blitt mindre med økende likestilling.

Hvorfor spiseforstyrrelse?

Vekselvirkning mellom å mestre kroppen og dens uttrykk og det å nyte, underkaste seg og tilfredsstille dens behov, er kanskje noe av livets essens. Opplevelsen av at

følelser og behov sitter i kroppen er avgjørende for følelsen av å være hel og å være seg selv. Gjennom sin kropp vet eller spør man hvordan man har det, hva man føler og trenger.

Noe av det som preger den anorektiske og den bulimiske pasient er den falske idé om at følelser og behov kan og bør være kroppløse, at opplevelser skal være utenfor kroppen og at lystfølelser generelt (og dermed spising) er usunt, umoralsk og unødvendig. Det er en idé om at kroppen hindrer følelser og er en forræder som gjør individet i henne usynlig. Denne falske ideen gir henne en skremmende indre følelse av tomhet og meningsløshet. Samtidig mangler hun instrumentene og ordene for å snakke med sin kropp, og hennes følelser og behov blir derfor usynlige for henne.

Anorektikeren og bulimikeren er på jakt etter sin kropp, eller en annen kropp enn den hun har. Hun har et forstyrret bilde av sin egen kropp, den er ustabil, hun kan ikke stole på den, og hun må stadig være på vakt. Kroppen, eller deler av den, oppleves som tykkere eller større, noen ganger også tynnere, enn den er. En opplevelse av at kroppsbildet endrer seg, kan de fleste ha i perioder, men ikke så intenst og dominerende som anorektikeren eller bulimikeren. Hos henne blir kroppsopplevelsen og kroppens betydning påtrengende og styrer alle funksjoner og andre sider ved tilværelsen. Opplevelsen av at kroppen stenger for hennes virkelige jeg eller identitet, er en tanke som ofte forsterkes av samfunnsverdier og som skaper en umulig kamp mot kroppen. Det blir en blindgate der pasienten kjemper for unngå å la seg styre av sin kropp og samtidig gir kroppen en dominerende plass i sitt liv. Etter hvert blir hun en slave av dens signaler og dens behov. Kampen for å bevare seg selv kjempes ved å motarbeide kroppens plass og forskjellige behov gjennom sulting, tvangstrening, overspising og andre symptomer. Den

utspilles rundt de mest grunnleggende behov, behov for mat, drikke og søvn, og det å sulte seg, spise mye, kaste opp og tvangstrene er forsøk på å løse problemene og ubehaget. Symptomene har både en beskyttende og en reparerende funksjon, de døyver og demper andre konflikter og følelser, trøster eller reparerer for et kort øyeblikk de savn og den uro som plager henne, og samtidig fyller disse handlinger hennes tilværelse.

Ganske visst er symptomene delvis normale handlinger som er ekstreme, men fordi formen har overtatt for innholdet i så stor grad, er både innholdet og betydningen kvalitativt endret. For å forstå spiseforstyrrelsens språk og budskap er det viktig å se helheten, unngå å dele mennesket i kropp og følelser og unngå å gi sannhetsverdi til ideen om at følelser kan eksistere uten kropp. Ser vi oss blinde på vår fortolkning av symptomene og av anoreksiens og bulimiens vesen, overser vi mennesket bak spiseforstyrrelsen og kan lett misbruke hennes følelser slik hun selv gjør.

Charlotte Buhl
psykolog
selvstendig praksis
Oslo

Litteratur

- Borgen, J.S. *Spiseforstyrrelser blant kvinnelige elite-idrettsutøvere*. Norges Idrettshøyskole, Oslo 1990.
- Bruch, H. *Eating Disorders*. New York 1973.
- Brumberg, J. *Fasting girls*. London 1988.
- Buhl, C. *Følelser og kropp*. Universitetsforlaget, Oslo 1990.
- Casper, R.C. Bulimia, its incidence and clinical importance. I *Arch of General Psychiatry* 1980, nr. 37, s. 1030-1035.
- Garner D. & Ch. Fairburn. Relationship between anorexia nervosa and bulimia nervosa. I Garner & Garfinkel (red.). *Diagnostic Issues in anorexia nervosa and bulimia nervosa*. Eating Disorders Monograph series no 2. New York 1988.
- Gilligan, C. *In a different voice*. Mass 1982.
- Killingmo, B. Conflict and deficit, implications for technique. I *International Journal of Psycho-Analysis* 1989 vol 70.
- Krueger, D. *Body self and Psychological self*. New York 1989.
- Orbach, S. Visibility/invisibility, social considerations in anorexia nervosa. I S.W. Emmett (red.). *Theory and treatment of anorexia nervosa and bulimia*. New York 1985.
- Russell, GFM. Bulimia nervosa, an ominous variant of anorexia nervosa. I *Psychological Medicine* 1979, nr. 9.
- Råstam, M., Gillberg & Garton. Anorexia nervosa in a Swedish urban region. I *Brit Journal of Psychiatry* 1989, nr. 155, s. 642-646.

Kroppen som tilstand eller gjenstand?

Av Gunn Engelsrud

Kroppens status er tvetydig, dels oppfattes kroppen som tyngende byrde, smerte, og en ytterside. Men kroppen er også et erfarings- og erkjennelsessentrum som både rommer menneskelig subjektivitet og felleserfaringer.

Denne artikkelen handler om kroppen – både som begrep og erfaring. Kroppen karakteriseres gjerne som fysisk, objektiv, ytre, utstrakt og materiell, og gis status som gjenstand eller ting. Kroppens objektstatus gjenspeiles også når vi i dagliglivet taler om kroppen og opplever kroppen som et eksteriør eller et «sted» for plager og smerter. Men kroppen er også en tilstand og et subjektivt erkjennelses- og erfaringsentrum. Det er også gjennom kroppen vi «tar inn» og opplever andre mennesker. Men det kan være vanskelig å stole på kroppens erfaring og å tillate kroppens mangfoldige ytringer, bl.a. fordi kroppens liv og betydning har blitt trukket i tvil gjennom historien.

Tvilen om kroppens betydning

Descartes (1596–1650) utviklet følgende resonnement: «Jeg kan tvile på at kroppen min eksisterer, jeg kan ikke tvile på at jeg eksisterer, derfor er ikke kroppen vesentlig for min eksistens.» Descartes identifiserte menneskets «natur» med dets tenkeevne, og tilskriver kroppen status som en materiell og utvendig størrelse. Kroppen blir forstått

som en «ting» uten hensikt og mening. Kroppen blir redusert til mekanisk adferd og betraktet som «styrt» av intensjoner som ligger «bak» kroppen. Kroppen sees som et instrument eller redskap for intensjonale eller ubevisste krefter.

I tillegg til kroppens objektstatus, har kroppen også innenfor vestlig platonisk/kristen tradisjon vært underlagt en spesiell verdimesig hierarkisering, der den skitne, onde og skambelagte kroppen har blitt satt opp mot den rene, gode og frie tanken. Skam og pinlighet har blitt assosiert med kroppen både som produktivkraft og maskin og har tvunget lyst og sanselighet inn «bak» muskelpanser og tilbakeholdt pust, i en «innstengt» og laverestående kroppslighet (Berg Eriksen 1989). Dette er tankeformer og erfaringer som har temmet, fjernet og nærmest avlivet kroppens sanselighet, uttrykksevne og bevegelsestrang.

Tvilen om kroppens betydning er knyttet til at den enten beskrives som en ytre gjenstand, og da gis den status som objektiv og virkelig (vitenskapelig), eller kroppen beskrives som sanselig, skitten, ond og skambelagt, og da gis kroppen status som subjektiv (uvitenskapelig). En person (kvinne) som vedkjenner seg sin subjektive

erfaringsevne, kroppslige lyster og fornemmelser, konfronteres samtidig med at hun bør tvile på påliteligheten av egne erfaringer. Kroppslige lyster og behov kan være forføreriske, forledende og irrasjonelle.

Det andre alternativet er å ta avstand til kroppen, se på den med en utenforståendes øyne og vurdere og bedømme kroppen som eksteriør og maskin. Jeg skal trekke fram fire varianter av hvordan kroppslig objektivisering og eksternalisering kommer til uttrykk.

Bruk av den mekaniske/maskinmessige kroppen

Når kroppen oppfattes som en utelukkende fysisk størrelse, så kan den trenes, manipuleres og eksteriørmessig «holdes i orden» på en måte som samsvarer med eksterne krav om prestasjon, ytelser eller fasong. Muskler kan pumpes og pulsklokker kan registrere den seneste formutvikling, og objektive muskelstyrkemålinger gir uttrykk for framgang og bedring.

Kroppsspråket avslører deg

En annen variant av kroppslig objektivisering er utsagnet «kroppsspråket avslører deg». Dette er en uttrykksform som til stadighet møter oss både i dagspressen og i forskningsverdenen. Det er populært å trekke fram kontekstuavhengige gester eller bevegelser, for så å si at gesten eller bevegelsen kan avsløre «personligheten din» slik at du kan vite hvem du «egentlig er», for «kroppen kan ikke lyve». F.eks. «kryssede armer betyr at du har en lukket personlighet». Slik fortolkes den kroppslige ytring som om den var korresponderende med et «indre» personlighetstrekk. Å oversette bevegelser til «personlighetstrekk» er svært vanlig. Det innebærer at en tenker på kroppen som et avsløringssystem

for noe annet enn seg selv, og at «kroppen forteller sannheten». Her blir den komplekse personlige meningsskaping både i psykologisk og kulturell betydning redusert til enkelttrekk i «personligheten», m.a.o. både «personligheten» og «kroppsligheten» blir forstått som avgrensede tinglige størrelser.

Den harmoniske idealiserte kroppen

En tredje variant av et mekanisk kroppsbelegp er den harmoniske idealiserte kroppen. Her er det snakk om å etterstrebe en fullkommen harmoni ved å dyrke kroppen (jfr. kroppsbevissthetstrening, se Engelsrud 1985, s. 114–115). Et slikt ideal kan lede mot synliggjorte kroppsideal og romantisierende kroppsdyrking. Når forskjeller oppheves, og erstattes med idealer, kan det som var en reaksjon på kroppslig nedvurdering, bli et nytt oppheng om kroppslig idealisering, der den vakre kroppen kobles med den sunne kroppen.

Den skambelagte og temmede kroppen

Berg Eriksen (1989) beskriver kampen mot kroppens uberegnelighet, sanselighet og egenvilje som selve kjernen i sivilisasjonsprosessen. Kroppens livgivende og nytende sanser, lukter, smaker, hudens berøring, lidenskaper og begjær ble knyttet til en laverestående tvetydig og uren kroppslighet, som måtte utestenges og avskjermes fra det offentlige og sosiale livet. Sjelen derimot, som ifølge det platonsk/kristelige tankegods representerte frihet, entydighet, fullkommenhet, renhet og vilje, ble assosiert med uavhengighet fra og overskridelse av kroppen.

Kroppens oppsplitting

Oppsplittingen mellom den rene, entydige rasjonalitet og den begjærende, uberegnelige irrasjonalitet, den klare tanken og de laverestående følelsene, m.m. møter oss i mange varianter og forkledninger innenfor moderne europeisk sivilisasjon og har hatt en enorm innflytelse både innen vitenskap og filosofi og for dagliglivets erfaring. Oppsplittingen gjør at kroppen fortsatt utsettes for et spill mellom «markedets» kommersielle poserings og utseendekrav, sunnhets- og friskhetsidealer og sine egne behov for hvile, individuell regresjon og intimt nærvær og oppmerksomhet. Gjennom kroppens utsatte posisjon i et spill mellom motsigelser aktualiseres to markant ulike typer kroppslighet:

1. Kroppen som vare, produkt, eksteriør og diagnose – trenbar, reparerbar, utskiftbar og salgbar – anatomisk ren og velavgrenset, abstrahert, upåvirket, entydig og gitt i seg selv. Vi kan si at dette bildet representerer en polert yttersidekropp, tidløs, allmenn, fjernet for dampende følelser, den kroppen vi «gjør» noe med, bruker, og «holder i orden» på en måte som forventes å holde faglige mål (i noen sammenhenger) eller utfylle en sosial rolle (i andre sammenhenger). Men vi finner også en annen kropp som ikke kan underkaste seg et objektivistisk kropps-begrep:
2. Kroppen som meningsbærende, symbolsk og kulturelt produsert, delaktig i, påvirket av og sårbar for medlevelse med omgivelsene, konkret, prosessuell og tvetydig, den dialogiske og subjektive kroppen. Det er kroppen som «tar inn» andre mennesker og som i dialogen gir en mer direkte respons enn den respons vi konvensjonelt og intensjonalt kan bestemme oss for.

De to sfærene tjener både som et kjønns-skilte, og utgjør en distinksjon mellom vitenskap og dagligliv. Jeg tviler på om vi er tjent med en fortsatt polarisering mellom disse sfærene. Og en slik oppsplitting er ikke nødvendigvis identisk med den måten hver og en av oss opplever oss selv, men det kan bli en tankeform som «styrrer» hvordan kroppen tillates å ytre seg. Så selv om vi ikke «lever» etter et objektivistisk kropps-begrep, så er det liten grunn til å tvile på at begrepene om kroppens instrumentalitet, materialitet, objektivitet og utvendighet kan skape føringer på selvforståelse og kroppslighet.

Men kroppen er også en tilstand og et opplevelsese- og erfarings-senter, og det finnes posisjoner hvor kroppslig væren, sanselighet, tilstedeværelse og subjektivitet gjenvinner livets rett. Derfor vil jeg introdusere et kropps-begrep som har utspring i en fenomenologisk/eksistensialistisk filosofisk tradisjon, bl.a. representert ved Horton Fraleigh (1987), Levin (1985), Merleau-Ponty (1962), Schrag (1972), Shapiro (1985) og Yuasa (1987). Her overskrides mekanisering av kroppen og begrepet «den levende kroppen» innsettes som et teoretisk utgangspunkt og en praktisk mulighet.

Den levende kroppen

Sentralt i fenomenologisk filosofi står begrepet «den levende kroppen». Den levende kroppen er min måte å eksistere på, slik Schrag (1972 s. 144) poengterer: «Kroppen er med i min levende konkret-het...kroppen er min personlige måte å eksistere i verden på...» Kroppen knytter subjektet til omgivelsene og det er som levende kropp mennesket er, handler og reflekterer. Sagt med andre ord: det er gjennom kroppen mennesket «har» verden (Grenness 1984), og det er gjennom å eksistere kroppslig at bevissthet utvikles og vice versa.

Den levende kroppen skapes i et refleksivt forhold mellom å være til stede og å reflektere. I dette refleksive forholdet er den pre-refleksive tilstand den primære. (Merleau-Ponty 1962). Som prereflektert tilstand har kroppen en direkte kontakt til verden ved at «mening oppleves direkte på kroppen». For eksempel vil smerte i barnets første tid være en umiddelbar og direkte tilstand. Barnet kan ikke ha et forhold til smerten, barnet «er» m.a.o. smerten. Gjennom språket kan barnet lære seg å snakke om smerten og skape avstand til smerten gjennom «smertebevissthet».

Merleau-Ponty framhever at refleksjonen utvikles i samspillet mellom menneskets erfaring som kroppssubjekt og menneskets tanker om kroppssubjektet. Den status mennesket gir kroppen, blir dermed avgjørende for hvordan mennesket forstår seg selv og sin erkjennelsesevne. Det er i dette rommet mellom subjektivitet og refleksjon at erfaring om at kroppen er en tilstand og ikke en «fysisk ting», skapes.

Kroppslig væren

Sartre understreker (1969, s. 300) poenget med at «the body is lived not known». Det betyr i Sartres terminologi at kroppen aldri kan «... become the object of my own attention» fordi subjektet *er* kroppslig, og Sartre sier videre at det er ikke noe «bak» kroppen, kroppen er «helt psykisk», og jeg vil tilføye: indre, sosial, symbolsk og følsom.

Når vi snakker om kroppens væren-dimensjon eller eksistens dimensjonen, kan det være vanskelig å skille mellom en *prereflektert* og en *levd* dimensjon. Derfor kan vi si at menneskets eksistens både er en tilstand i barnets første tid, men også refererer til en kultivert tilstand i det voksne livet. Mennesket er både «kastet inn i» en prereflektert dimensjon og kan utvikle opplevelser som ikke er uttenkt på forhånd og ikke har noen bestemt hensikt. I slike

levende øyeblikk skapes mening og uforbeholden erfaring via kroppens sentrerthet, eller sagt med Horton Fraleighs ord (1987, s. 112) «a present-sentered moment of movement as we focus ourselves in our actions». Hun refererer videre til opplevelse av tilstedeværelse og væren på følgende måte (1987, s. 112):

«I strive to achieve a pure focus, ridding myself of everything but that move, that act. I think that everything I am as a human being comes out then, at those moments. It involves so much emotionally, physically, and psychologically to do it.»

Kroppssubjektet kan oppleves f.eks. i dans og alle typer handlinger hvor mening opplevs i selve utførelsen og øyeblikket.

Når mennesket ikke ser seg selv utenfra, men lever i øyeblikkets bevegelse og erfaring, får det tilgang til subjektens side i seg selv. Selv om det å være kroppssubjekt er en tilstand som i Merleau-Ponty og Sartres terminologi først og fremst beskriver den tilstand mennesket er «kastet ut i» (thrownness) i og med sin kroppslige eksistensielle konstitusjon, beskriver både Horton Fraleigh, Levin, Shapiro og Yuaso væren som en tilstand som må eksplisitt søkes i det voksne livet. Den kontaktformidlende evne kroppen har må gjenoppdages. Kroppen må altså «opsøkes» og kultiveres for at vi skal «bli» det Merleau-Ponty og Sartre mener vi «er», særlig fordi kroppen har vært utsatt for en verdimelessig nedvurdering og temming. Dette elementet av tilstedeværelse utgjør kjernen i å ta kroppen tilbake som erkjennessentrum. Å erfare seg selv som kroppssubjekt vil si at kroppen ikke blir et instrument, «noe jeg utelukkende bruker til å bevege meg med», men det blir å leve uten å blokkere de dypere kroppsnivåenes språk (Nishida 1979). Å kultivere kroppslig væren handler om å finne fram til et erkjennelesesnivå før begreper og kategorier er etablert. Trungpa (1973) kaller dette «stedet» for erkjennelse

«Åpne kroppens
tilstander og la den
implisitte kroppslige
kunnskapen ut-
trykke seg»
(Foto:
Gunn Engelsrud)

«the empty space». Dette er et kroppslig nivå, som ikke handler om begrepsfesting. Væren kan m.a.o. både vise til en gitt og en kultivert tilstand. Dimensjonene – spontan prerefleksiv bevissthet/å være kroppen og den reflekterte bevissthet/å tenke over kroppen – utgjør et dialektisk forhold i menneskets måte å være i verden på. Forholdet leves mellom å være kroppen og å reflektere over kroppen. De to sidene er hverandres gjensidige og samtidige forutsetning.

Kroppen som et forhold mellom kroppssubjekt og kroppssubjekt

Kroppssubjekt og kroppssubjekt er ikke korrelerer til kropp-sjel-distinksjonen. Kroppssubjekt beskriver derimot subjektets posisjon i forhold til kroppen som et objekt for oppmerksomhet. Det er denne posisjonen formalvitenskapen ofte tar, og den posisjonen vi selv tar når vi reflekterer over eller betrakter kroppen «utenfra». Den kroppslige tilstand må også reflekteres over. Hvor tilgjengelig kroppssubjektets tilstand er for refleksjon, er imidlertid et springende punkt. Kroppssubjektets tilstander kan tre fram uten at det er tilgjengelig for refleksjon, m.a.o. kroppens tegn, uttrykk eller tilstander kan leves uerkjent. Dersom det er for stor forskjell på kroppens ytringer og det personen kan forholde seg til eller reflektere over, oppstår konflikter, problemer, smerter m.m. De livsområder som leves uerkjent, viser seg gjennom språk og bevegelser. Og det er disse ytringer som må møtes med stor generøsitet og med stor åpenhet for det menneskelige følelsesliv, også dets stivnethet og klossethet. Shapiro (1985) snakker om å åpne kroppens tilstander og å la den implisitte kroppslige kunnskapen uttrykke seg. Menneskelig erfaring må bli «given body». Det

betyr å la kroppslige erfaringer få betydning og anerkjennelse. Det kroppslige utgjør en felles menneskelige konstitusjon og bakgrunn for erfaringer om og i verden. Det kroppslige, ofte implisitte eller ikke-verbaliserte, gir derfor inngang til forståelse av menneskelige fenomener og til menneskelig meningsproduksjon, fordi menneskelig erfaring leves i og gjennom kroppen, nedfelt som bevegelsesmåter og forhold.

Kroppslig kultivering

Yuasa (1987) er en japansk filosof. Hans filosofi er praktisk, og han diskuterer muligheter for å oppnå (achieve) at kroppen blir en erfaringskilde. Når Merleau-Ponty og Sartre snakker om «den levende kroppen», så snakker de om kroppen som prerefleksivt gitt og sosialt skapt. Yuasa snakker om å kultivere kroppen gjennom en meditativ praksis som tillater «det dypere kroppsnivået å snakke». Det betyr at den subjektive kroppslighet som Merleau-Ponty anerkjenner som erkjennelsesvei, utdypes av Yuasa. I Yuasas tradisjon betyr kultivering av kroppens direkte erfaringsmulighet å arbeide med å utvikle tilgang til at kroppens tilstander kan uttrykkes, uten å stå under kontroll av en «checking mind» (Trungpa 1976). I en slik praksis blir ikke kroppen et redskap eller instrument, men kroppen blir hele den uttrykksfulle tilstand som personen er og lever.

Hvordan kroppssubjektet kan oppnås eller kan oppstå, er sentralt i Yuasas filosofi.

For å utvikle kroppen som erfarings- og erkjennessentrum, handler det ikke bare om å kunne reflektere over den «daglige kroppen», men vi må nærme oss kroppens ytringer på en systematisk, oppdagende og fordypende måte. Vi må nærme oss kroppen med generøsitet og ta alle dens ytringer som verdifulle kontaktevner kroppen har,

f.eks. dens rødme, dens lukter, pustens, bevegelsenes og berøringens kontaktformidlende evner. Kroppens fornemmelser og følelser er informasjon som skal tolkes. Til dette trenger vi et kroppsbegrep som anerkjenner at erfaringen oppstår i en kropp som er åpen for sine informasjoner og som tør å hengi seg til dem. For kvinnekroppen er det en stor utfordring å utvikle et fortolkningsskema som tar vare på og oppvurderer kroppens erfaringer.

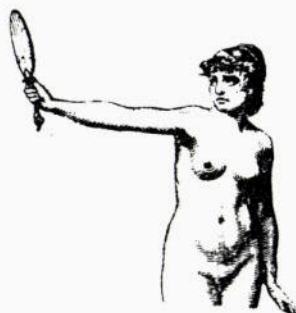
Avsluttende oppfordring

Det fenomenologiske bidraget til kropps-
begrepet plasserer kroppen som et ufravikelig premiss og en konstituerende faktor i forholdet mellom subjektet og omverdenen. Kroppen studeres som et erfaringfelt og ikke som en gjenstand. Det teoretiske fundament for fortolkning av kroppen må gå ut fra at kroppen representerer en innsiktskilde dersom dens ytringer blir tillatt.

Gunn Engelsrud
prosjektleder
NFFs kompetansesenter

Litteratur

- Berg Eriksen, T. *Nietzsche og det moderne*. Universitetsforlaget, 1989.
- Engelsrud, G. *Kropp og sjel. Et dualistisk eller dialektisk forhold?* Forsøk på avklaring av et av fysioterapiens grunnlagsproblemer. Hovedoppgave, Statens Spesiallærerhøyskole 1985.
- Engelsrud, G. *Kjærlighet og bevegelse*. Fragmenter til forståelse av fysioterapeutisk yrkesutøvelse. Helsetjenesteforskning Rapport nr. 1 1990, Statens Institutt for Folkehelse.
- Grønness, C.E. Kroppen som filosofiens «sted». M. Merleau-Pontys filosofi. I *Samtiden* nr. 6, s. 16-21, 1984.
- Horton, Fraleigh S. *Dance and the lived body*. University of Pittsburg Press, 1987.
- Lamb, W. *Body code*. The meaning in movement. Routledge & Kegan Paul, London, 1979.
- Levin, D.M. *The body's recollection of being*. Routledge & Kegan Paul, London, 1985.
- Merleau-Ponty, M. *Phenomenology of Perception*. Routledge and Kegan Paul, London 1962.
- Sartre, J.P. *Being and Nothingness*. Methum & Ltd, London 1969.
- Schrag, C.O. The lived body as a phenomenological Datum. I E.W. Gerber (red.). *Sport and the body*. A Philosophical Symposium. Lea & Febiger, London 1972, s. 142-149.
- Shapiro, K.J. *Bodily Reflective Modes*. A phenomenological method for psychology. Durham 1985, Duke University Press.
- Trungpa, C. *The Myth of Freedom*. Shambhala, Boston & London 1976.
- Yasuo, Y. *The Body*. Toward an Eastern Mind-Body Theory. State University of New York Press 1987.

Matreaksjoner og skriftsymptomer

Julia Kristeva, Torborg Nedreaas
og Herbjørg Wassmo

Av Rakel Christina Granaas

Vi hører mye om spiseproblemer. Anoreksi og bulimi er kroppens tale og antyder dyptgripende, smertefulle erfaringer. Tilsynelatende nedbrytende og meningsløst, men likevel med et utvidet betydningspotensiale: Vi inviteres til ny kunnskap gjennom annerledes språklige prosesser. Tale er både kropp og ord i stadig bevegelse og forandring.

Kan det poetiske språket være en «kropp» som taler gjennom «spising/vegring»? Hvordan kan vi i så fall lese og forstå slike matretoriske uttrykk? Denne artikkelen diskuterer matens funksjon i et par romaner om jenters utvikling.

Utrolig mye dreier seg om mat i Torborg Nedreaas' og Herbjørg Wassmos berømte sosialiseringromaner om Herdis og Tora.¹ I begge romanseriene følges jentenes oppvekst fra barn til tenåringskvinner. Herdis er byjente og skilsmissebarn i perioden omkring 1. verdenskrig. Dobbeltfamilien er en viktig del av rammen for hennes konflikter og dårlige tilpasning. Hun regnes som en vanskelig småpike, særlig fordi hun ofte er trassig og taus – eller tvert imot lyver og fantaserer. Tora er tyskerbarn og følges midt på 1950-tallet i et fattig øysamfunn nordpå. Hun straffes med en ond stefar som misbruker og voldtar henne. Tora er outsider og er et innadvendt barn som etter hvert reagerer psykotisk når virkeligheten blir for uhåndterlig. Både iden-

titeten og språket går i oppløsning.

Begge romanseriene lar påfallende ofte hovedpersonenes reaksjoner og viktige stadier i deres utvikling komme til uttrykk ved hjelp av matretorikk. Tilsynelatende uskyldige, realistiske situasjoner forbundet med matlaging eller spising, viser seg å kunne bety mer enn deres åpenbart pålydende innhold. «Matspråket» avdekker delvis skjulte strukturer som angår fundamentet for subjektetableringen og den videre utviklingen. Det som ikke kan sies, kan kuttes og hakkes eller tygges, svelges og spyttes ut. Her er et tilsynelatende enkelt eksempel på en gjennkjennelig situasjon: «Da den første biten skulle ned i halsen ble den møtt av noe som helst ville ut av halsen, og så ble begge deler sittende fast. Hun tygget og tygget,

uten å få ned en bit, og uten å få løs de ordene som ville ut.» (Nedreaas I s. 22). Forbindelsen mellom mat og tale er eksplisitt. Men innenfor et større mønster kan dette eksemplet berøre dypere lag, og bety mer enn at maten vokser i munnen når en er nedtrykt. Andre eksempler demonstrerer nokså subtile sammenhenger, slik vi kan finne det i kapitlet med den oppdragende og insisterende tittelen «All mat er god» (Nedreaas I s. 95–104). Dette skal jeg komme tilbake til.

I Tora-trilogien gir kjøkkenvarme og brødbaking flere ganger uttrykk for kvinners omsorg på velkjent vis: «Ingenting kunne sammenliknes med lukten av moras brød. Til og med Henrik ble nesten god i ansiktet når han fikk teften av dem.» (Wassmo I s. 41). Men glasuren krakelerer en rekke ganger. Mor Ingrid er ikke særlig omsorgsfull. En antydende «sprekk» finnes også i følgende sitat: «Skar med raske, vante hakk i det myke brødet som ga etter hver gang hun (Tora) presset kniven gjennom den gylne skorpen. Den var sprø og ga fra seg lyd hver gang, som om den ba for seg.» (s.s.). Sammenlikningen leder tanken fra brødet til Tora. På samme tid som hun selv fører kniven, blir hun også «skåret i» og vil helst slippe. Romanen gir *kniven* svært paradoksale funksjoner, den angår både forsvar og angrep, og videre mor og stefar, fascinasjon og avsky, seksualitet og kropp og språk. Men først og fremst mat. Kniven kutter maten, men kniven er også Toras «nøkkel»; hun forsøker nokså hjelpeløst å stenge kammerdøren sin ved hjelp av kniven for å forhindre Henrik fra å forsyne seg.

Julia Kristevas psykoanalytiske teorier understreker spesielle forbindelser mellom mat og språk på et dybdepsykologisk plan. Barnets forhold til maten og Moderkroppen angår dets tidligste forsøk på smertefull løsrivelse og subjektavgrensing. Å spytte ut mat er en av de tidligste handlingsformene

barnet griper til for å sette egne grenser, for å avvise (Moderen) før det selv blir avvist. Ernæringen er ikke bare et primærbehov som må fylles for at kroppen skal leve, maten angår også dypest sett identitet og kommunikasjon.

Sosialiseringsprosessen dreier seg i vesentlig grad om individets utvikling og tilpasning gjennom språket. Barnet oppnår subjektstatus når det tilegner seg språket, som kommer utenfra og setter grenser. Men språket markerer også atskillelsen fra den opprinnelige symbiosen med Moderen. Bare gjennom og i språket får subjektet (be)grep om virkeligheten. Men det dreier seg om et slags «totalspråk» med grunnlag i både egen kropp, følelser og erfaringer.² Derfor spiller de tidlige materfaringene en betydelig rolle og gir et veldig betydningspotensiale.

Sosialiseringsromanenes matretorikk kan kanskje føre leseren på sporet av visse grunnleggende krisetilstander som individene bærer med seg gjennom hele livet. Det er aktuelle konflikter som utløser slike reaksjoner, som allerede fra «begynnelsen» er innskrevet i kroppen. Mat og språk er dermed forbundet gjennom intrikate, men til tider nesten usynlige mønstre. Vi kan imidlertid lære oss til å få øye på dem og håndtere dem. Mønsteret for betydningsdannelse i det litterære språket baserer seg på de samme prinsippene som for alle andre slags kommunikative uttrykk.

Anorektikeren og bulimikeren er doble i sine totalspråklige reaksjonsmønstre. Anorektikeren synliggjør sin «usynlighet» og vekker oppsikt og forskrekket beundring for sin vilje og kontroll. Kroppen synes uten behov, tankekraftens herredømme har det ideelle overtaket. Intet skal passere munnen. Kroppen hennes er på en måte ren, uskyldig; kysk. Den bulimiske grådigheten og voldsomheten er derimot så godt som usynlig – hvis den ikke er forbundet med fedme – men vekker sterk avsky.

Oppkastingen som mange bulimikere lider under, skjer i hemmelighet. Fantasiene våre om deres løsslupne begjær med påfølgende ukontrollerte utbrudd, vekker vel helst motvilje. De to posisjonene er til en viss grad som hos det lille barnet når det kniper munnen sammen eller spytter (seg selv) ut. Paradoksalt nok er selvforsvaret selvødeleggende. Begge deler angår den kvinnelige identitetsdannelsen.

Virkeligheten og språket: et skudd i mørket?

Bodils historie «fra virkeligheten» kan stå som innfallsport til de litterære analyseeksemplene. Den handler om kvalme/utspytting, identitet, språk og død.

Situasjonen er følgende: Ettermiddag, avslappet stemning. En vennskapelig samtale mellom to kvinner, Bodil og Anne. Bodil er tidligere diagnostisert som psykotisk i perioder, noe som blant annet kom til uttrykk i et annerledes språk og voldsomme handlinger.

Bodil og Anne snakker om mat, om spennende og eksotiske oppskrifter, om fremmede råvarer, farger og krydderier. De er begeistret for temaet og fråter begjærlig i lystvekkende eksempler, de sprudler over med fantasier om lekkerier som kan anrettes og fortæres i fellesskap. Begge er habile kokekunstnere. Bodil lider av oksehunger.

Så skjer det noe uventet.

Bodil sier, tilsynelatende umotivert:

–Jeg spiste en gang noe jeg ble veldig dårlig av.

–Å? sier Anne, uforstående. Opplysningen kom så malplassert, midt i alt det eksotisk vellystige. Eller kanskje nettopp velplassert i det syndige begjærets frittallende utfoldelse?

–Hva var det du spiste?

–Palmeskudd fra en hermetikkboks, svarte Bodil. Jeg ble så kvalm og syk at jeg

kastet opp, var sengeliggende i to dager.

Anne tenker en stund. Fremdeles desorientert. Palmeskudd?

–Var innholdet i boksen bedrevet?

–Neida, svarer Bodil. Blir stille en lang stund. Lukker munnen. Åpner den igjen. Det er noe der, bak tungeryggen.

Slik omtrent:

I sine psykotiske perioder mistet Bodil kontakten mellom ordene og deres normale virkelighetsreferanser. Den fonetiske klangen vekket andre assosiasjoner. Uttalen av et ord kunne føre til uventete reaksjoner og bisarre handlinger. Som når en bergenser sa «(ikkje) sa'ant» som stadig etterslep på setninger. Hver gang (!) gikk Bodil løs på inventaret i voldsomt raseri. Ingen forsto hva som forårsaket voldsomhetene, ingen visste hva de hadde sagt. Bodils aggressive utfall virket tilfeldige og skremmende.

Selv forklarte hun – i ettertid – at den bergenske uttalen av «ikke sant» for henne var en utilsatelig besvergelse: «Sa'ant» lød identisk med «sant»: *hellig*. Altså dreide det seg om synd i et religiøst univers hvor uttalen av de uskyldige ordene ledet til noe ytterst tabubelagt. Det forbudte og usigelige ble sagt høyt. Lydmessig *nærhet* avanserte som meningsproduserende foran akseptert virkelighetslikhet. Språkets referensielle karakter bleknet, den *metonymiske* logikken fortrente den *metaforiske*.

Spisingen av innholdet i hermetikkboksen kan forstås ut fra liknende mekanismer: Maten betyr ut fra «på-lydende» kvaliteter. Bodil reagerte på *matens navn*: *palmeskudd*. Hadde innholdet i boksen hatt en annen etikett, ville Bodil sannsynligvis ha svelget unna uten avskyreaksjoner. Hvordan, hvorfor?

Bodil trodde i perioder at hun var medskyldig i drapet på Olof *Palme*, den svenske «*landsfaderen*» som ble *skutt*. Inntaket av palmeskudd «beviste» skylden og repeterte hennes delaktighet. Det var attpåtil som en kannibalistisk, religiøs handling:

«Faderens» legeme ... Hun spiste hans kraft, hun tok ham i seg. Ble ett med ham. Han kom for nær, inntok henne, hun måtte støte ham bort, igjen og igjen. Et fadermord. Hun brøt en tabugrense. Kvalmen er forståelig.

En fordypning i det avskyelige

Kvalme er kroppens reaksjon mot «det urene», en selvbeskyttelse gjennom spasmer og brekninger. I stedet for å fordøye, ta til seg, vrenger kroppen seg ut–inn. Det er en voldsom reaksjon. I sine arbeider med *abjeksjonen*, det frastøtende og avskyelige, skriver Kristeva blant annet om vemmelse overfor mat:

Vämjelsen inför mat är kanske abjektionens mest ursprungliga och mest arkaiska form. När skinnet på mjölken /.../ blir synligt eller kommer i kontakt med läpparna, får en spasm i struphuvudet, eller ennu längre ner, i magsäcken, i magen, i tarmarna, kroppen att krampaktigt dra ihop sig, tårar och galla pressas fram, hjärtat börjar slå, pannan och händerna blir våta av svett. Med av yrsel grumlad blick stegrar sig min kropp genom *illamåendet* mot denna grädda på mjölken, och avskiljer mig från modern, från fadern, som räcker den till mig. «Jag» vill inte ha detta tecken för deras begär, «jag» vill inte veta av det, «jag» tar inte in det, «jag» kastar upp det. Men eftersom denna mat inte är någon «annan» för «mig» som endast finns till i deras begär, kastar jag upp *mig själv*, spottar ut *mig själv* på en och samma gång som «jag» gör anspråk på att främställa mig själv. Denna kanske obetydliga detalj, men som de söker, ålägger, värde-erar och påtvinger mig, detta ingenting vander ut och in på mig: på så sätt ser *de* att *jag* håller på att bli någon annan till priset av min egen död. I denna process i vilken «jag» blir till, föder jag fram mig själv i en våldsam syftning, i en uppstötning. Symptomets stumma protest, konvulsionens brakande våld, visserligen inskrivet i ett symbolisk system, men som reaktion utan att vare sig vilja eller kunna inordna sig. Det stöter bort. (Brattström s. 199)

Abjektet er verken subjekt eller objekt, men i likhet med objektet står det i opposi-

sjon til jeg'et. I utgangspunktet dreier det seg om prosesser i primærnarcissismen (de første seks mnd.). Før barnet griper til språket og trer inn i det symbolske via spillfasen (for å skape orden, ha egne grenser og dekke over mangelen som er forårsaket av bruddet med den opphavelige symbiosen), så vegrer det seg mot bruddet, atskillelsen, som skal komme. Det vegrer seg mot tomhetsfølelsen ved å kjenne avsky og vemmelse for det «navnet» som representerer dets beskytter. Avskyen retter seg mot nettopp det som er en forutsetning for dets eget liv. Fordi barnet ennå er ikke-jeg, er avskyen dermed også rettet mot det selv.

Å spytte ut Moder/bryst/melk er et viktig ledd i identitetsdannelsen, en heftig, kompromissløs bortstøtelse som fremstår som en paradoksal, fortvilet selvbevarelsesdrift. Abjeksjonen er barnets livvakt mot en ikke-eksistens som truer med å oppsluke det påny. Den angår siden, isolert i det symbolske (i språket), gjenkjennelsen av det grunnleggende ønsket om symbiotisk helhet (= «mening») som alt språk/begjær er basert på. Abjeksjonen er dette ønskets tegn.

Abjeksjonen finnes igjen i språket omkring meningsdannelsens grenseland, det stedet hvor all mening trues av fragmentering og sammenbrudd, der hvor uttrykket benytter seg av kaotiske og frastøtende mekanismer. Språket påvirkes av det førverbale, kroppslige og driftsmessige kaoset, «rester» av konfliktene herfra kan av ulike grunner unnsnippe den symbolske bearbeidelsen. Når prosessen ikke er tilfredsstillende gjennomlevd, kan det, som allerede nevnt, muligvis under spesielle betingelser framstå som for eksempel spiseforstyrrelser: Det «mørke» inviteres eller presser seg fram. Det ukontrollerte søkes kanskje behersket gjennom matretorikken, det umulige må «fortelles» og synliggjøres før det kan bearbeides. Subjektet «snakker» ved hjelp av «urabjeksjonen», maten, men

befinner seg like fullt innenfor det symbolske.

Forfattere kan altså forsøke å kontrollere avskyen gjennom skriften, samtidig som den får komme til syne og minne oss om den alltid truende tilstedeværelsen av frastøtende meningsløshet. Det poetiske språket når lenger i slike bestrebelser enn vanlig dagligtale. Moderne forfattere, hevder Kristeva, eksperimenterer språklig i et forsøk på både å besverge og få herredømme over det stadig truende kaoset i individets indre jeg. Det marginale uttrykket synliggjør (foranderlige) grenser mellom mening og ikke-mening.

Her skjuler det seg et kjønnsrelatert problem, en kunne nok ønske at Kristeva førte en klarere diskusjon på dette punktet. Gutten/mannen kan liksom i større grad tillate seg abjeksjonen, han skal bort fra Moderen og rivalisere/identifisere seg med Faderen. Kristevas analyse av Ferdinand Celines romaner viser hvordan det avskyelige hos en mannlig forfatter er forbundet med kvinnen og kvinnekroppen. Han demoniserer kvinnen på en måte som vi også kan gjenfinne i religiøse myter og riter omkring urenheter – og, ikke minst, mattabuer. Marguerite Duras' eksperimentelle romaner anses derimot som depressive og dermed ikke som produktivt eksperimentelle. Det er vanskelig å akseptere Kristeva i denne analysen.³

La oss se på et par eksempler fra de to sosialiseringforfatterne.

Tora: kroppen, kvalmen, kniven

Huset med den blinde glassveranda innledes med Tora og Farligheten. Hun har angst i mørket om natten, hun er alene: «...flyttet inn i det vesle spiskammerset bak kjøkkenet, fordi mora mente hun skulle ha et lite rom for seg selv.» (Wassmo I s. 5). Hun er

atskilt, men ikke «sin egen». Toras rom er et *matrom*, hun ligger der som en rett til å forsyne seg av.

Angsten hennes er forbundet med høye stemmer; «... de høye stemmene fra stuerommet der Henrik og mora sov.» (s.s.). Stemmene er løsrevet fra personene, samtidig som moren og Henrik glir sammen til en stor trussel. Moren er altså innledningsvis knyttet til mørket og det som skremmer, selv om hun også står for noe positivt: «Og hun ville rope på mora, kjenne henne inntil seg. Men hun fikk ikke frem en lyd. Det var umulig og fremmed alt sammen, og mørket var utrygt.» (s.s.). Tora har selv ingen stemme, ikke noe språk. Morens stemme tilhører det fremmede: «Stemmen kom plutselig og fremmed der nede fra kåpekra-ven», heter det, men hun (Tora) «...var så fryktelig glad fordi mora snakket» (I s. 8). Dobbelttheten er påtakelig. Stemmen er like isolert i mørket som Farligheten.

Moren har dessuten et blikk som gjenomskuer alt: «Mamma var mamma – som SÅ. Tora var skyldig» (s.s.). Toras skyld er Henriks forbrytelse, stefarens overgrep. Her viskes grensene mellom Tora og Henrik ut: «Hun så seg selv og Henrik gå i oppløsning foran moras øyne. Som sprengte såpebobler ut gjennom kjøkkenvinduet.» (s. 7). Å bli sett er å være skyldig, miste kontrollen.

I 2. kapittels matscene mellom mor og datter spiller teksten ut det konfliktfylte forholdet på en spesiell måte, og det er nå Toras blikk som filtrerer og absorberer omgivelsene – får henne til å gå i ett med omgivelsene:

Suppegryta på bordet. Fettet som fløt rundt i ringer og bobler. Fargene var fine.

Hun likte best å se på de kokte grønnsakene, for de smakte vondt. Den dype stemmen truet likevel i henne så og så mange biter kokt gulrot og minst et flak kokt kål. /.../

Kjøttet gikk også an, men det var ekkelt å se på når det var kokt /.../ Det vrent seg liksom utover foran

øyene hennes og ødela alt. Men før det kom opp i gryta var det brunrødt med hinner i alle regnbuens farger. Tora visste ikke om noe som hadde så vakker rødfarge som det rå kjøttet på fjøla.

Av og til var det blod på. Mora skar langsomt og i passe biter. Og fargene skiftet med skyggene og bevegelsene hun gjorde med hånden.

Det blinket alltid så fint og farlig i kniven mens hun skar.

Så var det over, og mora tok hele fjøla bort til komfyren og skjov kjøttbitene ned i gryta med flinke, snare bevegelser. Det var slutten.

.../

Hun hadde lov til å sitte en liten stund og bare se og lukte mens hun ventet på at suppen skulle bli passe kald. Så ville stemmen befale henne å spise opp maten, og hun ville la det forhatte kálbladet seile forbi skje etter skje før hun endelig fikk det i seg. (Wassmo I s. 10/11)

Her dreier det seg ikke lenger om en enkel, lydmessig likhet som i palmeskuddeksempellet, men om mer intrikate metonymiske mønstre som produserer nye og uventete sammenhenger. Slik er det når eksempelvis «kniv» knytter morens hender sammen med Henriks; begges overgrep markeres igjen og igjen. Kniven skjærer i brød og kjøtt, også Tora er «mat». Tora skjærer dessuten selv, kniven er hennes forsvar mot Henrik: Nøkkelen, dørlåsen – på grensen.

Kjøttet markerer overgangen fra vemselse til nytelse, tidsmessig plassert til *før*. Moren parterer, deler opp: det blør. Men først av alt nevnes blod i forbindelse med Henriks skadete hånd: «Han blødde fra den friske hånden ...» (s. 7), den samme som han skader Tora med. Dernest altså rått, blodig kjøtt som skjæres, og senere: «Blodet! Først ville hun ikke tro det. .../ Blodet var der. Ingen i hele verden kunne gjøre noe med det. .../ Blodet var kommet for å bli. Hun var brått blitt ei anna Tora.» (Wassmo I s. 138). Tora har fått menstruasjonen. Slik koples maten, kroppen og kvinneidentiteten.

Episoden med menstruasjonen står nær og smitter av på Henriks voldtekt. Teksten fremstiller Tora som oppgir å beskytte seg

med kniven. Kniven i døra ga henne tidligere tid til mentalt å «forlate kroppen», flykte med bevisstheten, når Henrik kom. Men nå er det annerledes: «Krefter hun ikke rår over gjør at hun henter morens store kjøttkniv. .../ Hun legger den under teppet sitt. .../ Den blir varm etter hvert. Gløder. .../ Hun kjenner tydelig lukt av blod.» (s.s.). Og videre: «Myk, myk var motstanden. .../ Den ba for seg, og ga nok etter. / Så revnet det. .../ Pusten og blodet! / Blodet kom helt uten at det skulle. .../ Da åt han seg inn i henne. Blindt. .../ Bare åt og åt.» (s. 153).

Voldtekten er en partering av Tora, og *hun blir spist*: Toras grenser spises opp. Kvalmen følger i stadige repetisjoner. Men i stedet for å kaste opp, mangler hun kontroll over kroppens «naturlige funksjoner», også dette er gitt et mønster.

Abjeksjonen er det bearbejdede, kokte og anrettede kjøttet, «fordøyd» og forvrengt og omformet til noe avskyelig. Det kokte kjøttet som vrenger seg (se sitatet), er et påfallende sterkt bilde. Innside blir utside, også her blir grensene borte. Motsetningen ligger i fascinasjonen, som understreker både farger og grenser: «... hinner i alle regnbuens farger». Tillaget mat og spising er kvalmende. Kvalme etter selv å ha blitt spist. Abjeksjonen er også en side av fordøyelsen; urin og avføring. For ikke å snakke om den gode tante Rakels kreft i tarmen, den barnløses «djevelske svangerskap», og samtidig den personen som Tora senere blir ett med i sitt psykotiske, identitetsutslettende univers. Abjeksjonen er også Toras dødfødte barn.

Umiddelbart etter suppeepisoden, der Tora motvillig spiser på morens befaling, kommer et avsnitt i teksten hvor hun er med Henrik til stedets butikk. Her forteller han historier til de andre mennene. Tora må på do, men han enser henne ikke:

Han hevet glasset med den friske, store neven og

fortalte. / Da hadde det begynt å renne tvers gjennom klærne hennes. /.../ De andre mannfolkene begynte å le. /.../ sa at Henrik egnet seg dårlig som fosterfar. /.../ Latteren steg og steg /.../ Men det var ikke det verste. /.../ Det rant nedetter de hvite ullstrømpene /.../. Tynn, tynn lort. (Wassmo I s. 12).

Stedet for mannens tale, det språket Tora ikke kommer inn i, er handelens sted. Mannsspråk, økonomi og ukontrollert kvinnekropp utgjør et rom hvor hele Tora er gitt en objektiv rolle, både for mennene og for henne selv. Men bare for henne er det identitetstruende. Kvinnedoet i «Tusen-hjemmet» står som trygt motstykke, det er et fortrolig kvinneverom der kropp og ord kan flyte fritt. Mannen holdes utenfor. Bevegelsene i teksten glir mellom kjøkken og do, mellom inntak og «uttak». Hele tiden inverteres kjente forestillinger og grenser på flere nivåer undermineres.

Så langt detaljanalytiske kommentarer til Wassmos Tora-tekst.

Herdis: «Jeg liker ikke denne maten har jeg sagt»

Torborg Nedreaas benytter seg tilsynelatende av mindre drastiske virkemidler i Herdis-tekstene. Verken incest eller åpenbare seksuelle overgrep skaker leseren eller gir ubehag, i ytre handling ligger fokus på foreldrenes skilsmisse og konsekvensene av denne for Herdis: Det er trist, men er det identitetstruende og kvalmende?

Gjennomgående i hele romankorpuset beskrives Herdis i en slags matkonfrontasjon med omgivelsene, eksemplene er nærmest utallige. Til og med i avslutningen på *Ved neste nymåne* lar teksten moren vinne over datteren i spørsmålet om konfirmasjonen: Hun har gått bak ryggen på Herdis, som ikke vil, og invitert bestemoren til selskapet: «Og det blir gåsesteik – det har jeg ikke smakt på femti år», kvinker den gamle (Nedreaas II s. 191). Herdis kapitule-

rer overfor bestemorens eksklusive matglede. «Deretter søkte hun inn til seg selv, hvor hun stod presset mot den lukkede døren som for å hindre uvedkommende fra å trenge seg inn til henne.» (s.s.). Herdis isolerer seg for å bevare grensene sine. Den egne kvinneidentiteten er truet, subjektet er i ferd med å bli oppspist, hun drukner i mat. Mat er makt!

Kapitlet «All mat er god» i *Musikk fra en blå brønn* (Nedreaas I s. 95 ff) innledes med at Herdis' far har en sigarett i munnen: «... – alltid hang det en tent sigarett og dinglet på de tørre leppene, enda røyken blindet ham så han gikk og myste av det.» (s.s.). Hun sitter derimot og pirker i maten:

... hvor hun satt ved spisebordet, til den stekte rognen var spist opp. På tallerkenen hadde det brunede fettet størknet over de oppsmulte potetene, hun satt og sudde på den tomme gaffelen for at det skulle se ut som om hun spiste. (s.s.).

Herdis forsøker å spise: «Hun førte (smulene) omkring i munnhulen og kjente ubehaget av dem hele veien, svelgemekanismen hennes var gått helt i stå.» (s.s.) Det høres ikke videre delikat ut. Teksten fokuserer intenst på munn, lepper og det som skal inn, og på farens blindhet. Spisingen er både et konkret problem, samtaleemne og vikarierende språk.

Avsløringen av de andre betydningene kommer gradvis. Noe utløses imidlertid da Herdis trekker stefaren inn i matpraten: «Vet du at onkel Elias har en gammel husholderske som tvinger ham til å spise brødpudding.» (s. 96). Faren blir aggressiv og putter en ny røyk i munnen. Herdis fortsetter slik:

I sin forlegenhet sopte hun sammen en munnfull på gaffelen og stappet den i munnen, hvor den ble liggende og vokse. /.../

... – ja, og så er det jo aldeles forkastelig at hun (moren) gir deg sjokolade og snop. Det er jo ikke rart at du kommer her og ikke vil spise ordentlig mat.

Munnen til Herdis var krampaktig lukket omkring en usalig mengde vond mat som var kommet inn i den ved en feiltakelse. /.../

–Mm-m-hmm! stønnet hun som en døvtum mens kinnene bulnet /.../

Herdis hadde fått kvelningsfornemmelser i halsen, hun spyttet rasende maten ut på tallerkenen /.../ (s. 97).

Gjennom Herdis' mat-tale konfronteres hennes sjalu far med sin rival, og dette utløser et dramatisk «møte» med moren. Hun representerer (så langt) nytelsen: Snop (og rødvin) i motsetning til rogn og størknet fett.

Herdis' voksende ubehag koples til nedsatte sanser: Hun beskrives med ord som døv og stum og med puste- og svelgebesvær. Så spytter hun ut maten, som er samtalen, moren og faren, og hun spytter ut ordene: «Jeg *liker* ikke denne maten har jeg sagt!» (s. 98). Talen og matavvisningen står som assosiative paralleller.

Neste skritt erstatter verbal vold og spisetvang med fysisk vold; Herdis får ris. Fremstillingen av avstraffelsen har erotiske undertoner og minner om voldtekt:

Men han var for sterk, han hadde satt seg på kanten av badekaret og klemte hodet hennes under armen mens han slet buksen nedom henne. /.../ Faren ble andpusten, han stønnet og tok en pause. /.../ hun prøvde å bite, men fikk bare en masse ekkelt stoff i munnen, /.../ Hun hadde sluttet å skrike. Kroppen strakte seg som i krampe. (s. 99).

Også her er det noe vemmelig i Herdis' munn, mens lyden blir borte.

Herdis vil deretter knuse badespeilet: Ødelegge sitt eget (og dermed samtidig den andres!) bilde. Gasskranen står åpen. Hun «...var blitt forferdelig trett og kvalm, ...» (s. 100). Dette er destruktivt og selvutslettende; det er på grensen til selvmord. Hun reddes fra gassen i badeværelset – beskrivelsen er påfallende lik farens senere selvmordsforsøk i det samme rommet, og bestemmer seg for å spille stum: Vil ikke

spise, ikke tale, – men blør. Farens venninne gjør nemlig en oppdagelse: «... da hun plutselig ble stående med et lite plagg mellom hendene. Den brede munnen hadde fått et grovt og bittert drag da hun krøllet den lille lerrets buksen sammen og så ut som om det var henne som hadde fått juling.» (s. 104). Både spisingen, kvalmen og blodet i buksen gjentas siden når Herdis får sin første menstruasjon (Nedreaas II kap. «De små visitter» s. 37–68). Hun har forspist seg på sjokolade, er kvalm og har smerter og tror hun lider av ryggmargstærking, men tjenestepiken kan fastslå: «Du har fått skitet ditt alt!» (s. 67). Som hos Wassmo står med andre ord maten i sentrum for ikke bare blikket og talen, men for den motvillige utviklingen av kvinnekroppen, avstraffelse/vold(tekt), blod og dermed subjektgrenser.

Tar det aldri slutt?

Nedreaas' og Wassmos sosialiseringsskemaer er på mange måter ulike i utformingen, men felles for begge er at matretorikken formidler noe «usigelig» om kvinnesubjekter i utvikling og krise. De litterære tekstene svinger mellom stram kontroll og frodige overdrivelser ved hjelp av matretorikken; matreaksjoner på innholdsplanet samsvarer altså med tekstlige skriftsymptomer. Grunnmønsteret er tilnærmevis det samme som for «virkelighetenes» anorektikere og bulimikere. Ved hjelp av litteraturen kan vi kanskje komme tettere på slike skjulte mønstre i kroppsspråket, komme fram til større forståelse. Kanskje fører den språklige synliggjøringen til at slike som Bodil en dag kan spise både palmeskudd og annen føde uten å vrenge seg – men hva kommer så i stedet?

*Rakel Christina Granaas
dosent i norsk litteratur
Møre og Romsdal DH
Volda*

Noter

1. Det siteres fra følgende utgaver:
 Torborg Nedreaas: *Musikk fra en blå brønn* (1960), Den norske Bokklubben 1968.
 TN: *Ved neste nymåne* (1970), Den norske Bokklubben 1973.
 Herbjørg Wassmo: *Huset med den blinde glassve-
 randa*. Oslo 1981.
 HW: *Det stumme rommet*, Oslo 1983.
 HW: *Hudløs himmel*, Oslo 1986.
 Jeg refererer av og til til de ulike romanene i
 nummerrekkefølge.
2. Greie innføringer i Julia Kristevas teorier finnes
 f.eks. i Toril Moi (ed.): *The Kristeva Reader*,
 New York and Oxford 1986 og Ebba Witt-

Brattström (red.): *Stabat Mater*, Sth. 1990.

Det finnes etter hvert mye litteratur om spise-
 forstyrrelser. Lett tilgjengelig på norsk er Char-
 lotte Buhl: *Følelser og kropp*. Oslo 1990 og Karin
 Christensen og Hege Storhaug: *Kvinneri og spise-
 forstyrrelser*, Oslo 1990. Nevnes bør også Susie
 Orbach: *Hunger Strike*, London and Boston 1986,
 og interessante koplinger kan gjøres til Susan Son-
 tag: *Sykdom som metafor*, Oslo 1979 (eng. utg.
 1977).

3. Celine-analysen finnes på engelsk i JK: *Powers of
 Horror*, New York 1982. Den franske originalut-
 gaven kom i 1980. Duras-analysen i engelsk ver-
 sjon står i JK: *Black Sun. Depression and melanc-
 holia*. New York 1989. Fransk originalversjon
 1987.

Flukten fra eller erobringen av kroppen

Av Hanne Haavind

Hva betyr det å ha kvinnekropp når en vil tale og bli hørt? Hvilken plass har mannskroppen i utformingen av identiteten som intellektuell? Svarene på slike spørsmål peker på det tvetydige i våre forestillinger om kroppen. Den betyr ingen ting, men er uomtvistelig til stede. Videre peker spørsmålene på det fragmenterte i våre forestillinger om kjønn: Kjønn har grunnleggende betydning for våre forestillinger om hvem vi er, men skal likevel ikke ha noen betydning for vår identitet som forskere.

Kvinner har vært utelukket fra forskersamfunnet på grunn av sin kropp, og har derfor måttet avsverge sine kropp for å få talens rett. Intellektuelle menns kropp skaper tilsynelatende ikke noe problem, mens det er kvinnekroppen som gir opphav til forstyrrelser av tankegangen også for menn. Denne type forestillinger viser hvordan deltakelse i den vitenskapelige samtalen har som en stilltiende forutsetning at maskulinitet skal skilles fra og overordnes femininitet. Kvinnekroppen blir en metafor for det kvinner må erobre om de skal kunne tale i egenskap av kvinner.

Kvinneforskning som vitenskapsteoretisk problem

Dersom kvinneforskning bestemmes som forskning om kvinner, er begrunnelsen at

kunnskapene om kvinner er mangelfulle i en vitenskap som har vært skapt av og for menn. Når kvinneforskere oftest er kvinner selv, er det rett og slett fordi de er nærmest til å påpeke denne mangel. Den kunnskapen som kvinneforskningen frembringer, vil følgelig supplere den eksisterende. Sett på denne måten er kvinneforskning et problemfelt eller et emneområde innen de eksisterende disipliner. Vitenskapsteoretisk representerer den ikke noe problem.

Men kvinneforskning kan også oppfattes som feministisk forståelse av vitenskapelig virke (Harding, 1986). Kvinneforskningen er da ikke villig til å se på utelukkelsen av kvinner fra vitenskapelig arbeid og den mangelfulle og nedvurderende forståelsen av kvinner som kjennetegner en rekke vitenskapelige disipliner, bare som en tilfeldig forglemmelse. Det er ikke nok å supplere eksisterende kunnskap. Søkelyset

rettes mot de metodiske og analytiske konvensjoner som er utviklet for å opparbeide og autorisere kunnskap som vitenskapelig. Arbeidshypotesen blir at selv om disse konvensjonene pretenderer å være kjønnsnøytrale, så inngår likevel forestillingen om det maskuline som atskilt fra og overlegent til det feminine, som en implisitt forutsetning. Når den ikke-vitenskapelige kunnskapen skal skilles fra den vitenskapelige, så brukes kriterier som er analoge til forholdet mellom feminint og maskulint. Kvinneforskningens ambisjon er å løfte frem betydninger av kjønn slik disse betydninger inngår som forutsetninger i vitenskapelig virke.

En slik bestemmelse av kvinneforskning representerer et vitenskapsteoretisk problem. Det mest åpenbare problemet er selvsagt hva det refereres til når det snakkes om det feminine. Hva er det «noe» som kvinner har til forskjell fra menn? Og hvordan kan dette «noe» eventuelt ha blitt utelukket fra eller nedvurdert i vitenskapelig virke? Filosofen Genevieve Lloyd er i sitt essay *The man of reason* opptatt av den nære forbindelse det er i vestlig filosofisk tenkning mellom rasjonalitet og maskulinitet (1984). Hun oppfordrer til en nærmere analyse av hvordan denne forbindelse ikke bare vises i de metaforer som brukes for å karakterisere rasjonell tenkning, men preger hele systemer av filosofiske slutninger. Femininitet er ikke «noe» kvinner har med seg når de driver vitenskap, men er tvert om forestillinger og verdier som er skapt i den filosofiske tenkningen gjennom nedvurderingen og utelukkelsen av kvinner og av det kvinner gjør. Historikeren Londa Schiebinger viser i sin bok *The mind has no sex* hvordan moderne vitenskap ble etablert og legitimert gjennom distinksjonen mellom to sett av verdier som nettopp viste hen til forholdet mellom kjønnene (1989). Derved ble det feminine settet bestemt som verdier som skulle utelukkes fra

og kontrolleres av de vitenskapelige.

Hvis det maskuline og det feminine er bestemt gjennom filosofisk tenkning som en kontrast, og denne kontrastering brukes i vitenskap som distinksjon mellom verdier, og som regler for utelukkelse og kontroll, så er det feminine på sett og vis kvinner uvedkommende. Det er ikke noe de har, men noe som gir form til institusjonaliserte handlinger og som er innskrevet i talemåtene i den vitenskapelige kultur. Det medfører likevel at kvinner får særskilte problemer med å vise at de lever opp til vitenskapelige standarder, fordi disse er så sterkt forbundet med nedvurdering av kvinner. Studier av hva som skjer når kvinner og menn møtes i rollene som forskere, blir et hjelpemiddel til å spesifisere de betydninger av kjønn som ligger implisitt i de vitenskapelige standarder i bruk. Den diskusjonen som handler om hvorvidt kvinner kan være like gode forskere som menn, viser til forbindelseslinjene mellom på den ene siden hvordan mennesker spesifiseres etter kjønn, og på den andre siden hvordan abstrakte begreper og forestillinger om rasjonalitet, kontroll, objektivitet og universalitet også spesifiseres som maskulinitet i motsetning til femininitet (Haavind 1989, Keller 1985).

Den vitenskapelige kultur møter de kvinnelige forskere, og særlig de som programmatisk studerer kvinner, med skepsis og tvil. Med sin kritikk av sine fag, får de ikke uten videre noe legitimert ståsted i faget. Og utenfor fagene finnes det ikke noe ståsted som er legitimert som vitenskapelig. Det er tydelig at kvinneforskningen har en kritisk ambisjon, men hvilket grunnlag kan kvinneforskerne selv si at de snakker fra? Drude von der Fehr har i invitasjonen til den forelesningsserien som de fleste artiklene i dette nummer av *Nytt om kvinneforskning* er hentet fra, utfordret kvinneforskere til selvransakelse (von der Fehr 1991). Hun stiller ikke bare spørsmålet om hvor det

feminine befinner seg og hvilken betydning det har for vitenskapelig virke, men ber oss knytte forbindelseslinjer mellom vitenskapsfølelse og forståelse av kvinnekroppen. Spørsmål peker rett på begrepsmessige uklarheter og motsigelser. Det er kvinnekroppen som skiller oss fra menn, og som derfor kan fungere som referanse for samtaler om hva femininitet er. Men femininitet som et «noe» knyttet til kvinners kropp, kan ikke presenteres som grunnlaget for kvinneforskningens kritikk av de vitenskapelige standarder. Det er jo nettopp kvinnekroppens funksjoner som har vært referansen i samtalen om kvinners uegnethet for vitenskapelig virke. Kroppens kjønn er et bilde på det som er irrelevant for konstitueringen av gyldig kunnskap.

Nå er ikke Drude von der Fehr den eneste som kommer med en utfordring til selvransakelse om hvordan våre forestillinger om kropp og kjønn er innebygget i språket. Det er særlig de såkalte franske feministene som har arbeidet analytisk og systematisk med å utforske forskjellige forestillinger om det feminine og om kvinner i litterære og vitenskapelige tekster (Cixous 1981, Irigaray 1981). Deres utgangspunkt er kulturteorier som fremhever mannskroppens betydning som grunnleggende forestilling i utviklingen av symbolske systemer (Solheim 1991, Thielst 1990). Feministene kan både slutte seg til og avvise slike teorier om maskulin dominans ved programmatisk å vise til at de som kvinner vil «skrive med kroppen». Denne metaforen viser til femininitet som nettopp det som er undertrykt og fordreid i den vestlige kulturs filosofiske og vitenskapelige tenkning (Lie 1990). Femininitet er bestemt som fravær og mangler, og kvinneforskningen søker etter hva det kan være som mangler. Forestillingen om verden som objektivt foreliggende, og formidlingen av denne virkeligheten gjennom språket, er basert på hierarkiske og binære systemer. Det er disse hierarkier

og distinksjoner som igjen er utviklet analogt til, og derfor synes å forutsette, en kjønnnet dikotomisering i at mann er ikke-kvinne (Dallery 1989).

Den anglo-amerikanske tradisjon av feminister har i all hovedsak definert sitt ståsted for forskning som kvinners erfaringer, og dette kan også sies å gjelde for de skandinaviske (F.eks. Dahl 1985, Hartsock 1983, Harding 1986, 1991, Haavind 1987, Haavind 1992, Smith 1987, Wærness 1982). De ettersøker kvinners erfaringer fra mange forskjellige livsområder, og når disse erfaringene ikke passer inn i klassifikasjonssystemene som brukes i fagene, så har kvinneforskerne en ambisjon om å utfordre og endre disse. De franske feministene er på sin side ikke spesielt opptatt av hva disse erfaringene kan fortelle, uten at søkelyset først rettes mot selve fortellingene. For de mener at selv når kvinner snakker om hvem de er, gjør de det med nødvendighet innenfor og ved hjelp av et språk som er basert på fallosentriske koder. Det er derfor de franske feministene i stedet løfter fram kulturens store fortellinger, slik de finnes i religion, litteratur og vitenskap, og lager alternative fremstillinger. Som hjelpemiddel bruker de metaforer om det feminine og det maskuline, og derved brukes uttrykk som vanligvis anvendes om kroppen også på helt andre fenomener. Formålet er å utvikle fremstillinger som ikke ekskluderer, men som peker på det ekskluderte i språket. Form og virkemidler blir nærmere det kunstneriske enn det tradisjonelt vitenskapelige.

Siden flere av de franske feministene har et språk som er rikt på kroppslige uttrykk, og disse uttrykkene brukes metaforisk som et hjelpemiddel for å analysere vitenskapelige tekster, så kan nok noen av deres lesere tro at de baserer seg på at femininitet er noe som kleber ved kvinners kropp. Det spørres om damene er essensialister. Men bestemmelsen av femininitet og maskulinitet

ligger i språket på en måte som medfører at referansen stadig skifter. Det som er feminint i en sammenheng, kan bli maskulint i en annen, men det er likevel aldri det samme. Språket taler ikke bare om kvinner og menn som feminine og maskuline, det skaper oss til kvinner og menn. Det er f.eks. gjennom språket at menn oftest tildeles stemme og kvinner omtale. Når Drude von der Fehr spør om kvinneforskningens posisjon kan begrunnes ved kroppen, så er det neppe fordi hun søker en essensialistisk forståelse av kvinner og menn. Det er nok snarere for å løfte fram våre tvetydige forestillinger om kropp. Kroppen kan omtales både som det som er utenfor og irrelevant for den vitenskapelige samtalen, og som det som inngår som en forutsetning for enhver personlig erkjennelse og samtale. Den er både utenfor og ikke til å komme utenom.

Kvinnekroppen taler for seg

De tvetydige forestillingene om kropp blir til kvinners dilemma når de entrer de vitenskapelige arenaer som forskere. De kjenner påbudet om å holde utenfor den femininitet som kroppen viser til. Likevel kan de ikke delta i vitenskapelige samtaler uten å ha kroppen med seg. Hva betyr det å ha kvinnekropp når en vil tale? Og har mannskroppen noen betydning i utformingen av identiteten som intellektuell? Overskriften peker på det tvetydige svaret: Nettopp fordi kvinnekroppen er det kvinner har måttet avsverge for å få talens rett, er det denne kroppen de må erobre og gi ny mening for å kunne tale i egenskap av kvinner.

For i det hele tatt å komme i gang med et slags svar på slike spørsmål, må jeg og leseren enes om en fenomenologisk kroppsforståelse (Engelsrud 1992, Fürst 1992). Kroppen foreligger som tvetydighet mel-

lom kropp som fysisk objekt og kropp som bevissthetsfenomen i en tenkningstradisjon som skiller mellom kropp og sjel, men fenomenologien er en bevisst anstrengelse i retning av ikke å basere seg på dette skillet.

Det er vel kjent at det er vanskelig for kvinner å tale, så lenge kvinnekroppen taler for seg. En illustrerende anekdote: En ung kvinne er oppe til muntlig eksamen, der hun møter en kvinnelig og en mannlig sensor, begge erfarne universitetslærere. Det er den kvinnelige sensor som forteller om hendelsen, og hun erindrer at kandidaten under eksaminasjonen langsomt dro av seg sin genser og hang den på stolryggen bak seg. Betydningen av dette går først opp for henne da hun treffer sin mannlige kollega og medsensor på instituttets julesamling senere på dagen. Han spør urolig om hun merket noe på ham, for det holdt jo på å gå aldeles galt. Da han først ble oppmerksom på kandidatens bevegelser med genseren, kunne han simpelthen ikke oppfatte et ord av hva hun sa etterpå. Poenget med å fortelle historien er selvsagt at den kvinnelige sensor selv ikke har reagert slik. Hun har rett og slett ikke merket noe spesielt med noen. Kvinnekroppen taler forstyrrende til menn, i alle fall til noen menn. Det enkle rådet til kvinnene er at de bør nøytralisere kroppen, særlig dersom de vil bli hørt på. Den ødelegger for dem, og de kan mistenkes for å spille på sin femininitet istedenfor det som allment skal tillegges vekt.

I anekdoten som ble fortalt, er det en selvfølge for både den mannlige og den kvinnelige sensor at det er den kvinnelige studenten som har kjønnet med seg og viser det fram, og at det følgelig sitter på hennes kropp. Pussig nok er det ingen som spør hva denne og mange andre liknende historier kan fortelle om at kvinnekjønn sitter i menns hoder, og at de derfor kan ha vansker med å tenke så klart som de vitenskapelige standarder tilsier. Forestillingen om at hennes kjønn forstyrrer hans tanker, er basert

på to forutsetninger: Kvinne er forskjellig fra mann, på samme måte som kropp er forskjellig fra tanke. Når kvinneforskere peker på at også mannlige forskere har kjønn, vekker dette motvilje, fordi det innebærer en trivialisering av dem som forskere. Forskeridentiteten dannes gjennom en sekundær kjønnsosialisering, ved at eksplisitte henvisninger til maskulinitet erstattes med implisitte (Lundgren 1987).

Nå kan en selvfølgelig spørre hvordan det er mulig å bruke maskulinitet som prototyp for vitenskapelig tenkning, når det er kjennetegnende for maskuliniteten hos en mann at han kan komme til å miste evnen til å tenke klart når han ser på en kvinnes kropp? Det er fordi det er to aspekter som skaper forholdet mellom maskulinitet og femininitet. Forholdet er komplementær distinksjon, det som er feminint er ikke maskulint og omvendt. Bestemt på denne måte snakker vi om hvordan det feminine tiltrekker det maskuline, eller om hvordan det feminine forstyrrer det maskuline. Men det maskuline blir samtidig også bestemt som det allmenne og det overordnede i forhold til det feminine. Så når den mannlige sensor ikke selv har kontroll over når han ser på studenten og når han lytter til hennes stemme, så viser det til nødvendigheten av at han tar kontroll over seg selv og sitt forhold til henne, hvis han vil være forsker. Maskulinitet som allmenn kontroll er nettopp den sekundære maskulinitet som kjennetegner forskeridentiteten. Som forsker kan han godt av og til falle for kvinner, men det forutsetter at han selv kan skille mellom når han har kontroll og når han ikke har det.

Når jeg peker på disse forutsetningene for hvordan anekdoten blir fortalt og forstått, så er det selvfølgelig ikke noen påstand om at menn i sin alminnelighet lettere lar seg distrahere enn kvinner. Jeg viser til en kode for hva femininitet og maskulinitet kan bety, og påstår at denne koden

brukes som implisitt forutsetning når kvinners og menns handlinger blir forstått. At kvinne betyr kropp, mens mann betyr tanker, og at tanke skapes når kropp underordnes, det er primære og enkle forutsetninger om kjønn som ligger til grunn for forståelsen av denne og liknende historier. At alle vet at kvinner så vel som menn har både kropp og tanker, og at mange syns at man skal oppvurdere kropp og følelser og spontanitet og forvise den klare tanke, det motsier ikke denne koden, men følger av den. Slike utsagn viser til den sekundære forutsetningen, nemlig at det er vitenskapens menn som kan skille mellom og balansere innflytelsen fra kroppen så vel som fra tankene hos både seg selv og andre. Det er denne sekundære forutsetning som fører til at det ikke reises spørsmål om den mannlige sensors egnethet.

Hele historien blir annerledes hvis kvinnekroppen ikke kodes som hennes mangel og som en forstyrrelse, men som det sted hun taler fra. Da blir det tydelig at tankeforstyrrelsen er skapt av ham, for seg selv. Det blir ikke lenger så selvfølgelig at hans kapasitet som forsker ikke rammes. Hun beholder ansvaret for hva hun har å si, men får ikke ansvaret for hva det gjør med ham. Hvis hun ikke har retten til et sted hun kan tale fra, så kan hennes kapasitet til å bli forsker hele tiden bli rammet på vilkårlig vis av hvordan andre plasserer henne. Det behøver ikke være noe problem for henne at han reagerer følelsesmessig på det hun sier. Problematisk blir det når deres samhandling er basert på et betydningssystem som gir ham kontrollen og pålegger henne ansvaret for at han skal ha den.

Dorte Marie Søndergård forteller fra intervjuer med kvinnelige studenter ved et universitet i Danmark at de overveier hvor «sexet» tøy de kan ha på ved forskjellige anledninger og hvor «checked» de må være (Søndergård, i trykk). Det er alltid en viss risiko for at det som fremhever det

feminine ved kroppen, samtidig kan gjøre en til en dum gås i andres øyne. Likevel vil de unge kvinnene gjerne ha det hele. De opplever frihet og nytelse når de både kan bli sett og hørt. De prøver, med seg selv som redskap, å overkomme den splittelse som er innebygget i konstitueringen av kunnskap som faglig. En splittelse som blir synlig for dem, fordi de føler den på kroppen, på en måte som pålegger dem ansvaret.

Den kjønnete koden

Kodene for hva femininitet og maskulinitet kan bety er kjent av både kvinner og menn. Av og til inneholder samhandlingen tydelige henvisninger til en slik kode, med anbefalinger om at den skal eller ikke skal brukes. Men i mange tilfelle er en kjønnet kode i bruk uten eksplisitt bruk av betegnelser for kjønn. Den kan til og med være i bruk til tross for eksplisitte anvisninger om at den ikke skal ha noen betydning. Det er slik kvinneforskningen betrakter moderne empirisk vitenskap, som en virksomhet som idealiserer kjønnsnøytralitet, men som likevel er preget av kjønnete koder (Haavind, 1988).

Kvinnelige forskeres mulige bidrag til vitenskapelig selvforståelse ligger ikke minst i at de forholder seg reflektert til de markeringer og forståelser av kjønn som de møter (Haavind 1989). Kvinneforskningen henter altså ikke sin legitimitet fra forestillinger om at det finnes noe feminint hos kvinner som gir en egen vitenskap for dem. Feminisme er en teoretisk posisjon hvor en forsøker å forholde seg reflektert til kjønnete betydningssystemer i kulturen og i vitenskapen. Når en kvinne viser til kjønn som betydningssystem for vitenskapelig virke, kan det bli oppfattet som at hun kommer med sitt kjønn til en del av verden som forsøker å være kjønnsnøytral. Derfor kan det lett stilles spørsmål ved om slike kvin-

ner hører til i den akademiske verden. Det blir et krav at deres egnetet må dokumenteres etter allmenne kriterier.

Men de allmenne kriteriene er altså ikke mer allmenne enn at de gjør kjønn til et problem som særlig kvinner pålegges å holde utenfor. Kvinnelige forskere som studerer kvinner, erfarer at de lett blir sett på som part i saken, og derfor kan mistenkes for å være for sterkt følelsesmessig involvert. Deres erfaringer kan brukes til å synliggjøre hvordan menns følelser blir akseptert som en legitim del av den samme saken. Menns reaksjoner på det upassende ved kvinners følelser blir til et utgangspunkt for å stille spørsmålsteget ved det følelsesgrunnlag som ellers taes for gitt.

Den vestlige intellektuelle tradisjon er institusjonalisert som moderne vitenskap, med henvisning til standarder for vitenskapelig rasjonalitet. Metodene skal utelukke forskernes interesser, og kunnskapen om verden kan akkumuleres. Samtidig finnes det dyptgripende uenigheter mellom forskjellige kunnskapstradisjoner om hvor gyldig den rasjonalistiske modellen er. Vitenskapelig rasjonalitet til forskjell fra irrasjonalitet er blitt bestemt på mange ulike måter, og alle disse måtene har det til felles at de forutsetter en distinksjon mellom maskulint og feminint (Lloyd 1984). Til tross for all uenighet, kan kvinnelige forskere som viser til den kjønnete koden som innebygget forutsetning i bestemmelsen av vitenskapelig rasjonalitet, møtes med argumentet om at det må være noen standarder som er felles og som utgjør vitenskapelighetens grunnfjell. Det er som om nyanseforskjellene i alt det som kan bestemmes som maskulint, blir borte gjennom kontrasteringen til det feminine.

Når forsvaret av vitenskapenes enhet blir utløst av den feministiske fagkritikken, så er nok det uttrykk for en redsel for at kvinner, med lettvinnt referanse til sin annerledeshet, kan tilta seg retten til å utgi hva

som helst for vitenskapelig kunnskap. Men selv om det er vanskelig å stille opp universelle konvensjoner for vitenskapelig rasjonalitet, betyr jo ikke det at det er umulig å trekke distinksjoner av mer spesifikk og relativ karakter (Longino 1990). Vitenskapelige fellesskap bygger på at medlemmene deler forutsetninger og så holder dem fast. Kvinneforskningens erkjennelsesmessige ambisjon er å vise det fragmenterte og flytende i det som tilsynelatende holdes fast i moderne vitenskap (Flax 1989).

De kjønnete kodene er nettopp koder som brukes til å binde sammen det fragmenterte og fæstne det bevegelige. Akkurat som de kjønnete kodene er blitt brukt til å konstruere de vitenskapelige disiplinenes enhet ved hjelp av forestillinger om hvordan maskulinitet står i motsetning til og må overordnes femininitet, så er kjønnete koder grunnlaget for å konstruere personens enhet. Psykologisk teori forutsetter at mennesker til tross for skiftende erfaringer utvikler en sammenhengende identitet, og denne forestillingen om identitet er basert på en splittelse av mannlig fra kvinnelig utvikling, med den mannlige utviklingen som den allmenne. Identitetsbegrepet er bare et av mange eksempler på hvordan vitenskapelige begreper er bestemt med en innebygget betydning av kjønn. Det som gjør eksemplet interessant i en diskusjon av kvinneforskningens grunnlag, er to forhold. For det første at det er delingen av kroppen i to kjønn som inngår som en nødvendig forutsetning i utviklingen av identitet. For det andre at utviklingen av sekundære identiteter, slik som forskeridentiteten, fremstår som tilgjengelig for både kvinner og menn, men likevel normativt som maskulin. I en viss forstand er bestemmelsen av kvinneforskning og av kvinneidentitet parallelle oppgaver.

Når psykologen Judith Butler skal bestemme feminin identitet, så starter hun med et paradoksalt spørsmål: Hvordan kan

feminin identitet bestemmes med et innhold, når alt det som oppfattes og benevnes som feminint så åpenbart er relativt og fragmentert (Butler 1990a)? Hun viser til de store fortellingene i psykologien om hvordan femininitet som kjennetegnende for kvinner blir utviklet. Fremstillingen gir mening til kulturelle begivenheter ved at de er plassert i et standardisert forløp fra barndom via ungdom til voksen alder. Den svarer til, men skiller seg fra, historien om utvikling fra gutt til mann.

Det er særlig psykoanalysen som, i sine mange versjoner, fungerer som en metafortelling om hvordan kropp blir person i to utgaver. Denne historien har både pådratt seg feminismens skarpeste kritikk og er blitt omtolket og presentert i feministiske utgaver (Millet 1970, Chodorow 1978, 1989, Nielsen & Rudberg 1989,). Det er kanskje ikke så rart, om en tar i betraktning at det er den eneste stort anlagte teori som bruker vårt bilde av splittelsen i to kjønn som grunnleggende metafor for å forstå utviklingen ikke bare av personen, men også av kulturens symbolske orden (Solheim 1991). Også som heroisk historie om vitenskapelige fremskritt blir psykoanalysen omtalt både som et eksempel på vitenskapeliggjøring av sinnet etter samme modell som ved studiet av naturen, og som et eksempel på en kvalitativt annerledes tilnærming til forskning (Flax 1989).

Den psykoanalytiske historiens uttalte ambisjon er å skape sammenheng og enhet i det som fremstår som fragmentert (Nielsen & Rudberg 1989). Alle individuelle historier blir forstått som spunnet over samme lest, der kroppslig kjønn både er setet for det seksuelle begjær og rommet for opplevelsen av et selv som kan være sammensatt og motsigelsesfylt, men likevel med nødvendighet sammenhengende. Påkallelsen av kroppen som sete og som rom skaper et selv som riktignok er atskilt fra kroppen, men som likevel

eksisterer i verden kun gjennom den samme kroppen.

Kropp, begjær, selv og fremføring

Kvinneidentiteter er like tallrike som kvinner. Hver har sin for seg selv. Det er alle mulige måter å skape sammenheng og overensstemmelse mellom kroppslig kjønn, seksuelt begjær, opplevelse av et kjønn selv, og sosial fremføring av seg selv som gjenkjennbar som kvinne (Butler 1989). At kroppen har kjønn, tar vi alle for gitt. Koden for hva kjønn betyr, sier at kroppen *er* kjønn, to og helt ulike. Siden feminitet til forskjell fra maskulinitet begge deler bestemmes som gitt av kroppen, blir begjæret kodet etter kjønn på en annen måte. Begjæret merkes som kjønn og blir rettet mot kjønn – og det bør være det andre kjønn. Begjær er kjønn slik det *bør være*. Med kjønn kropp og kjønn begjær kan også selvet bli kjønn. Et kjønn selv bestemmes ikke først og fremst i kontrast til annet kjønn eller rettet mot det, men når en *finner tilhørighet* til det kjønn en har. Og fremføringen er resultatet. Det er det hver og en *gjør* for å vise til sin kropp, sitt begjær og til seg selv. Alle disse fire ganske forskjellige fenomenene – kroppen, begjæret, selvet og fremføringen – er som komponenter som går sammen ved å høre til på samme siden i den ganske forskjelligartede splittelsen i to kjønn. Det som gjør alle kvinner like og forskjellige fra menn, behøver ikke være noe mer enn spørsmålet som gjør dem til kvinner i motsetning til menn.

Den sosiale konstruksjonen av kjønnsidentitet fremstår som gitt av kroppen, slik at den spesifikke mannskroppen og kvinnekroppen på ulike måter viser til sosiale betingelser for livet som henholdsvis mann og kvinne. Også de kulturelle meningssystemer som er felles for kvinner og menn,

og det er jo de fleste, kan likevel tale forskjellig til oss etter kjønn. Det er den kulturelle koden som plasserer det seksuelle begjæret i kroppen som noe som vekkes uavhengig av det reflekterte selv. At begjæret vekkes, er en betingelse for at det kan rette seg ut over kroppen og mot en annen kropp. Selvet har fått kroppen som sin bolig, og her inne kan de ytre erfaringer lagres, bearbeides og forkastes, slik at det stemmer for hvem jeg er. Fremføringen er utenpå kroppen, og overflaten kan vekselvis vise til eller skjule det som er inni.

Det er denne distinksjonen mellom ytre og indre, og henvisningen til en indre kjerne som ligger under, og som også kan styre de varierende ytre fremførelser, som Butler viser til som en fantasi vi deler med hverandre om hverandre (Butler 1990b). Denne fantasien blir altså reifisert som noe reelt eksisterende – et rom i kroppen. Fantasien om rommet i kroppen og at det rommer meg selv, gir muligheter for å skape overensstemmelse og sammenheng. Alle kulturens historier om hvordan kvinner er blitt utelukket, undertrykt og utnyttet, omskrives til en allmenn historie om hvordan hver og en av oss er og ønsker å være, nemlig seg selv. Det å finne sin overensstemmelse mellom kropp, begjær, selv og fremføring er både ønsket og høyt verdsatt. Ord, handlinger, gester og utstyr blir til en fremstilling som viser til den indre kjerne, til essensen. Selve identiteten kan slett ikke fremstilles, påpeker Butler, men overflaten viser til den som årsaken til det vi gjør (1990a).

Forestillingene om feminitet kan altså både vise til en illusjon og være virksomme for vår konstruksjon av virkeligheten. Spørsmålet om hvordan feminin identitet utvikles blir verken håpløst eller uinteressant, selv om feminitet ikke på enkelt vis kan plasseres i kroppen, men viser til hvordan vi snakker og forstår i kjønn. Det psykologiske begrepet om identitet viser hvor

dan de kjønnete koder er helt grunnleggende for å etablere de kollektive forestillinger om både de sammenhenger og de distinksjoner som er redskapene for vår delte forståelse av oss selv i verden.

Butlers påstand om at kjønnsidentitet er en fremførelse, og at denne må gjentas daglig gjennom hele livet, gjør ikke identitet til noe som er overflattisk i betydningen lett å endre (Butler 1990a). Men det er en påstand om at kjønnet sitter i kroppen fordi vi alle deler fantasien om et indre psykisk rom og gjør den til en reifisert selvfølghet. Når årsakene til våre lidenskaper, handlinger og gester lokaliseres i dette indre rommet, faller de disiplinerende konvensjoner for å skape og opprettholde kjønn som grunnlag for diskriminering og undertrykkelse utenfor synsfelt og rekkevidde. Sannheten om kjønnets betydning som noe faktisk foreliggende, skapes gjennom samtalene som er basert på den forutsetning at det finnes primære og stabile identiteter (Butler 1990a).

Samtidig blir kvinneidentitet ikke noe fast, men noe som er under kulturell og historisk forandring. Kvinner kan selv være pådrivere i denne forandringen av hva kvinner kan gjøre og likevel være gjenkjennbare som kvinner. Lesbisk identitet er en forestilling om innkopling av begjæret på en måte som deler det etter kjønn, men som retter det mot en annen kropp av samme kjønn. Lesbisk identitet er inkorporert i psykologisk forståelse. I første omgang ble kvinner som følte lyst rettet mot andre kvinner, karakterisert som identitetsforvirret. Men i mer moderniserte utgaver av psykologien kan de fremstå som noen som både kan hvile i seg selv og som våger å fremføre seg på måter som viser til deres indre rom.

Kvinnekroppen som metafor

Hva blir så svaret på Drude von der Fehrs

spørsmål om kvinneforskningens ståsted og legitimeringsgrunnlag – kan det være kroppen? I denne artikkelen har jeg nærmet meg det vitenskapsteoretiske spørsmålet ved å vise hvordan kjønnete koder inngår som forutsetninger i bestemmelsen av hva som er vitenskap og i bestemmelsen av et psykologisk begrep som identitet. Etter mitt syn er grunnlaget for kvinneforskningen den forskjell det gjør når intellektuelle kvinner entrer de vitenskapelige arenaer som deltakere med den innstilling at deres problemer med å delta ikke er problemer utenfor samtalen, men ved den vitenskapelige samtalen. Det er det som skjer med den vitenskapelige forståelsen når en anstrender seg for *ikke* å se den som kjønnsnøytral, men nettopp som kjønnet av de som allerede har skapt det vitenskapelige rommet. Legitimeringen for denne virksomheten ligger ikke fast, men vises gjennom sine resultater.

Dersom troen på at femininitet er et «noe» som sitter på og i kroppen, blir erstattet med en oppfatning om at maskulinitet og femininitet er relatert i en kode, så blir det mulig å forstå at denne koden kan kjønns-spesifisere kjennetegn ved mennesker og deres virksomhet så vel som abstrakte begreper og forestillinger om kunnskap. Det er denne kodens kapasitet til både å trekke distinksjoner mellom fenomener og hierarkisere dem, som gir den en så sentral plass i vår forståelse av oss selv og vår egen virksomhet – også når vi er forskere. At kvinnelige forskere bringer sine kroppar med seg inn i forskningsverdenen som deltakere, kan bli en nyttig utfordring til større refleksjon over hvordan vitenskapelige begreper er konstruert og legitimert.

Kroppen kan derfor gjerne være en metafor for at kvinnes vansker med å tale som forskere er et vitenskapsteoretisk problem. Det vitenskapelige rommet har sine konvensjoner, de vitenskapelige aktørene har sine oppfatninger om hvem de er og bør

være. Begge deler kan meget vel være konstruksjoner basert på kjønn. Det er ikke bare kvinnelige forskeres kropp, men også deres begjær og deres fremføring som kan vise til deres mangelfulle sosialisering til forsker. Selvfølgelig vil mannlige forskere også være utstyrt med kropp og begjær, og deres fremføring viser til dem selv som menn. Men hvordan oppnår menn enighet om at de klarer å holde kontroll over sine interesser? Vitenskapen har sine tallrike heroiske historier om den gode forsker som drives av sine følelser, samtidig som han har kontroll over dem.

Kvinnekroppen som metafor er provoserende nok til å utfordre makten og oppsplittingen i vitenskapens heroiske selvforståelse. Den kan i sin tvetydighet peke like meget på en konkret fremtoning som på andres oppfatninger av denne. Den viser at det som er forsøkt unngått med taushet, nettopp er det som må erobres. Men leter man etter kvinnekroppen et sted – f.eks. som feil eller mangel – så blir det en søkeprosess etter noe som med samme rett kan sies å være overalt som ingensteds.

Derimot er refleksjoner over femininitetens kulturelle feilaktighet et utmerket ståsted for å drive vitenskap. Kjønn finnes som en kode for å generere forståelse, og oppgaven er å studere hvilke muligheter og begrensninger denne koden gir. Kjønn er en løpende konstruksjon som ikke er fanget i kroppen, men som fanger kroppen (Butler 1990a).

Hanne Haavind
førsteamanuensis
Psykologisk institutt
Universitetet i Oslo

Litteratur

Butler, J. Gendering the body: Beauvoir's philosophical contribution. I A. Garry & M. Pearsall (red.). *Women, knowledge and reality. Explora-*

- tions in feminist philosophy.* Unwin Hyman, Boston 1989.
- Butler, J. Gender trouble, feminist theory and psychoanalytic discourse. I L.J. Nicholson (red.). *Feminism/postmodernism.* Routledge, New York 1990. (a)
- Butler, J. *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity.* Routledge, New York 1990. (b)
- Chodorow, N.J. *The reproduction of mothering.* University of California Press, Berkeley, California 1978.
- Chodorow, N.J. *Feminism and psychoanalytic theory.* Yale University Press, New Haven, Connecticut 1989.
- Cixous, H. The newly born woman. I E. Marks & I. de Courtivron (red.). *New french feminisms.* Schocken, New York 1981.
- Dahl, T.S. Innledning til kvinneretten. I T.S. Dahl (red.). *Kvinnerett I.* Universitetsforlaget, Oslo 1985.
- Dallery, A.B. The politics of writing (the) body: Écriture féminine. I A.M. Jaggar & S.B. Bordo (red.). *Gender/body/knowledge. Feminist reconstructions of being and knowing.* Rutgers University Press, London 1989.
- Engelsrud, G. Kroppen glemt eller anerkjent. I *Nytt om kvinneforskning*, 1992, nr. 1.
- von der Fehr, D. Introduksjon til seminaret «Kropp og kvinnelighet – teori og praksis», ved Senter for Kvinneforskning ved Universitetet i Oslo, 11. februar 1991
- Fürst, E.L. Kropp, mat og tvetydighet. I *Nytt om kvinneforskning*, 1992, nr. 1.
- Harding, S. *The science question in feminism.* Cornell University Press, Ithaca 1986.
- Harding, S. *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women's lives.* Open University Press, Buckingham, Storbritannia 1991.
- Hartsock, N.M. The feminist standpoint. I S. Harding & M.B. Hintikka (red.). *Discovering reality.* Reidel, Holland 1983.
- Haavind, H. *Liten og stor. Mødres omsorg og barns utviklingsmuligheter.* Universitetsforlaget, Oslo 1987.
- Haavind, H. Er et kjønnsnøytralt menneskesyn et vitenskapelig ideal. *Nordisk Psykologi*, 1988, nr. 40, s. 309-324.
- Haavind, H. Makt, følelser og rasjonalitet. I *Nytt norsk tidsskrift*, 1989, nr. 3.
- Irigaray, L. This sex which is not one. I E. Marks & I. de Courtivron (red.). *New french feminisms.* Schocken, New York 1981.
- Keller, E.F. *Reflections on gender and science.* Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1985.

- Lie, S. Den tenkende og skrivende kroppen. Eller: Å være underveis med Hélène Cixous. I *Sosiologi i dag*, 1990, nr. 3.
- Lloyd, G. *The man of reason. «Male» and «female» in western philosophy*. University of Minnesota Press, Minneapolis 1985.
- Longino, H. *Science as social knowledge. Values and objectivity in scientific inquiry*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1990.
- Lundgren, E. Feministisk teori – grundval för nya vetenskapliga paradig? I *Kvinnovetenskaplig tidsskrift*, 1987, nr. 2-3, s. 36-53.
- Millet, K. *Sexual politics*. Doubleday, Garden City, New York, 1970.
- Newton-Smith, W.H. *The rationality of science*. Routledge, London 1981.
- Nielsen, H.B. & M. Rudberg. *Historien om jenter og gutter. Kjønnssosialisering i et utviklingspsykologisk perspektiv*. Universitetsforlaget, Oslo 1989.
- Schiebinger, L. *The mind has no sex. Women in the origins of modern science*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1989.
- Solheim, K. Lacan og det kvinnelige. Foredrag ved seminaret «Kropp og kvinnelighet – teori og praksis». Senter for Kvinneforskning, Universitetet i Oslo, 4. mars 1991.
- Søndergaard, D.M. Køn på universitetet – kvalifisering til et maskulint handlerum. I T. Eriksen m.fl. (red.). *Køn i forandring*, i trykk.
- Thielst, P. *Kønnet, kroppen og selvet. Idehistorier om det europeiske mennesket*. Gyldendal, København 1990.
- Wærness, K. *Kvinneperspektiver på sosialpolitikken*. Universitetsforlaget, Oslo 1982.

Kropp, kjønn og handling

Et pragmatisk syn

Av Drude von der Fehr

Mye av den teorien som kan forklare kjønnsforskjeller, bærer med seg en forståelse av mennesket som subjekt, som er problematisk sett fra et likestillings- eller frigjøringsperspektiv. I stedet for å ta utgangspunkt i psykoanalytisk eller marxistisk inspirert teori for å diskutere hva som er grunnleggende for subjektet, argumenteres det her for at vi med fordel kan legge et pragmatisk syn på erfaring til grunn for forståelse av både subjektivitet og kjønnsforskjell.

Det problematiske subjektet

Bak de ulike forskningsgrener ligger det noen grunnleggende forestillinger om hva som kjennetegner menneskets subjektivitet. Den mest dominerende filosofiske forståelsen av subjektivitet finner vi hos Descartes. Descartes' filosofi har hatt en enorm innflytelse på vitenskapelig tenkning helt fram til moderne tid. I dag er denne filosofien hårdt kritisert, ikke minst fra feministisk hold. Et av problemene med en kartesiansk forståelse av subjektet, sett fra en feministisk vinkel, er at subjektet oppfattes som en kjønnsnøytral størrelse. Andre konsekvenser av Descartes' filosofi har vært at det gikk klart an å skille mellom det objektive og det subjektive og mellom sjel og kropp. For kvinneforskningen har Descartes' syn på subjektet også sine klare fordeler. Nøytralitet og objektivitet sikrer subjektet mulighet til å endre sin egen adferd og til å påvirke samfunnet. Tanker om likeverd og lik rett mellom kjønnene henter mye av sitt filosofiske grunnlag her.

I motsetning til dette har forståelser av subjektivitet ut fra en teori om undertrykkelse (marxistiske teorier) eller ut fra en teori om makt (f.eks. Foucault) en tendens til å objektivisere subjektet, dvs. ta fra det dets egenart som subjekt eller vingeclippe subjektets mulighet til aktiv, selvbestemmende handling. Innenfor disse teoretiske rammene kan en forklare sosialt kjønn, men det kan bli vanskelig å redegjøre for den kjønnsmessige betydningen av biologiske egenskaper eller fysiologiske reaksjoner.

Den psykoanalytiske teorien sliter med lignende problemer. Det kan se ut som om psykoanalysen i Lacans fotspor primært har tjent til å befeste en tidligere så vel etablert fastlåsing av kjønnsforskjeller. Teresa Brennan peker i sitt forord til *Between Feminism and Psychoanalysis* på at store diskusjonsområder innen feministisk, psykoanalytisk tenkning står i fare for å stagnere. Psykoanalysen har hatt den store fordel at den tilsynelatende kunne gjøre rede for kjønnsforskjell. Det later

imidlertid til at denne forskjellstenkningen hviler på det paradoks at det som sikrer en mannlig kjønnsidentitet og denne identitetens *normalitet*, riktignok sikrer det kvinneliges forskjell fra det mannlige, men på normalitetens bekostning. («The patriarchal symbolic is a condition of sanity for both sexes, women excepted». Brennan 1989: 5) Det later ikke til at det eksisterer noen plass for en kvinnelig *normalitet*. Dermed finnes det heller ingen mulighet for *likeverd*. Det spørres om en psykoanalytisk inspirert teori om overskridelse og revolusjonært språk, kan gjøre opp for en så alvorlig mangel?

I dag blir det stadig vanskeligere å forklare kjønnsdifferensieringen ved å vise til en psykoanalytisk subjektforståelse. Likeverdstenkningen, med sitt utgangspunkt i Descartes' filosofi, utgjør heller ikke et tilfredsstillende grunnlag for en feministisk subjektforståelse. Den anglo-amerikansk orienterte forklaringen av kjønn som en sosialhistorisk kategori kan kanskje redde likestillingsperspektivet, for eksempel ved hjelp av rettferdighetsargumenter («Vi befinner oss i en undertrykket posisjon, og det er rettferdig at dette endres, fordi vi utgjør 50% av befolkningen!»), men havner da til gjengjeld lett i et ubehagelig og lite bearbeidet avhengighetsforhold til Descartes' filosofi. Er man ute i et vitenskapskritisk ærend, kan dette bli riktig vanskelig. Rettferdighetsargumenter *kan* ha liten gjennomslagskraft innen et vitenskapskritisk prosjekt; litt avhengig av hva slags prosjekt det dreier seg om, naturligvis.

En anglo-amerikansk teoretiker som har tatt konsekvensene av disse problemene og som har prøvd seg på en helt annen, nemlig en pragmatisk, forståelse av subjektet, er Teresa de Lauretis. Hun argumenterer for at subjektet er underlagt en kontinuerlig konstruksjon som ikke først og fremst er knyttet til ytre idéer, verdier eller materielle forhold, men snarere til personlig,

subjektivt engasjement i ulike former for praksis, diskurser og institusjoner som gir mening til det som skjer i verden. Subjektet er med andre ord ikke en fastlagt størrelse, men både underlagt den ytre verdens begrensninger og aktivt skapende i forhold til den samme ytterverden.¹ (Heckman 1991: 49)

Det er i forlengelsen av de Lauretis' subjektforståelse at jeg ønsker å plassere meg i denne artikkelen. Jeg vil ta opp pragmatisk filosofi med eksplisitt referanse til begreper fra den amerikanske pragmatikeren Charles Sanders Peirces filosofi. Det er mitt standpunkt at Peirces forståelse av erfaring og persepsjon kan sette oss i stand til å knytte kropp, bevissthet og handling sammen på en måte som kan utgjøre en interessant synsvinkel for kvinneforskningen. Ved å se på subjektet fra en pragmatisk vinkel unngår vi mange av de problemene som vi har sett hefter ved andre subjektteorier.

Hva er pragmatisme?

Pragmatisme er en filosofisk retning som vi kan gjenfinne innen mange ulike fagområder og med noe varierende innhold. Felles for det vi kan kalle den «pragmatiske holdningen» er imidlertid en sterk vekt på kontekstens betydning.

Det at pragmatismen er *kontekstualistisk* gjør den interessant for både humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag.

Videre går pragmatismens interesse for det systematiske i retning av Wittgensteins filosofi, og dermed mer i retning av det vi kan kalle *strategier* for meningsproduksjon og forståelse, enn i retning av dypstrukturer eller ulike former for «grammatikk». En slik tilhørighet sikrer pragmatismens plass innenfor postmodernismens oppgjør med mer tradisjonelt strukturalistiske forståelsesrammer for vitenskapelig aktivitet. Særlig tydelig har kanskje dette vitenskapelige paradigmeskiftet vist

seg innenfor litteraturvitenskapen.

Et annet hovedpoeng er synet på *rasjonalitet*. Pragmatismen ser på rasjonalitet som en strategisk og målrettet virksomhet innenfor et kommunikativt fellesskap. Rasjonalitet kan av den grunn aldri være nøytral, men er tvert om alltid forbundet med verdier. Ikke minst på dette området burde kvinneforskningen kunne finne gode argumenter i sitt arbeid med vitenskapskritiske og etiske spørsmål.

Et siste hovedpoeng felles for all pragmatisme er den vekten som legges på hva forståelse er. Forståelse eller mening er ikke noe som på forhånd er gitt eller noe man skal forstå som en transcendent størrelse. Forståelse og mening oppstår i enkelte konkrete slutninger som konsekvenser eller effekter innen kommunikative strategier. Forståelse og mening er med andre ord først og fremst noe som hører hjemme innen *praksis*. Det er innenfor dette feltet at jeg utvikler min argumentasjon i denne artikkelen. (*Encyclopedic Dictionary of Semiotics* 1986: ss. 751-761)

Det er særlig i USA pragmatismen har blomstret. Charles Sanders Peirce var dens grunnlegger, men han hadde mange etterfølgere som han i løpet av sitt liv gjorde sitt beste for å ta avstand fra. En av de mest kjente av disse etterfølgerne var Charles Morris. Morris har kanskje vært mest kjent innenfor samfunnsvitenskapene.

I en artikkel i *Hypatia*, «Where are All the Pragmatist Feminists?» knytter Charlene Haddock Siegfried sine pragmatiske tanker an til James and Dewey, to av Peirces etterfølgere (riktignok sterkt kritisert av Peirce og årsaken til at han omdøpte pragmatismen til, for sin del, pragmatisme). Det Siegfried finner særlig interessant for kvinneforskningen i pragmatismen er blant annet: en tidlig og vedvarende kritikk av en positivistisk forståelse av vitenskapelig metodologi, avsløring av verdidimensjonen ved sannhetskrav, påstanden om este-

tikkens betydning for hverdagslivets erfaring, vekten på sammenheng mellom teori og praksis og vektleggingen av konkret erfaring fremfor epistemologiske spørsmål. (Siegfried 1991: 5)

Siegfried knytter flere av disse områdene sammen med spørsmål som i dag er under livlig kvinneforskningsdebatt, blant annet spørsmålet om hvilken vekt vi kan tillegge eller hvordan vi kan vitenskapelig begrunne kvinners erfaringer.

Tre former for erfaring

Mitt utgangspunkt for å si noe om kvinners erfaring er Peirces erfaringsbegrep. Dette utgjør en integrert del av hans filosofi og som sådan kan det være noe vanskelig å få tak på av en som ikke kjenner hans terminologi. Det som er umiddelbart interessant i vår sammenheng, er imidlertid at erfaring hos Peirce ikke først og fremst har med det kognitive eller begrepsbestemte å gjøre. Erfaring kan beskrives innen tre ulike kategorier. Jeg siterer Peirce fra *The Collected Papers*.

«1st, monadic experiences, or simples, being elements each of such a nature that it might without inconsistency be what it is though there were nothing else in all experience;

2nd, dyadic experience, or recurrences, each a direct experience of an opposing pair of objects;

3rd, triadic experiences, or comprehensions, each a direct experience which connects other possible experiences.» (7.528)

Oversatt til normalspråk betyr dette at erfaring kan oppleves direkte som en følelse eller en kvalitet («a quality of feeling is perfectly simple, in itself» og «It is a mere tone of consciousness.» (7.530)) Dette kaller Peirce en monadisk opplevelse. Det betyr at opplevelsen ikke kan oversettes til språk og artikuleres. Den eksisterer i øyeblikket i individets bevissthet, f.eks. som et inntrykk av kvalitet. En følelse er med andre

ord en kvalitativ opplevelse og ikke noe vi kan «oversette» til gester eller verbalspråk. Dette er den første erfaringskategorien. Følelse er en opplevelse av kvalitet, og som sådan uhyre viktig for menneskets eksistens i verden.

Den andre erfaringskategorien omfatter erfaring som reaksjon. Denne erfaringen kommer til bevisstheden i form av de faktiske effekter ytterverdenen har på oss som faktiske kroppar i verden. Det Peirce kaller dyadisk erfaring kan registreres bare som reaksjon eller motstand; dvs. som påvirkning eller handling og heller ikke denne erfaringen kan artikuleres på språkplanet. Dette er den typen erfaring som kanskje spiller størst rolle for den tidlige utformingen av vår subjektivitet. Det er gjennom den motstand eller den inkludering som vi opplever i forhold til ytterverdenen både rent fysisk og psykisk, at det enkelte individ lærer å agere i virkelighetens rom.

En filosof som har arbeidet med et beslektet emne, ut fra et annet grunnlag enn det pragmatiske, er Mark Johnson.² I sin bok *The Body in the Mind* hevder han at mennesket lærer å forstå seg selv og verden gjennom det han kaller kroppsliggjort erfaring. Denne erfaringen som bygger på vår daglige kroppsopplevelse i form av førspråklige «billedskjemaer», ordner verden for oss i metaforiske konstruksjoner som opp/ned, tung/lett, del/helhet, sentrum/periferi, foran/bak. Johnson tenker seg disse billedskjemaene som mentale strukturer som oppstår i subjektet forut for enhver rasjonalisering. Den kroppslige erfaringen vi får gjennom å bevege oss i verden utgjør derimot en viktig forutsetning både for språk og for rasjonell tanke.

Det Johnson omtaler som kroppsliggjort erfaring, ser ut til å dekke det samme erfaringsområdet som Peirces andre kategori, nemlig reaksjonserfaringen.

Det påfallende ved Peirces arbeid med erfaring, er at han opererer med hele tre

erfaringsområder. I tillegg til de to nevnte områdene for erfaring, følelse og reaksjon, finner vi også en tredje erfaringskategori, nemlig den triadiske erfaringen. Denne omfatter det vi vanligvis forstår som erfaring, dvs. kognitiv og språklig artikulert erfaring eller kunnskap.

Det er verd å merke seg at følelse hos Peirce altså ikke er en kognitiv størrelse, men en øyeblikksopplevelse som hvis den artikuleres gjennom den andre erfaringskategorien eller utvikles intellektuelt til tanke eller språk, ikke lenger er følelse, men altså enten reaksjon eller språk. (Se min artikkel i Norsk filosofisk tidsskrift 2/1991, «Følelser og epistemologi: Alison M. Jaggar og Charles Sanders Peirce».)

Den viktigste erfaringskategorien hos Peirce er den dyadiske erfaringen som «involves a sort of shock which brings with it instantaneous change (7.532). Den oppstår på bakgrunn av en påvirkning fra noe annet enn seg selv, enten påvirkning fra en ytterverden eller påvirkning/informasjon fra en innerverden, og den fører til en reaksjon som skjer bare en gang («It happens but once» (7.532)), men som fører til øyeblikkelig endring. Implisitt i reaksjonserfaringen ligger det en forståelse av handling. Peirce tenker seg ikke reaksjon som noe mekanisk som lar seg repetere. Vi kan snare si at kroppen i seg selv er handlende.

Peirce mener at vi forstår erfaring først og fremst som direkte erfaring av reaksjon. Det vil si at våre viktigste erfaringer som Johnson nevnte, har med vårt møte med krefter å gjøre, opplevelse av å være inkludert eller ekskludert, av tomhet/fylde, av kvalitet/mangel på kvalitet, osv. Erfaring har å gjøre med effektene på bevisstheden både innenfra (fra kroppen) og utenfra (fra den ytre verden), og den involverer en prosess fra de monadiske erfaringene av følelse og kvalitet til erfaring som interpretasjon. Det er et viktig poeng her at erfaringen som tredjehet eller som interpretasjon

ikke har en viktigere posisjon enn de to andre erfaringstypene. Alle tre spiller inn i en prosess og bidrar til etableringen av mening. Dette gjelder også innenfor vitenskapelig argumentasjon, uten at jeg her har anledning til å forfølge dette temaet videre.

Hvis vi i vår sammenheng tar utgangspunkt i erfaring som motstand, vil det vise seg at den informasjon vi får gjennom effekter på vår bevissthet fra ytterverdenen og effekter på vår bevissthet fra vår innerverden, ikke kan skilles ad. Dette betyr at vi ikke kjenner våre kroppar på annen måte enn vi kjenner fortauet vi går på eller dørkarmen vi snubler i. Erfaringen vi har av kroppen er den samme som erfaringen av ytterverdenen. Og kunnskap om kroppen må vi slutte oss til ved hjelp av hypotese, eksperiment, ville Peirce si, og erfaringen i sin tredjehet som involverer språk, begrepsfesting og dermed konsensus.

Hva fører en slik tredelt erfaring til?

Hva betyr dette for oss som subjekter? Betyr det at kroppen kan analyseres og erfares bare som en sosial konstruksjon (slik samfunnsvitenskapene stort sett gjør det) eller som en form for språklig konsensus (slik som de lingvistisk baserte teoriene, deriblant mye av den moderne psykoanalytiske teorien, gjør det)?

Nei, nettopp ikke. Til tross for at vi på det sosiale og på det språklige/begrepsmessige plan ikke kan ha noen privilegert adgang til informasjon om vår egen kropp, er ikke bevissthetens informasjonsmuligheter begrenset til dette. Den informasjon vi får, involverer erfaringer av følelser, kvalitet, motstand og reaksjon. Denne informasjonen er det imidlertid bare vi som kan nyttiggjøre oss og i neste omgang eventuelt videreføre til språk og kommunikatív handling.

Dette betyr ikke, som vi har sett, at erfa-

ring som følelse eller som reaksjon er uten handlingsmessige implikasjoner og at vi bare handler ut fra intellektuell erfaring. Langt ifra. Innen Peirces pragmatisme er adferdsendring like ofte en konsekvens av erfaring som reaksjon eller som motstand.

Det faktum at vi ikke har direkte tilgang til kunnskap (erfaring forstått i sin tredjehet som språk, interpretasjon, osv.) om kroppen vår, betyr ikke at vi ikke har tilgang til erfaring av kroppen i bevisstheten.¹ Vi er tross alt de eneste som mottar erfaringsmessig informasjon om oss selv av typen følelse og reaksjon. Dette betyr at vi potensielt sett har større muligheter til kunnskap om oss selv enn andre har. I hvilken grad vi bearbeider denne informasjonsmuligheten språklig og kunnskapsmessig og eventuelt hvilken nytte vi gjør oss av den, er en annen sak.

Høyst sannsynlig vil f.eks. en kvinnelig pasient med brystkreft ha erfaringsbasert informasjon om hvordan kreftsvulsten påvirker kroppen hennes. Kvinnens språklige formulering av denne informasjonen vil endre informasjonens karakter. Likevel vil det være tilstrekkelig bevart av det som var det opprinnelige i den fortolkningen som «oversettelsen» til språk medfører til at kvinnen kan gi legen meget viktige opplysninger. En så enkel refleksjon som dette, hvis den taes alvorlig, kan imidlertid få store følger for diagnostisk og behandlingsmessig praksis.

Peirces erfaringsteori er en teori om menneskets bevissthet. Som foreløpig oppsummering kan vi si at i menneskets bevissthet inngår det kroppserfaringer på lik linje med erfaringer av den ytre verden. Selv om vi ikke språklig kan uttrykke en direkte tilgang til kroppen, har vi eksklusiv tilgang til noen typer erfaring av den, og dermed også eksklusiv tilgang til å kunne utnytte denne erfaringen intellektuelt og kunnskapsmessig.

Jeg har også vært inne på at erfaring som

reaksjon alltid er adferdsendrende. Dette betyr i vår sammenheng at *subjektet ikke kan betraktes som en fastlåst eller handlingsmessig determinert størrelse*. Subjektet er underlagt en kontinuerlig påvirkning fra denne typen erfaringer og vil uten kognitiv refleksjon endre sin adferd i tråd med denne. Legger vi hånden på en glovarm plate, trekker vi den tilbake uten videre. Vi spør oss ikke først om det å trekke hånden tilbake er hensiktsmessig. Etterpå derimot, rasjonaliserer og generaliserer vi. Vi argumenterer ut fra den hypotese at det å legge hånden på en glovarm plate ikke er lurt fordi vi brenner oss, og av dette lærer vi at det å legge hånden på glovarme plater ikke er en hensiktsmessig handling. Gjennom språk og begrep generaliserer vi og setter opp normer for adferd, men det var erfaringen av reaksjonen som dannet grunnlag for den hypotesen som gjorde adferden mulig. Derfor kan vi ikke redusere betydningen av handling som erfaring av reaksjon til en ren refleks. Uten erfaring som reaksjon vil læring være umulig.

Det subjektet som pragmatismen åpner for er med andre ord en størrelse i kontinuerlig endring. Subjektet skaper seg selv gjennom en kontinuerlig læringsprosess som involverer ulike «erfaringsdiskurser» og dermed ulike muligheter for handlingsendrende adferd.

Som eksempel vil jeg nevne anorektikeren. Mye av den faglige diskusjonen på dette feltet handler om hvilke faktorer som er mest determinerende for anorektikerens adferd, den sosiokulturelle påvirkningen eller personlighetsrelasjonelle trekk som f.eks. kan ytre seg gjennom et ekstremt behov for kontroll. Hvis vi så på anorektikeren med de briller som er beskrevet her, ville denne personens adferd ikke kunne være bestemt utelukkende gjennom kulturell og sosial konsensus verken på familieplan eller på det sosiokulturelle «storplanet». Disse faktorer inngår naturligvis i

subjektets utforming, men hele tiden som erfaring i sin tredjehet, dvs. som intellektuell kunnskap. Anorektikeren har ingen privilegert tilgang til denne kunnskapen. Det som kan skje at en familiesituasjon kan disponere subjektet i retning av å evaluere en bestemt sosiokulturell konsensus særlig sterkt (slik vi f.eks. finner den artikulert i reklamen). Man kan med andre ord lære ikke å ivareta erfaring som følelse, kvalitet og reaksjon. Anorektikerens adferd er selvødeleggende fordi den er ensidig basert på ytrestyrt informasjon. Dette subjektet former seg selv som en form for kulturell påstand, uten grunnlag i indre-kroppslige erfaringer. Anorektikeren har faktisk ikke bruk for kroppen, den vil uansett størrelsen være for stor, fordi den er ubrukelig som informasjonskilde. Anorektikerens opplevelse av at kroppen er for stor, og hennes forsøk på kontroll, er bare mulig når hun konsekvent overser de indre-kroppslige effektene på bevisstheten.

Siden det er et hovedpoeng for meg at i all kognitiv eller språklig erfaring inngår det reaksjonserfaring og eventuelt monadisk følelserfaring, kan jeg ikke hevde at anorektikeren fullstendig kan læres av med å inkludere denne typen informasjon fra sin bevissthet. Det er ikke mulig å tenke uten at disse erfaringstypene er medagenter. Men det er mulig for individer å vektlegge erfaringstypene forskjellig.

Persepsjon og handling

Verken kroppen eller ytterverdenen kommer direkte til oss. Men verken tanken alene, eller språket, bestemmer hva som er meningsfullt (signifikant). Her skiller Peirces teori seg radikalt fra f.eks. Lacans psykoanalytiske teori. Kroppen såvel som verden forøvrig, er medbestemmende faktorer i betydningsprosessen.

Både kroppen og ytterverdenen har

status som objekter i Peirces teori. Mellom objektene og vår bevissthet ligger persepsjonen. Et helt relevant begrep fra persepsjonsprosessen i forhold til objektet er det Peirce kaller perseptet (the percept): «the percept is also characterized by the categories firstness, accounting for its positive qualities of sensation, and secondness making up its compulsory force». (7.630)

Peirce ser på persepsjonen som en slutningsprosess, analog med kritisk tenkning. Men slutningsrekken er, opp til et visst punkt – der et sansemessig faktum dannes (perceptual fact), fullstendig utenfor kontroll og kritikk. Perseptet er det som i et øyeblikk tvinger seg på vår bevissthet og som passerer så raskt at disse i seg selv ikke kan danne grunnlag for bevisste slutninger. De såkalt persepsjonelle fakta er en form for «stenografisk nedskrivning» av flommen av persepter som når man minnes dem kan danne grunnlag for kontrollerte slutninger. Det er først når disse slutningene fortolkes at vi kan snakke om persepsjonsmessige dommer (perceptual judgements). Først der er det vi kaller kunnskap om den ytre verden mulig. (Dines Johansen 1992: 87)

For oss i denne sammenheng er det viktig å merke seg at objektverdenen, sansningen og erfaringen er knyttet uløselig sammen og at perseptet som er en størrelse på et førspråklig nivå i sanseprosessen bidrar med noe positivt til kunnskap. Det er også viktig at mottageren involveres i en anerkjennelse av dette faktum, og at perseptet samtidig ikke rettferdiggjør sitt bidrag til kunnskap, men simpelthen er stumt, det tvinger seg på oss, uten noe behov for legitimering. («...it neither offers any reason for such acknowledgement nor makes any pretention to reasonableness... The percept ..., is absolutely dumb. It acts upon us, it forces itself upon us; but it does not address the reason, nor appeal to anything for support.» (7.622))

Perseptet har en tilstedeværelseskarakter

uten overhodet å ha pretensjoner i retning av fornuft. (7.623)

Jeg oppfatter dette som et filosofisk sett radikalt synspunkt. Poenget er ikke bare at sansningen og følelsen, forstått som førstehet, danner utgangspunkt for den kognitive interpretasjonsprosessen (tredjehet i språk og tanke), men at førstheten utgjør en mulighetsbetingelse for erkjennelse overhodet (en erkjennelsesprosess som forøvrig aldri har «en begynnelse», men som alltid «allerede» er i gang). De følelsesmessige og sansende evner subjektet har kan følgelig aldri nøytraliseres eller feies bort. Eller sagt på en annen måte: Følelser er ikke irrasjonelle, men alltid allerede til stede i enhver form for rasjonalitet.

Det sansende subjektet

Likheten mellom pragmatisme og fenomenologi er i utgangspunktet påfallende. Man snakker da også i enkelte sammenhenger om Peirces fenomenologi. I *Foundations of Semiotics* (1987) tar Roberta Kevelson opp Peirces forhold til fenomenologien. Hun hevder at Peirces arbeid med fenomenologiske spørsmål på vesentlige punkter skiller seg fra Husserls og Merleau-Pontys fenomenologi og at kritikk som rammer disse ikke rammer Peirces filosofi på samme måte. Peirces beskjeftigelse med fenomenologi strekker seg imidlertid over mer enn 45 år, og Kevelson etterlyser en samlet studie av emnet (1987: 116).

Selv om fenomenologene på samme måte som Peirce var opptatt av sansningen og persepsjonens betydning for forståelse og erkjennelse, kan man uten å gå mer enn helt overflatisk inn på emnet, se noen klare forskjeller. Allerede det enkelt formulerte utgangspunkt for fenomenologisk metode, definert som: forutsetningsløs beskrivelse av det umiddelbart gitte, er fundamentalt upragmatisk. (Schwabe-Hansen 1987: 38) Innenfor pragmatismen er det,

som vi har sett, umulig å tenke seg at noe kan beskrives forutsetningsløst i og med at mening er knyttet til kontekstuelle og diskursive forhold og dessuten alltid oppstår som effekter i praksis og bestemmende for praksis. Det epistemologiske fundamentet må derfor blir et annet enn for fenomenologien enn for pragmatismen.

Konsekvensen vil også bli to helt forskjellige oppfatninger av hva bevissthet er; for fenomenologene er bevisstheten et slags lagerrom for allverdens «elementer» eller beskrivbare gjenstander, for pragmatikerne er bevisstheten under stadig endring. Et subjekt sett fra en pragmatisk vinkel kan følgelig ikke være et stabilt utgangspunkt for en type (dvs. deskriptiv) observasjon, men vil alltid endre seg og forholde seg dialogisk til sine tidligere og på etterskudd «illusoriske» subjektidentiteter (Kvelson 1987: 117).

Uten å gå nærmere inn på dette emnet vil jeg hevde at pragmatismens subjekt, alltid i endring og alltid i et dialogforhold med sin kontekst og sin egen forhistorie som subjekt, gir oss et enklere og mer funksjonelt utgangspunkt for å diskutere forholdet mellom erfaring og vitenskapelig kunnskap og validitet, enn fenomenologien som sliter med forholdet mellom den subjektive deskriptive observasjon og intersubjektiv validitet. «Spørsmålet er», sier Schwabe-Hansen, i en artikkel om den fenomenologiske metode, «om den subjektivt rettede forskning gir intersubjektivt kontrollerbare (og helst holdbare) resultater» (1987: 52).

Pragmatismens subjekt er derimot alltid allerede intersubjektivt.

Hvor ble kjønnsdifferensieringen av?

Hos Peirce finnes det ikke grunnlag for å si at erfaringsprosessen eller persepsjonsprosessen i seg selv kan danne grunnlag for

kjønnsdifferensiering.

Men de ulike erfaringsdiskursenes (den monadiske og den dyadiske) og perseptets innflytelse på kunnskap og handling, gjør det mulig å tenke seg en forståelse av subjektet som en «åpen» prosess der samspillet mellom det rasjonelle, det reaksjonsmessige og den umiddelbare opplevelsen av følelse eller kvalitet, bestemmer vår oppfatning av verden og av oss selv. Dette subjektet er alltid aktivt involvert i seg selv som kropp og som kunnskap.

Ut fra pragmatisk teori vil kjønnsdifferensieringen innebære en rekke valg som subjektet foretar i sin egen individualiseringsprosess. Det er en handlingsorientert prosess som varer livet ut. Det er en prosess der handling spiller en rolle også på et ikke-kognitivt plan, men som involverer handlingsmessige valg (perceptual judgments). På bakgrunn av perseptuelle valg kan subjektet dessuten velge å vektlegge enkelte erfaringstyper fremfor andre.

I tillegg må vi ta med i betraktning at vi skaper oss selv som kjønn også på bakgrunn av våre biologiske ulikheter. Vi har forskjellige organer og forskjellige fysiologiske reaksjoner. Vi har med andre ord forskjellige kropp. Kroppen gir oss ulik informasjon. Vi forstår ikke denne informasjonen direkte, men vi forstår den heller ikke fullstendig ideologisk rasjonelt. Bare de som har bryst kan ha erfaring med hvordan det å ha en svulst i brystet påvirker bevisstheten. Det samme gjelder ulike typer følelses- og reaksjonserfaringer av kjønnsorganer og funksjoner som har med reproduksjon å gjøre. Kvinner har med andre ord en mulighet til å vektlegge andre reaksjonserfaringer i sin lære- og subjektiveringsprosess enn menn har. Hvordan vi bruker denne erfaringsbasisen, vil være medbestemmende når vi skaper oss selv som kjønn.

Det pragmatiske subjektet eksisterer ikke uten i relasjon til adferdsendring og

handling. Vi skapes som subjekter i en uavlatelig utprøving av våre forestillinger. Her inngår kjønn som en meget vesentlig faktor, styrt utenfra gjennom språk og ideologi, gjennom den motstand utenverdenen yter oss og gjennom effekter på vår bevissthet fra innerverdenen. Dette subjektet er ikke kartesiansk, men filosofisk sett radikalt. Det henger heller ikke fast i psykoanalysens paradoksale kjønnsdifferensiering. Det pragmatiske subjektet står fram friskt og nytt og håper at kvinneforskningen kan ha nytte av det.

*Drude von der Fehr
forskningsleder
Senter for kvinneforskning
Universitetet i Oslo*

Noter

1. Susan Heckman har kritisert de Lauretis' pragmatiske subjektforståelse i en artikkel i *Hypatia*, «Reconstituting the Subject: Feminism, Modernism, and Postmodernism». Selv om Heckman ser mye positivt i de Lauretis' subjektteori, kritiserer hun den for også å være basert på en forældet kartesiansk dikotomi. Som alternativ til de Lauretis' teori om subjektet trekker Heckman fram Kristevas subjektteori som hun oppfatter som representativ for en radikal annerledeshet. Hun sier om det at det er «en diskursiv konstruk-

sjon» som ikke har noen likhetstrekk med det kartesianske subjektet. Jeg kan ikke gå nærmere inn på Heckmans argumentasjon her. Jeg finner den interessant, men forenklende i forhold til hva pragmatismen innebærer.

2. Mitt møte med Mark Johnsons bok *The Body in the Mind*, kan jeg ene og alene takke Nina Osvold for. Nina Osvold er hovedfagsstudent i sosiologi og hun fulgte mitt seminar «Kropp og kvinnelighet – i teori og praksis», vinteren 1991.

Litteratur

- Brennan, T. (red.) *Between Feminism & Psychoanalysis*. Routledge, London og New York 1989.
- Dines Johansen, J. *Dialogical Semiosis*. Manuskript til publisering ved Odense Universitetsforlag 1992. Manuskriptet utlånt av forfatteren.
- Encyclopedic Dictionary of Semiotics*. T. Sebeok (red.). Mouton de Gruyter. Berlin, New York, Amsterdam 1987.
- Fehr, D. von der. Følelse og epistemologi: Alison M. Jaggar og Charles Sanders Peirce. I *Norsk Filosofisk Tidsskrift*, 1991, nr. 26, s. 69–90.
- Heckman, S. Reconstituting the Subject: Feminism, Modernism, and Postmodernism. I *Hypatia*, vol. 6, 1991, nr. 2.
- Johnsen, M. *The Body in the Mind*. The University of Chicago Press. Chicago og London 1987.
- Peirce, C.S. *Collected Papers*, 1931–66, 8 vol. Hartshorne, C. og P. Weiss (red.), Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge, Mass.
- Schwabe-Hansen, E. Den fenomenologiske metode – en kritisk vurdering. I *Agora*, 1987, nr.1, s. 38–54.

Uformell sektor, kvinner og bistand

Av Mariken Vaa

I bistandsterminologien brukes ofte «uformell sektor» om den delen av økonomien hvor fattigfolk finner sitt utkomme, og støtte til uformell sektor blir en del av fattigdomsorientering og kvinneretting av bistanden. Virkeligheten er mer sammensatt, og støtte til inntektsskapende virksomhet for kvinner må ta utgangspunkt i konkrete studier av hva folk faktisk gjør, i hvilke hindringer som ligger i gjeldende lov- og avtaleverk og i hvordan myndighetene håndhever det.¹

Det første tiåret av bistandsepoken – 1960-årene – var kjennetegnet av utviklingsoptimisme, med satsing på prosjekter som skulle modernisere jordbruket, på industriprosjekter og på utbygging av fysisk og sosial infrastruktur. I motsetning til senere år, ble en stor del av investeringene den gangen båret av u-landene selv, men med et betydelig innslag av utenlandsk ekspertbistand. Men etter hvert ble det klart for mange, først frittstående observatører og senere bistandsadministratorer og deres økonomiske rådgivere, at denne satsingen på økonomisk modernisering bare i begrenset grad skapte sysselsetting og velstand. Fattigdommen på landsbygda vedvarte, og ble mer og mer synlig i byene, som hadde en befolkningsvekst uten sidestykke i historien. Selv om sysselsettingen i moderne foretak var begrenset, steg ikke den registrerte arbeidsledigheten i synderlig grad. Det var tydelig at det foregikk noe som den økonomiske statistikken ikke fanget opp.

Tidlig i 1970-årene ble betegnelsen «uformell sektor» lansert, for å beskrive virksomheter som sysselsatte store deler av befolkningen på landet såvel som i byer. ILOs landstudier i Kenya og Zambia, og senere i en rekke andre land, under ILOs World Employment Programme, bidro i særlig grad til at betegnelsen «uformell sektor» fikk status av nøkkelbegrep for å forstå og utvikle u-landenes økonomi. Ifølge ILO var økonomien i disse landene sammensatt av to sektorer, en formell og en uformell. Den uformelle sektoren hadde følgende kjennetegn: Det var forholdsvis lett å etablere seg, produksjonen var basert på innenlandske ressurser og foregikk i små, familieeide bedrifter, teknologien var enkel og arbeidsintensiv, de ferdigheter som trengtes kunne man få utenfor det formelle skoleverket, og bedriftene opererte i uregulerte markeder med stor konkurranse. Den formelle sektoren har da de motsatte kjennetegn, der kreves det betydelige økonomiske ressurser for å etablere bedrifter, driften er i større skala og bygger på avansert, kapitalintensiv og importert teknologi

som forutsetter en høyt skolert ledelse og en faglært arbeidsstokk, og bedriftene opererer ofte i monopolistiske markeder.

Ut fra denne beskrivelsen av u-lands-økonomienes struktur er uformell sektor dynamisk og fleksibel, mens formell sektor opererer under sterke hindringer. Det var en direkte følge av underutviklingens natur, dvs. lavt teknologisk nivå og mangel på kapital. ILOs opprinnelige definisjon, eller liste av kjennetegn, dekker bare vareproduksjon. Servicenæringer som transport og handel sier den lite om. I senere dokumenter har da også ILO tatt høyde for dette, og «uformell sektor» refererer til små enheter hvor produksjon av varer og tjenester har som hovedformål å skape sysselsetting og inntekter for deltakerne (Sethuraman 1981). Dette er i motsetning til større bedrifter, hvis formål i en kapitalistisk økonomi jo er å gi avkastning på investeringene, ikke primært å skape sysselsetting.

Kritikken

ILOs klassifisering av u-landsøkonomier i to sektorer ble nokså umiddelbart møtt med sterk kritikk fra forskerhold. Mye av kritikken var forankret i en marxistisk analyse av kapitalismen, og «produksjonsmåte» var ett av nøkkelbegrepene. Debatten var ofte preget av kamp om ord og om hva som var den rette betraktningsmåten, snarere enn empirisk funderte analyser. Men de fantes også. I ettertid er det særlig disse innvendingene som er blitt stående: Dimensjoner som størrelse, kapitalbehov, teknologi og markeds plassering er nyttige for å beskrive, analysere og utvikle bedrifter. Men å dele et lands økonomi i to gjensidig utelukkende sektorer etter hvor bedriftene plasserer seg langs disse dimensjonene innebærer en grov forenkling. Den tilslører for det første at det som regel er sterke bånd mellom de to

sektorene. Økonomien er mer preget av integrasjon enn av dualisme. Mange bedrifter i den formelle sektor har underleverandører i den uformelle sektor, og arbeidstakere beveger seg fram og tilbake mellom sektorene, eller har ett bein i hver.

For det andre er det lite empirisk sammenfall mellom de kjennetegnene som skulle være typiske for virksomhetene i den uformelle sektor. At en familiebedrift er uregistrert betyr ikke nødvendigvis at den krever lite kapital og er basert på enkel, lokal teknologi. Uregistrert virksomhet kan være organisert i ganske stor skala og gi betydelig avkastning, enten teknologien nå er avansert eller enkel. Motsatt er ikke fattigdom begrenset til den såkalte uformelle sektor; mange ufaglærte arbeidstakere i offentlig sektor har f. eks. lønninger godt under fattigdomsgrensen. Hvor lett det er å etablere seg og hvordan markedet er organisert varierer også, uavhengig av sektor (Bromley & Gerry 1979).

Det som blir igjen, er da at virksomheter som får merkelappen «uformell» har bare negative kjennetegn felles. Nøkkelordet er uregistrert; uformell sektor er en sekkebetegnelse for inntektsskapende virksomhet som foregår utenfor eller på siden av det institusjonelle rammeverket, juridisk eller avtalefestet, som er opprettet for å regulere økonomisk virksomhet (Portes, Castells & Benton 1989). Den uformelle økonomien er en mer dekkende betegnelse, og tilsvarer simpelthen det vi hos oss kaller den svarte økonomien. Virksomhetene der er ikke nødvendigvis kriminelle eller på annen måte moralsk klanderverdige. Som for det norske dagmamma-systemets vedkommende, kan dette være den måten både produsenten og kunden får hverdagen til å gå i hop på. Forskjellen mellom i-land og u-land ligger i omfanget av den svarte økonomien, og i at lovverket som skal regulere økonomisk virksomhet i u-land ofte mangler legitimitet hos aktørene. Lovverket er

ofte også helt uegnet til å regulere små enheter.

Fra samfunnets synspunkt er den svarte eller uregulerte økonomien den vare- og tjenesteproduksjonen som ikke fanges opp av rutinene for innsamling av økonomisk statistikk, slik at det bildet denne så gir av et lands økonomi kan bli meget misvisende og et dårlig verktøy for å drive økonomisk politikk. Dessuten taper samfunnet inntekter. Fra deltakernes synspunkt, dvs. arbeidsgivere, arbeidstakere og kunder i den uformelle økonomien, betyr det at avtaler sjelden er nedfelt i skriftlige, juridisk bindende kontrakter, bedriftene betaler ikke skatter og avgifter i forhold til omsettingens volum, arbeidstakere er uten rettsbeskyttelse og sikkerhetsbestemmelser, lukningsvedtekter og produktkontroll håndheves ikke. Dette har selvfølgelig både positive og negative sider, avhengig av ens ideologiske og politiske ståsted, og av ens økonomiske interesse.

Poenget her er at omfanget, betydningen og potensialet av den uformelle økonomien varierer fra land til land og fra bransje til bransje, avhengig av hvor ambisiøst lovverket og håndhevelsen av det er, av hvordan økonomien er sammensatt og en rekke andre forhold. Graden av ulovlighet varierer også: I områder nær grensene mellom land som har konvertibel valuta og land som ikke har det, eller mellom land med regulerte versus frie omsetningsforhold for jordbruksprodukter er det f.eks. ofte blomstrende markeder i ellers øde strøk. Når tollvesenet i mange land er den mest attraktive etat å være ansatt i, er det ikke fordi lønningene er høye, men fordi mulighetene for å legge seg opp kapital, både i penger og i tjenester som gir krav på gjentjenester, er så store.

En bistandsstrategisk målsetting om å satse på den uformelle sektor gir ingen operasjonelle retningslinjer, like lite som myndigheter i et gitt land kan basere seg på en

enhetlig politikk overfor hele den «uformelle sektor». Dette skal jeg ta nærmere opp i siste avsnitt.

Kvinner i den uformelle økonomien

I både i-land og u-land er kvinners inntektsskapende virksomhet systematisk underregistrert, både i økonomisk statistikk og i folketellingene. At arbeid i egen husholdning ikke regnes med i samfunnets verdiskaping er en sak for seg, og reiser spørsmål om hva det er økonomien som fag egentlig er opptatt av (Waring 1988). Men også annet kvinnearbeid er underregistrert. Med unntak av jordbruket, hvor kvinnes innsats til nylig har vært grovt undervurdert, er det i i-landenes svarte økonomi at vi finner den uregistrerte kvinnesysselettingen. Den er som regel uttrykk for bevisst omgåelse av lovverket fra både tjenesteproducent og arbeidsgivers side. Å passe andres barn, gjøre rent og yte annen hjemmehjelp er vel de mest vanlige formene for uregistrert kvinnearbeid i Skandinavia. Det tror vi i hvert fall. I f.eks. Storbritannia og Frankrike er det imidlertid periodiske avsløringer av hvordan underleverandører til multinasjonale storselskaper og driftige, frittstående entreprenører baserer seg på svart arbeid i stor skala. Det kan både dreie seg om industrielt hjemmearbeid og produksjon i lokaler «under jorden», hvor både fysisk arbeidsmiljø og lønninger er langt dårligere enn hva lov og avtaleverk foreskriver.

Denne siste formen for uregistrert kvinnearbeid er selvfølgelig enda mer utbredt i u-land, og er mulig fordi arbeidstakerne er helt avhengig av å tjene *noe*, og at fagorganisering enten er forbudt eller uakseptabelt. I tillegg har arbeidsgiverne som regel forholdsvis lett spill i forhold til både skattemyndigheter og arbeidstilsyn, der slikt finnes.

Også andre former for økonomisk virksomhet forblir uregistrert. Om vi ser bort fra naturaliproduksjonen på landsbygda, og holder oss til pengeøkonomien, gir den økonomiske statistikken i de fleste afrikanske land et meget ufullstendig bilde av kvinners sysselsetting. I absolutte tall svarer statistikken som regel nokså nøyaktig til antall kvinner ansatt i den registrerte økonomien, det vil si lærere, sykepleiere og sekretærer i offentlig sektor og en og annen tekstil- eller fyrstikkerarbeider.

Sysselsettingsstatistikk bygger i de fleste land på oppgaver fra firmaer, og fanger dermed opp bare den formelle økonomien. Det er i data fra folketellingene og økonomiske enqueter som levekårsstudier at omfanget av sysselsettingen i den uformelle økonomien trer frem. Det er flere grunner til at kvinnearbeidet underregistreres også her. Disse er både av metodologisk og ideologisk art. For å ta det siste først: Mye av det kvinner gjør, regnes ikke som arbeid, men som kvinners naturgitte sysler. I mange samfunn er mannens forsørgerrolle så sterkt ideologisk forankret at kvinner ikke er forventet å ha inntekter av betydning. Når det gjelder mer metodologiske grunner til at kvinners økonomiske rolle og yrkesaktivitet underregistreres, er kanskje den viktigste at det i undersøkelser som regel spørres etter hovedyrke, ut fra en gitt yrkesklassifisering. Kvinnenes aktiviteter kan imidlertid være svært sammensatte og sesongpreget, og fanges derfor ofte ikke opp av den yrkesklassifiseringen som brukes. For det andre er intervjuerne ofte menn, og respondentene er de mannlige husholdsoverhoder. I samfunn hvor mann og kone har adskilte økonomier, slik regelen er i store deler av Afrika, har ektemenn begrenset kjennskap til omfanget av sine koners inntekter. Når det da spørres etter hovedyrke, blir svaret gjerne husmor. I samfunn hvor mannens forsørgerplikt er normen, vil menn gjerne undervurdere sin

kones bidrag til husholdningen.

Det er derfor ikke i de offisielle og lettest tilgjengelige data kildene vi finner oppgaver over kvinners rolle i den uformelle økonomien, men i spesialstudier som har som formål å undersøke nettopp dette. Slike studier viser at i de fleste utviklingsland er flere kvinner enn menn sysselsatt her og deres inntekter er lavere og arbeidsdagene lengre enn når menn gjør tilsvarende arbeid. De tjenester og varer de leverer er ofte en forlengelse av kunnskaper og ferdigheter de har som husmødre, som søm, klesvask, tilbereding av matretter for salg på fortau, eller handel med dagligvarer som mat og ved. Eller de hjelper ektefeller, brødre eller fedre i familiebedrifter, ofte uten noen form for lønn. Enten de driver med handel eller forskjellige former for produksjon er arbeidet ofte hjemmebasert og innvevd i husmorarbeidet (IDS 1981). Barn, særlig døtre, deltar i de inntektsskapende virksomhetene fra de er ganske små. I noen muslimske samfunn hvor gifte kvinner i fertil alder ikke skal vise seg offentlig, er det barna som står for salget av det deres mødre produserer (Pittin 1987).

Selv om hoveddelen av kvinner i den uformelle økonomien arbeider innenfor foreskrevne kvinneroller, og for liten godtgjørelse, er det ikke nødvendigvis alltid slik. Særlig i byene kan det åpne seg nye, lukrative nisjer for de som tør og får lov til å bryte med normene for hva kvinner bør gjøre. I Bamako, Mali er salg av sement og sand til byggebransjen blitt en slik kvinne-nisje. En av landets rikeste kvinner omtales bare som Madame Ciment, og i bydeler nær elven hvor byggesanden hentes, er det flere uformelle kvinnekooperativer som formidler sand i ganske stor skala. En annen meget innbringende nisje er natt-restauranter på sentrumsfortauene, hvor inntektene fra noen timers innsats langt overstiger f.eks minstelønn i industrien. Studier fra flere land viser også at når en

slik nisje viser seg å være innbringende, presses ofte kvinnene ut, og menn overtar. Ironisk nok kan kvinnes beste beskyttelse da være strenge tradisjonsbestemte normer om hva som er kvinnearbeid, og hva menn kan gjøre.

Gjennomgående sliter kvinnene i den uformelle økonomien med lav omsetning og lite utbytte i forhold til den tiden de investerer. De har liten adgang til kreditt annet enn fra dag til dag hos faste leverandører, samtidig som de selv ofte forventes å gi langsiktig kreditt til sine kunder. Et annet tilbakevendende problem er myndighetenes razziaer for å rense fortauene og krav om at de skal ta ut lisens og betale avgifter som ikke står i forhold til omfanget på omsetningen. En utvei, som også kan bli dyr, er å bestikke myndighetspersonene for å få operere i fred en stund til.

Uformell sektor som innsatsområde for bistand

Omfanget, betydningen og potensialet av den uformelle økonomien varierer fra land til land og fra bransje til bransje. Om u-landsmyndigheter og bistandsorganisasjoner ønsker å utvikle den uformelle økonomien for å skape jobber og inntekter, nytter det derfor ikke å lete etter allmenne strategier. Smugling, heleri og narkotikahandel krever andre tiltak enn gatesalg av dagligvarer og bakgårdsproduksjon av for eksempel klær og møbler. De fleste vil vel være enige i at den første typen av aktiviteter er det myndighetenes oppgave å bekjempe, mens uregistrert produksjon og salg av konsumvarer for folk flest, eller for den saks skyld produksjon for salg til mer kjøpekraftige utenlandske markeder, kan det være gode grunner til å videreutvikle.

Men problemene er mange. I de fleste tidligere kolonier er det juridiske rammeverket for bedriftsetablering ikke nettopp

utformet med fattigfolk for øye. Det samme gjelder kredittinstitusjoner og bygningsvedtekter. I tillegg kommer forskjellige lokale forskrifter, også ofte fra kolonitiden, som har som formål å holde byen ren og fri for uønskede innflyttere. Selv om disse forskriftene håndheves bare sporadisk, fungerer de som regel undertrykkende. Som jeg nevnte tidligere, kan de også være inntektsbringende for de som er satt til å håndheve dem. Interessekonfliktene er legio.

Gitt at det er en enighet mellom u-landsmyndigheter og giverland om at den uformelle økonomien, eller deler av den, skal støttes og videreutvikles. Hvilke oppgaver stiller dette bistandsorganene overfor? Både i bilaterale og i multilaterale bistandsmiljøer erkjennes det i stigende grad at punktvis satsing på prosjekter, med f.eks. kredittordninger, teknisk hjelp og opplæringstiltak til småforetak, gir lite ringvirkninger hvis selve det politiske og institusjonelle rammeverket er slik at småforetak motarbeides. I senere år er det særlig Development Assistance Committee (DAC) i OECD som har målbåret behovet for en nyorientering av bistanden til uformell sektor og en koordinert donorinnsats. Det er også verdt å merke seg endringene i språkbuk. Referansene til uformell sektor blir sjeldnere og sjeldnere, isteden snakkes det om mikro-entrepriser, eller – på norsk – småforetak.

Ifølge DAC må giverlandene konsentrere seg om å bistå mottaker landenes myndigheter med å utvikle nasjonale strategier og egnede institusjonelle ordninger for småforetaksektoren, heller enn å subsidiere enkeltprosjekter. Nøkkelordet er *nasjonal*; hvilke virkemidler som er aktuelle og hvilke lovendringer som må til vil nødvendigvis variere fra land til land, alt etter hvordan økonomien er sammensatt og hvilken politikk landet har ført.

Dette innebærer formidable utfordringer for bistandsorganer i felten. For det første

kreves en vilje og evne til koordinering med andre donorer som til nå vel har vært unntaket heller enn regelen. For det andre kreves en vilje og evne til å analysere og forstå mottaker landets politiske og institusjonelle system som ofte har vært mangelfullt. I den prosjektorganiserte bistanden har arbeidsmåten heller vært å omgå nasjonale og lokale institusjoner, som ofte blir sett på som flaskehalser, heller enn å arbeide gjennom dem. For det tredje kreves det en erkjennelse av at de økonomiske prosessene og potensialet i et gitt land er dårlig beskrevet i de analyser som foreligger, og disse har bistandsorganene ofte vært med på å utarbeide. Med andre ord er det både holdninger, praksis og kunnskapstilfang som utfordres.

Ettersom min rolle er betrakterens og kunnskapsformidlerens snarere enn praktikerens, skal jeg til slutt si litt om kunnskapstilfanget og kunnskapsbehovet når det gjelder kvinners økonomiske roller. Det er med vilje at jeg sier kvinners økonomiske roller, og ikke kvinner i uformell sektor. Om en gitt virksomhet er tilskrevet den ene eller den andre sektor, kan som nevnt variere nokså tilfeldig fra land til land.

Det er fremdeles et påtrengende behov i de aller fleste land for det første å gjøre kvinners arbeid mer synlig, å vurdere deres bidrag til husholdets, lokalsamfunnets og landets økonomi på ny, og så forsøke å forstå de prosessene som fører til at kvinner systematisk er overrepresentert i de fattigste lag. Dette er ikke nødvendigvis å argumentere for mer forskning, men for en mer aktiv holdning til det kunnskapstilfanget som foreligger.

Det er flere nærliggende eksempler. I de fleste u-land har UNICEFs stedlige representasjon ajourførte dokumentasjonssentre med materiale om kvinners og barns vilkår, og publiserer periodiske analyser. Disse favner som regel mye videre enn helse-spørsmål, og bygger på omfattende doku-

mentasjon, både offentlig statistikk, publisert forskning og upubliserte konsulentrapporter. Men spørsmålet er om de brukes av andre enn UNICEFs egne folk.

Et annet eksempel er analysene av hvordan de sosioøkonomiske indikatorene som danner utgangspunkt for nasjonalregnskap fanger opp, eller som regel ikke fanger opp, kvinners økonomiske roller. Research and Training Centre for Women i Addis Abeba under Economic Commission for Africa (ECA) gjennomførte en rekke slike analyser i begynnelsen av 1980-årene. De er meget verdifulle, men deres potensiale langt fra utnyttet fordi de har begrenset spredning. Dette arbeidet videreføres nå i et spesialprogram under FNs statistiske kontor. For å være nyttige for utvikling av småforetak for kvinner, må studiene imidlertid være landspesifikke og detaljerte nok til å gi kunnskap om de enkelte bransjer.

Endelig har INSTRAW nettopp avsluttet en studie av kvinner i uformell sektor i fire afrikanske land, også dette for ECA. Etter hvert som publikasjonene fra dette prosjektet presenteres, er det å håpe at de når videre enn bistandsadministrasjonens kvinnerådgivere og ellers til kvinneforskningsmiljøer. De burde ha interesse både for landekspertisen og for de som arbeider med å fremme småforetakssektoren.

Å bruke foreliggende kunnskap mer systematisk er en utfordring til både saksbehandlere og planleggere, i bistandsadministrasjon og i mottakerland. Det forutsetter en bevissthet om at biblioteket er et viktig verktøy i utviklingsarbeidet. Det er også en utfordring til oss forskere også når vi tidvis opptrer i rollen som konsulenter eller får avgrensete, anvendte forskningsoppdrag. Kunnskapsoversikter og systematisering av eksisterende, men lite tilgjengelig, dokumentasjon kan være vel så nyttig som nye feltstudier.

Selvfølgerlig trengs nye studier også. Jeg har et bestemt inntrykk av at når

departementer og andre forvaltningsorganer støtter forskning, er det i alle fall noen ganger ut fra et håp om å få greie svar på spørsmål de ikke klarer å formulere. Når så forskningsresultatene foreligger noen år senere, kan de lett oppfattes som irrelevante. Kanskje forskere og administratorer burde bruke mer tid sammen på å formulere spørsmålene?

Mariken Vaa
forsker

Institutt for samfunnsforskning
Oslo

Note

1. Artikkelen bygger på et foredrag holdt på avslutningskonferansen for forskningsprogrammet Kvinner og Utvikling i november 1991. Forfatteren takker Anne-Lise Ellingsæter og Arnlaug Leira for nyttige kommentarer.

Litteratur

- Bromley, R. & C. Gerry (eds.). *Casual Work and Poverty in Third World Cities*. John Wiley & Sons, New York 1979.
- IDS Bulletin: *Women and the Informal Sector*. Vol. 12, no 3, July 1981, (Institute of Development Studies, Sussex).
- Pittin, R. Documentation of Women's Work in Nigeria: Problems and Solutions. I Oppong, C. (ed.). *Sex Roles, Population and Development in West Africa*. James Currey, London 1987.
- Portes, A., M. Castells & L.A. Benton (eds.). *The Informal Economy. Studies in Advanced and Less Developed Countries*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1989.
- Sethuraman, S.W.(ed.). *The Urban Informal Sector in Developing Countries*. ILO, Geneva 1981.
- Waring, M. *If Women Counted*. Harper & Row, San Francisco 1988.

Mot et nytt bilde av eldre jernalder

Av Tove Hjørungdal

Å skape nye bilder av fortida, å skrive om forhistorien, har vært en av målsetningene til den feministiske arkeologien. Takket være kvinneperspektivet har vi skaffet oss så mye ny innsikt i visse forhistoriske perioder at det totale bildet virkelig begynner å forandre seg.

Dette gjelder bl.a. for den forhistoriske epoken jeg skal ta opp her, nemlig eldre jernalder. I Norge vil det si fra ca. 500 f.Kr. og fram til 500-tallet e.Kr. Fra tidlig i faghistorien er jernaldersamfunnene i Norden oppfattet som heroiske og krigerske med hierarkier bygget på makt knyttet til en tradisjonell mannlig lederrolle.

Når det gjelder gravforskning, har arkeologer vært veldig opptatt av å prøve å måle rikdom og status på grunnlag av gravutstyr og størrelse på gravhaugene. Det har vanligvis ikke vært gjort så mye når det gjelder å belyse hvilken betydning gravgods kan ha hatt i en videre sammenheng. I løpet av de siste knappe 10 årene har det imidlertid vokst fram en forskning som har satt spørsmålsteget ved bl.a. synet på graver som et direkte speilbilde av den dodes posisjon i livet. I stedet har det blitt hevdet at graver representerer både liv og død, en kosmologi, eller at graver avspeiler et samfunns mentalitet (Lillehammer 1985; Bennet 1987; Jennbert 1988).¹

Kvinneforskningen inntar en dominerende plass når det gjelder å utvikle et mer helhetlig syn på de forhistoriske gravene. En rekke nye og alternative resultater er lagt fram i denne sammenheng. I de distrik-

tene der eldre jernalder spesielt er undersøkt ut fra kvinneperspektiv, viser det seg bl.a. at det ikke først og fremst er krig og makt gjennom vold som kjennetegner perioden. Tvert imot er helhetsinntrykket et samfunn hvis verdensbildet og kosmologi – var preget av ønsket om fruktbarhet – og fredelige og gode kontakter. Kvinners makt over livet i vid forstand synes å være et framtrekkende trekk. Dette betyr at kvinner må ha hatt avgjørende innflytelse over organiseringen av produksjon, reproduksjon og religiøst og sosialt liv. For eksempel kan vi tenke oss at kvinner har hatt makt til å påvirke, og kanskje bestemme over, ekteskapsallianser og andre relasjoner som ble inngått og som var av vital betydning for slektas og samfunnets videreføring.

Spor etter kvinner finner vi først og fremst i graver, og denne typen materiale er følgelig en av våre viktigste kilder til viten om jernalderens kvinner. Men det er nok vi selv som representerer den viktigste kilden til kunnskap om forhistorien. Våre holdninger som vi har fått og internalisert gjennom oppdragelse, skolegang, universitetsstudier og opplæringen til å bli forskere, alt dette styrer oss og vårt syn på arkeologisk funnmateriale.

Den nye kvinnebevegelsen og kvinneforskningen har bidratt til, ikke bare at flere kvinner er kommet til i de akademiske stillingene, men også til å gi kvinner en ny styrke, selvtilitt og selvstendighet. Dette har bl.a. medført at annerledes spørsmål er blitt tatt opp og belyst i vitenskapen. I arkeologien har det f.eks. blitt stilt mange nye spørsmål til funnmaterialet, spørsmål som tidligere ble avfeiet som irrelevante eller som for vanskelige til at vi kunne gi noe troverdig svar.

Når det gjelder eldre jernalder, er det spesielt kystdistrikter på Vestlandet som er belyst ut fra kvinneperspektivet. Aller størst interesse er viet Rogaland (Lillehammer 1985, 1989, Hofseth 1985) og Sunnmøre (Hjørungdal 1991), selv om andre geografiske områder også er tatt opp til diskusjon (Høgestøl 1986).

Det arkeologiske funnmaterialet forandrer seg enormt mye i løpet av den nesten 1100 år lange eldre jernalderen. Fra det første avsnittet, det vi kaller keltertid eller førromersk jernalder, har vi nokså få gravfunn på Vestlandet i det hele tatt. På Sunnmøre er det funnet bare et par graver fra keltertid som kan regnes som sikre. Ingen av disse kan kjønnsbestemmes, først og fremst av den grunn at det i dette geografiske område ikke var vanlig å utstyre den døde med verken klær, gaver eller bruks- ting for det hinsidige.

Synlige kvinner

Det som er synliggjort av materiell produksjon i eldre jernalder, har oftest tydeligst tilknytning til kvinner. Når det gjelder uttrykk for kultvirksomhet, er det også i stor grad mulig å relatere disse til kvinnene. Her er tekstilredskapene viktige. De må nemlig ha hatt en kultisk eller ideologisk betydning i tillegg til den rent praktiske. Fra

mytologien kjenner vi skjebnenornen som vever menneskeskjebnen. Redskaper som vevske og dessuten spinnehjul, er derfor tolket som symbol på kvinnelighet, fruktbarhet og et ansvar for å holde oppe livet i alminnelighet. Spinnehjulet kan sies å være livshjulet som må holdes i gang (Hofseth 1985).

De synlige kvinnene med alle sine fruktbarhetssymboler har Grete Lillehammer tolket som kvinnebønder (Lillehammer 1985, 1988). Hennes tolkning er virkelig med på å kaste nytt lys over jernalderen, og til å se på kvinner som handlende subjekter.

På Sunnmøre har det ikke vært så lett å si direkte at de kvinnene som har fått en synlig og rikt utrustet grav, har vært bønder. Denne delen av landet har trolig hatt en mer sammensatt økonomi enn hva Jæren har hatt. Vi kan også si at jordbruksnæringen var svakere på Sunnmøre, og at befolkningen var avhengig av en mer blandet økonomi, f.eks. av jakt og fiske i kombinasjon med jordbruket. I alle fall finner vi spor av kvinner også i huler og hellere ved kysten. Disse funnplassene tolker vi bl.a. som fangststasjoner. Her er mange funn nettopp av fangst-, fiske- og jaktredskaper, men også funn av spinnehjul og andre tekstilredskaper. Bildet er altså litt annerledes her, men likhetene er nok større enn forskjellene. Dette gjelder hele kysten, og ikke bare i jernalder, men helt opp til industrialiseringen (Berggreen 1985; Lillehammer 1985). Spørsmålet er om kvinnene hadde så stor makt fordi mennene var borte på handelsreiser eller i krig, eller om kvinners makt har utgjort en permanent struktur i eldre jernalder?

Det siste er ikke usannsynlig. Det kvinneverelaterte fruktbarhetsaspektet synes å være noe som gjennomsyrrer det meste av arbeids- og samfunnslivet, og vi må derfor kunne se dette som et reelt grunnlag for makt under eldre jernalder.

De store gravhaugene har vært kilde til forestillinger om heroiske småkonger. Her Hydreshaugen i Sogn med Slindebjørken, et av nasjonalromantikkens mest kjente symboler. Maleri av Th. Fearnley 1840. (Etter Olrik & Ellekilde 1926 fig. 126)

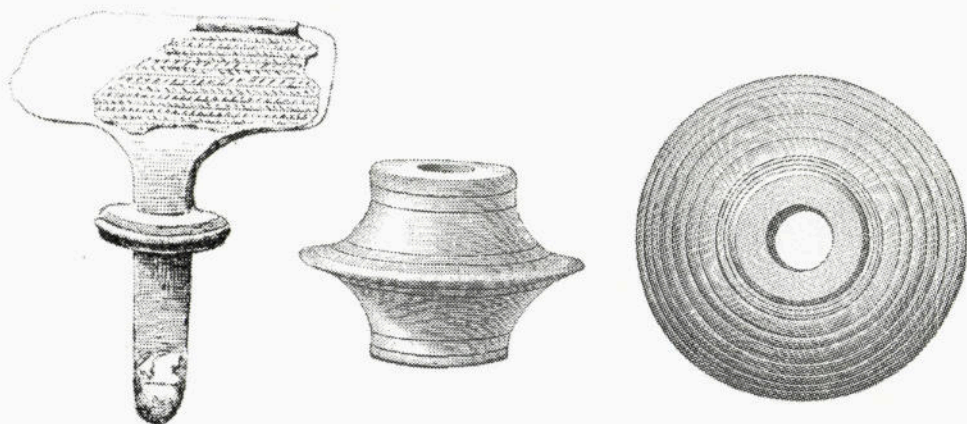

Offertradisjonen

Om gravmaterialet på Sunnmøre er lite i den tidligste jernalderen, finnes det både der, på resten av Vestlandet og i hele det nordiske område en rekke funn fra myr, mark, kilder og andre vannrike steder. Det kan være krukker av keramikk eller kleber som må ha inneholdt matoffer av ulike slag, f.eks. kjøttstykker eller grøt.

Det var ikke bare beholdere med mat som ble ofret. Både i Norden og på kontinentet er det flere funn av treskulpturer i myr. Et eksempel på det er menneskefigurer, både mannlige og kvinnelige, med tydelig kjønnskarakter. Et annet eksempel er båtoffer i myr. Også i huler og hellere, i hustufter, i og ved gravhauger har det blitt ofret i jernalderen. Det kan dreie seg om arbeidsredskaper, toalettsaker som kam og dessuten gamle gjenstander som har tilhørt jernaldermenneskenes formødre og forfedre.

Offertradisjonen var allerede eldgammel under eldre jernalder. Den ble dessuten ført videre helt opp til middelalderen – og egentlig enda lengre. Det er vanskelig å umiddelbart knytte alle disse funnene til noe bestemt kjønn. Ved hjelp av den genetisk komparative religionshistorien har det imidlertid vært mulig å få litt mer kjøtt på beina. I skriftlige middelalderkilder er det fortalt at det kristne presteskapet gikk hardt ut mot kvinner som satte ut matoffer til landvettene, et kollektiv av lokale makter som kvinnene tradisjonelt hadde ansvar for å holde kontakten med (Steinsland 1985). Spørsmålet er hvor langt tilbake i tid vi kan regne med at kvinnene har stått for slike kultiske handlinger som er nevnt her. I og med at både de materielle og de skriftlige kildene er nordiske, kan vi nok regne med muligheten for at krukkene vi finner fra keltertid, i alle fall kan ha en betydning som er i slekt med matofrene til landvettene. Vi kan videre spørre oss om kvinnelighet eller

Til venstre: Forgylt bronsespenne fra ca. år 200 e. Kr. (Etter Shetelig 1912 fig. 24). I midten og til høyre: Spinnenhjul funnet i graver. (Etter Rygh 1885 fig. 167 og 169a)

kvinnelig identitet ble uttrykt og bekreftet gjennom offerkrukker i myr og mark – gjennom selve krukkene, ofrene eller offerhandlingen? Dette er mulige tolkninger. Noe svar engang for alle kan verken arkeologien eller religionshistorien gi.

Det er ellers vanskelig å peke på ytterligere uttrykk som har å gjøre med kjønnsidentitet i keltetid på Sunnmøre. Uttrykk for mannlighet er det overhodet ikke mulig å finne. Kanskje er mannlighet eller mannlig kjønnsidentitet uttrykt gjennom symboler som vi ikke er i stand til å kjenne igjen ut fra vår horisont.

Funn fra keltetid som kan oppfattes som offer, er ikke spesielt mange i det hele tatt på Sunnmøre, men etter keltertiden blir offertradisjonen enda mindre tydelig. Kjønnsidentitet blir nemlig etter hvert uttrykt gjennom gravskikken, noe som kan være en rimelig forklaring på at offertradisjonen ikke ser ut til å bli forsterket, selv om den holder seg.

Gravtradisjonen

I løpet av romertid og folkevandringstid, dvs. perioden 0–575 e. Kr., begynner man å

bygge flere tydelige gravkonstruksjoner enn tidligere, og å utstyre gravene annerledes og mer komplekst. I store trekk er det de samme ideene vi kan mene å finne uttrykt helt fram til at den kristne gravskikken får fotfeste. Det skal imidlertid påpekes at selv om så mye er enhetlig i gravutstyret, så er variasjonene i gravskikk tross alt mange. Det er vanligst at den døde ble gravlagt på et gravfelt med andre graver, eller i en haug som allerede inneholdt en eller flere graver. Det er ikke så ofte at en gravhaug ble anlagt helt for seg selv, men også det forekommer. Gravhaugene og røysene er av høyst varierende størrelse og av ulike former: runde, avlange eller trekantede, de kan ha reist stein i midten eller en grøft rundt kanten. En grav kan også rett og slett være anlagt under flat mark uten haug eller røys over.

Under hele perioden fra år 0 og fram til år 1000 brukes både skjelettgraver og branngraver. Vi finner også store forskjeller når det gjelder mengde og kvalitet på gravutstyret. Det som er markant i forhold til tidligere, er likevel at vi i graver nå finner noen eller flere av følgende utstyrskategorier: draktilbehør eller andre rester av

klær, smykker, våpen, arbeidsredskaper, beholdere av tre eller keramikk og toalett-saker (kam, pinsett). Dessuten har en rekke graver slike ting som småstein, plante og dyrerester eller gjenstander som allerede var gamle da den døde ble begravd, f.eks. flintredskaper som må være helt fra stein- eller bronsealder.

Forandringene i gravskikken opptrer ikke til samme tid over hele Vestlandet. På Sunnmøre skjer det relativt seint. Lenger sør i landet kan vi se forandringer mye tidligere. Det finnes til og med enkelte eksempler på graver med personlig utstyr og redskaper fra før år 0. Men dette er altså uvanlig, og vi kan ikke generelt sett snakke om noen endring før under romertiden.

Fra eldre romertid av blir det mulig for oss å skille ut manns- og kvinnegraver. Det som viste seg å være typisk for kvinnegraver i romertid og folkevandringstid på Sunnmøre, var at den døde var gravlagt ubrent og ikledt drakt, og at hun hadde fått med seg tekstilredskaper. For mannsgravene var det også typisk med ubrent lik og med drakt. Begge kjønn fikk vanligvis sin grav i runde gravhauger.

Det som var påfallende, var at de relativt få typene av arbeidsredskaper i graver fra eldre jernalder nesten utelukkende kan knyttes til graver som allerede var bestemt som kvinnegraver. Når det gjelder den typen av graver som er diskutert her, ser kvinnegraver ellers ut til å strekke seg lengre tilbake i tid enn hva mannsgraver av samme type gjør. De eldste jernalderkvinnegravene på Sunnmøre kan således dateres til 1.-2. århundre, men de er ikke mange i begynnelsen. Mannsgraver er det ikke mulig å kjenne igjen før vi kommer til 4. århundre. Både manns- og kvinnegraver øker noe i antall helt til mot slutten av folkevandringstiden, da antallet igjen minker sterkt. I tillegg til det faktum at de eldste kjønnsmerkerte gravene må oppfattes som kvinnegraver, har jeg kunnet peke på en

liten tendens til at det er kvinnegraver vi helst finner i de aller største gravhaugene. En av disse haugene ble oppført under bronsealderen, man har altså tatt i bruk igjen dette gamle gravminnet i romertid. Materialet som er representert av kvinnegraver i de aller største haugene er imidlertid lite, og det er ikke verd å trekke for store vekslers på det. Men forholdet vekker nysgjerrigheten!

Manns- og kvinnegraver

Ideen om at forhistoriske graver lar seg klassifisere etter kjønn er gammel. Alle-rede i midten av 1800-tallet begynte tyske og danske arkeologer å arbeide på denne måten. Innen den arkeologiske litteraturen finnes det i dag utallige arbeider der innde-lingen i manns-, respektive kvinnegraver er vesentlig. Vanligvis pleier arkeologer å si at graver som inneholder smykker og tekstilredskaper er kvinnegraver, og at graver med våpen og med smed- og snekkerverk-tøy er mannsgraver. Ofte har vi fått hjelp av osteologenes beinanalyser i arbeidet for å prøve å bedømme kjønnsstilhørighet, men det er ikke alltid at knokler lar seg verken kjønns- eller aldersbestemme.

Vi står her overfor store metodiske og tolkningsmessige problemer. Det gjelder først og fremst å være klar over at det som blir oppfattet som mannlig og kvinnelig i arkeologens samtid, styrer tolkningene av hvilke gjenstander som blir tildelt hvilket kjønn i forhistorien. Vi får derfor håpe på en mer systematisk gjennomgang av spørsmålene omkring graver og kjønnsstilhørig-het i framtida.

Volvetradisjonen

Alle de tydelige og ofte rikt utstyrte kvinne-gravene i jernalderen får oss inn på tanken om at det også har levd kvinner som har

Antonio Frasconi: *Harvest* (Etter Adam 1979 s. 133)

kunnet utøve makt i kraft av sin posisjon eller spesielle rolle i samfunnet. Det mest kraftfulle eksemplet vi kjenner på kvinneskikkelser i fortiden er *volven*. I middelalderkildene finner vi beretninger om volven. At volver dessuten fantes allerede i eldre jernalder og utover, mener jeg at vi har belegg for. I Os ved Bergen er det utgravd en ellers rik kvinnegrav fra 500-tallet som også var utstyrt med en lang trestav. Den begravede kvinnen ser ut til å ha holdt denne i høyre hånd. Staven var jo den rekvisitt som kjennetegnet volven framfor noe annet. I Osgraven fantes også en terskelstein ved fotenden. Kanskje kan denne knyttes til den dørsymbolikken som volvene også forbindes med: Om volven ble

løftet over dørhengslene kunne hun se skjulte forhold og hendelser. Vi kan kanskje gå enda lengre tilbake i tid for å belyse volvetradisjonen. I alle fall finner vi fra 300-tallet av noen graver som inneholder beinkniver med runeinnskrifter, bl.a. «linalaukar», «lin og løk». I middelalderkilden «Volsatått» fortelles det om en husfrue som oppbevarte en hestefallos, Volse, i lin og løk i en kiste, og tok fram denne kultgjenstanden når spesielle fruktbarhetsriter skulle utføres (Steinsland & Vogt 1981).

Forøvrig har vi over hele Vestlandet og i Nord-Norge noen helt spesielle funn som kalles «hellige hvite steiner». Disse er fallosformede skulpturer i marmor eller kvartsitt, oftest mellom 20 og 40 cm høye. Skulpturene er datert til ca. 200–600 e.Kr. De finnes av og til i eller på gravhauger, men på Sunnmøre er de oftest funnet ute på et jorde uten forbindelse med andre konstruksjoner. De fallosformede steinene passer inn i tradisjonen med Volse, og i det totale bildet vi ellers har av kult fra eldre jernalder og utover.

Diskusjon

Når vi ser samlet på perioden romertid og folkevandringstid på Vestlandet, er det det kvinnelige fruktbarhetsaspektet som dominerer. Vi skal imidlertid ikke stikke under stolen at det samtidig fantes våpen og sannsynligvis en mer krigersk side av samfunnet å ta hensyn til. Hvorvidt eldre jernalder var preget av to adskilte kultsystemer, som kjennetegnes av fruktbarhetsideologi respektive krigerideologi, er det ikke lett å avgjøre på arkeologisk grunnlag. Vi kan si at begge fantes, men synes å være sameksisterende, og i alle fall til en viss grad integrert i hverandre.

Når det gjelder eldre jernalder på Sunnmøre, må det i alle fall påpekes at fruktbarhetsideologien synes å ha eldgamle aner i forhold til krigerideologien, som vi her

ikke har materielle uttrykk for før i slutten av romertiden.

Når nå funnmaterialet er analysert på nytt og ut fra kvinneperspektiv, blir det svært påtagelig hvordan patriarkalske normer er lagt til grunn for kulturhistorisk tolkning. Det er noe paradoksalt i den situasjonen at det er tradisjonelle mannsroller og kjønnsstereotype vurderinger som har vært norm for modeller av jernaldersamfunnene, når det ved nærmere ettersyn er det kvinnelige som viser seg å være det mest dominerende i det funnmaterialet vi har til rådighet.

Tove Hjørungdal

fil.dr.

Arkeologiska Institutionen

Lund

Note

1. Det finnes også en rekke andre arbeider der gravens betydning og symbolverden er problematisert. Disse er det henvist til i de refererte arbeidene.

Litteratur

- Adam, M. *Womankind - A Celebration*. Harper & Row. New York 1979.
- Bennett, A. Graven - Religiøs og sosial symbol. Strukturer i folkvandringstidens gravskick i Mälardalen. Theses and papers in *North European Archaeology* 1987: 18.
- Berggreen, B. Fra kvinnebonde til bondekvinne. I *Kvinnenes kulturhistorie*, Bind 2. Universitetsforlaget 1985.

- Hjørungdal, T. Det skjulte kjønn. Patriarkal tradisjon og feministisk visjon i arkeologien belyst med fokus på en jernalderkontekst. I *Acta Archaeologica Lundensia*. Series in 8° Nr. 19, 1991.
- Hofseth, E.H. Spinnhjulet - symbolet for kvinne. I *Frå haug ok heidni* 1985, Nr. 10. Stavanger.
- Høgestøl, M. 1986: Endring i sosial posisjon hos jernalderens kvinner.
- I K.A.N. (*Kvinner i arkeologi i Norge*) Nr. 3, 1986. Bergen.
- Jennbert, K. Gravseder och kulturformer. I arkeologins gränsland.
- I E. Iregren et al. (red.). *Gravskick och gravdata*. Universitetet i Lund, Institut for arkeologi. Report Series No. 32, 1986.
- Lillehammer, G. Forhistoriens kvinner fram fra skjulestedet. I *Nytt om kvinneforskning* 1985, nr. 2.
- Lillehammer, G. Kvinnebonde i Nordens forhistorie. I K.A.N. (*Kvinner i arkeologi i Norge*). 1988, Nr. 7, Trondheim.
- Lillehammer, G. Kvinne på Hauge - høvding på Jæren. I *Frå haug ok heidni*, 1989, nr. 2. Stavanger.
- Olrik, A. & H. Ellekilde. *Nordens Gudeverden*. 3. Hefte. København 1926.
- Rygh, O. *Norske Oldsager. Ordnete og forklarede*. Christiania 1885.
- Shetelig, H. *Vestlandske graver fra jernalderen*. Bergens Museums Skrifter. Ny Rekke. Bind II. No. I. Bergen 1912.
- Steinsland, G.: Kvinner og kult i vikingetid. I R. Andersen et al. (red.). *Kvinnearbeid i Norden fra vikingetiden til reformasjonen*. Bergen 1985.
- Steinsland, G. & K. Vogt. «Aukinn ertu Uolse ok vpp vm tekinn». En religionshistorisk analyse av Vol-satått i Flateyjarbok. *Arkiv för nordisk filologi* 1981, 96. Lund.

Jeg vil takke min kollega Kristina Jennbert for å ha lest og kommentert manuskriptet til den foreliggende artikkelen.

BØKER

Da arbeidet var lønnen

Ved Tora Korsvold

Ingegerd Tallberg Bromans doktoravhandling *Når arbeidet var lønen. En kvinnehistorisk studie av barnträdgårdsledarinnan som folkuppfostrare* handler både om barnehagens første spede fase i Sverige, men mest om et nytt kvinneyrke som vokser fram. Den gir spennende lesning på et felt som ikke særlig mange pedagoger eller historikere hittil har vært opptatt av.

Kjønnsfaktorens betydning

Studien berører et marginalområde mellom det private og det offentlige, mellom hjem og skole, mellom utdanning og omsorg, mellom kultur og natur. Tallberg Broman skriver at teoriutvikling innenfor dette området har vært begrenset, også fordi førskolehistorisk forskning ikke har vært særlig utbredt. Hun har måttet søke etter teoretiske begreper av verdi innenfor flere områder for å få en dypere forståelse

og forklaring på det område hun ville utforske. God støtte har hun funnet i kvinnehistoriske framstillinger som har kommet i løpet av 1970-, og særlig 80-årene. Disse har bidratt til fordypning av det kvinnevitenskapelige perspektivet i hennes avhandling. *Når arbeidet var lønen* handler både om idéhistorie, institusjonshistorie og organisasjonshistorie, men aller mest om kvinner som aktive og skapende på en arena mellom produksjon og reproduksjon. Det er kvinners liv og virke som blir synliggjort med det mål å se helhet og sammenheng. Denne kvinnekulturen, om en vil, som disse kvinnene skapte og var en del av, var en kultur som var avskjermet fra det øvrige skolevesenet og den mannlige dominerende offentlige sfæren. Den var preget av hjem-, barn- og kvinnesentrerte vurderinger. Den hadde også et felles språk der mange bekreftende symbolske uttrykk inn gikk. Fordi det var kvinner som skapte og

utviklet denne virksomheten, kom det også til å prege synet på og vurderingen av denne delen av barneomsorgens historie, inkludert historieskrivingen. Nettopp kjønnsfaktorens betydning er et viktig analyse-redskap for en bedre forståelse av marginalområdet som Ingegerd Tallberg Broman har utforsket. Flere kan derfor ha metodisk nytte av å lese denne boka.

Med søstrene Moberg som veivisere

Tallberg Broman benytter søstrene Ellen og Maria Mobergs liv og arbeide som et spill for de temaer hun vil belyse. Tidsmessig er avhandlingen begrenset til perioden 1904 til 1944. I 1904 grunnla disse to søstrene Sveriges første folkebarnehage i Norrköping. I 1909 grunnla de Fröbelinstituttet på samme sted. Fröbelinstituttet var et seminar som skulle utdanne kvinner som på kyndig vis skulle lede barna og være til hjelp og støtte for mødrene. Søstrene Moberg grunnla dessuten det svenske Fröbelforbundet som Ellen ledet fra 1920 til 1944. Fröbelforbundet var først en interesseorganisasjon, men utviklet seg senere til et fagforbund. I 1944 skiftet det navn til Sveriges Barnträdgårdslärarinnors Förbund. Samme år kom den første statlige støtten til en småbarnsinstitusjon. Søstrene Moberg grunnla også tidsskriftet «Barnträdgården» som utkom første gang i 1918, med Maria som redaktør fra 1919 til 1945. Tidsskriftet eksisterer den dag i dag under navnet «Förskolan». Den som vil studere svensk, men også norsk, førskolehistorie kommer derfor ikke utenom disse to pionerens arbeidsinnsats for en ny barneomsorg. Forfatteren viser hva disse to kvinnene og deres medhjelpere betydde for utviklingen av en ny form for reproduksjon. Særlig hvordan forholdet mellom de nye folkeoppdragerne og barnas mødre

utkrystalliserte seg, en problemstilling som forfatteren følger gjennom hele boka.

Barnehager for alle

Ellen og Maria Moberg ville kombinere de tradisjonelle barneasylene for vanskeligstilte barn med barnehagens pedagogiske ambisjoner. De ville skape sosialpedagogiske institusjoner uten oppdeling i ulike funksjoner. Både de tyske pionerene som drev fram barnehager i forrige århundre, og nordiske pionerer i begynnelsen av dette århundret hadde nettopp et slikt mål: Folkebarnehagen skulle være for alle barn. Tilsyn, omsorg og pedagogikk, i moderne terminologi, skulle veves sammen til en helhet. I folkebarnehagene skulle barnehagelederen spille en helt sentral rolle. Avhandlingen handler om forutsetningene for utformingen av arbeidet til barnehagelærerinnene, og hvordan disse kvinnene sammen med mødrene delte det reproduktive ansvaret. Foreldresamarbeidet representerte noe nytt. I de nye småbarnsinstitusjonene skulle mødrene få råd og støtte i oppdragelsen av barnet og i sin egen utvikling som mor og hustru gjennom hyppig og intim kontakt med de nye «folkuppfostrare». Barnehagelederen skulle være som en god mor for barnet, et forbilde, men klart atskilt fra en mer total morsoppgave. I så vel ord som handling ble det uttrykt at den kvinnelige lederen i disse småbarnsinstitusjonene ikke på noen måte skulle konkurrere med moren eller mor-barn-forholdet. Hun skulle heller ikke være barnas lærer som i skolen. Bak disse formuleringene lå både pedagogiske og mer ideologiske overveielser. Det dreide seg ikke bare om ord, men om vel gjennomtenkte pedagogiske grunntanker som søstrene Moberg forfektet, ikke minst gjennom utdanningen. Tallberg Broman trekker også interessante paralleller til dagens debatt. Også i dag har førskolelærerne problemer med å

nå fram med det som kjennetegner barnehagens pedagogiske plattform og grunn-tanker.

Den beste livsoppgaven for en kvinne, «nest moderkallet forstås»!

For unge kvinner fra det borgerlige skikt, som søstrene Moberg også tilhørte, var kvinnes egenlige og rette livsform ekte-skapet. Dette var ikke bare ideologisk, oftest var det også den eneste måten å bli forsørget på. Den *ugifte* kvinnens status var lite å trakte etter: De ufruktbare frøkene hadde noe ufullkomment, lettere tragisk over seg, med markert lavere status og rang. Det er i denne situasjon søstrene Moberg og deres medsøstre klarte å skape et rom mellom det private og det offentlige der kvinner kunne være aktive og selvstendige, men likevel uten å komme i konflikt med omgivelsenes vurdering av hva som var en kvinnelig livsoppgave. De kalte seg selv «moder», men da mor i en bestemt betydning: De var den åndelige moderen for barna. Tallberg Broman skriver: «Her formuleras de mest acceptabla associationerna man kunde skapa. Ett förlängt modersbegrepp blir språngbräda från hemmet till det offentliga livet, den andliga modern blir med tiden lärarinna» (s. 96). Anna Warburg, også en av foregangskvinne, skrev i brev til Disa Beijer som hadde startet den første folkebarnehagen i Stockholm: «Är inte det, det bästa och naturliga ste yrket för en kvinna. Skada att inte alla ogifta, barnlösa kvinnor kunna ha ett liknande...» (s. 102).

De ugifte kvinnene levde i og gjennom sitt arbeide, og de mange oppgavene som ventet, forutsatte et altopplukende engasjement. Å være førskolelærer på dette tidspunktet var en livsform med total og dyp personlig deltakelse og engasjement. Glæden de fant i arbeidet var mer verdt enn løn-

nen. Arbeid og privatliv var tett sammenvevde enheter for medlemmene i den tidlige barnehagebevegelsen. En av forutsetningene, ikke minst med tanke på den lange arbeidsdagen, var nettopp at kvinnene forble ugifte. Det var med andre ord *frøkene* i Sverige, som i de andre nordiske landene, som drev fram dette barneomsorgsarbeidet.

Et stort og komplisert kildemateriale

Det historiske materialet forfatteren har benyttet, har vært det svenske Fröbelforbundets tidsskrift og protokoller. Det utrykte materialet har også vært av et stort omfang, og utgjør et viktig grunnlag for de resultatene som dokumenteres. Arkivmaterialet har vært brevsamlinger, skriv, optegnelser, møtemateriale og fotoalbum. Ikke minst har brevsamlingene vært imponerende. Pionerene opererte i en periode lenge før telefonen ble allemannseie. Kontakt med kolleger og nære venner skjedde derfor pr. brev, og hva har ikke disse kvinnene etterlatt seg av brevsamlinger! Ellen og Maria Moberg etterlot seg flere pakker og Disa Beijers etterlot seg en brevsamling som inneholdt korrespondanse med 264 ulike navngitte avsendere. Tallberg Broman må derfor ha hatt en vanskelig oppgave med å finne fram til de brev som hadde størst relevans for hennes problemstillinger. Der brevene som kilde *bærer* selve framstillingen, fungerer de svært godt. På sine mange arkivreiser har Ingegerd Tallberg Broman funnet et unikt kildemateriale som kan utnyttes i flere sammenhenger, både i barne- og kvinnehistoriske studier.

Disposisjon

Avhandlingen er bygd opp ved hjelp av 10 kapitler. Det siste kapitlet utgjør bortimot

en tredjedel av hele avhandlingen og analyserer og kvantifiserer innholdet i tidsskriftet til den svenske barnehagebevegelsen. En historiker ville nok ha integrert dette materialet i avhandlingen som helhet i stedet for å gjemme det bort til det siste kapitlet, fordi spørsmålene som her belyses også følges gjennom hele avhandlingen. I dette kapitlet har forfatteren benyttet kvantitativ tilnærming. Innledningsvis drøfter Ingegerd Tallberg Broman bruk av kvantitative og kvalitative forskningsmetoder både grundig og gjennomtenkt. Hun siterer fra forfattere som tar til orde for at også de mer kvalitative forskningsmetodene vil dra nytte av mer stringens og et fastere grep, men hun henter seg fort inn igjen: «(...) Men i all önskan att lyfta fram och tydliggöra de kvalitativa data och analysprocessen får man dock ej kasta ut barnet med badvattnet. Ord är inte antal. Ord skall inte översättas i antal. (...)» (s. 23). Den metodiske tilnærmingen i siste kapittel kommer derfor noe overraskende. Helhetsinntrykket er likevel en godt gjennomtenkt oppbygging og strukturering av framstillingen.

Reflekerende og filosoferende

Undersøkelsen har vært bredt lagt opp både med hensyn til kilder, temaer og perspektiver. En smalere vei hadde neppe vært framkommelig utfra vektleggingen på aktørperspektivet og på den sosiale konteksten. Forfatteren skriver bredt for å oppnå større forståelse og bedre forklaringer av bakgrunnen for, og framveksten av, dette kvinneyrket og denne type barneomsorg.

Ingegerd Tallberg Bromans lune fortellerstil gjør avhandlingen både lettlest og til underholdende lesning. Her er det lite som fort og greit blir slått bombastisk fast. I stedet tar hun leseren med på små oppdagelsesreiser hvor hun innbyr til nærmere ettertanke eller overrasker leseren med uven-

tede perspektiver. Avhandlingen rommer svært mye interessant refleksjon.

Ett skritt videre

Ingegerd Tallberg Bromans bok om pionerene innenfor den svenske barneomsorgen er i seg selv et pionerarbeid. Den gir solid kunnskap om røttene til dagens småbarnsinstitusjoner. Hennes undersøkelse har ikke bare ført utforskningen av førskolens historie et skritt videre. Den dokumenterer også grundig og reflektert hvordan kvinner innenfor et bestemt sosialt lag utviklet en ny type barneomsorg i en periode da stadig mer av det reproduktive arbeidet ble flyttet ut av hjemmet. Foregangskvinnenes innsats på dette området symboliserte starten til det moderne samfunns overtakelse av flere av hjemmets reproduktive funksjoner. Arbeidet med å starte institusjoner for småbarn, utdanne personale og spre opplysning ble for disse kvinnene ikke bare en livsform, men også en livsoppgave. Tallberg Bromans studie av entreprenørene representerer et solid kvinnehistorisk arbeid.

Den kvinnehistoriske studien av den svenske «barntrådgårdsledarinnan som folkuppfostrar» kan inspirere til flere studier av våre førmødre, eller som i dette tilfelle deres ugifte og barnløse medsøstre. Det kan gi både identitet og selvfølelse.

Barnehagen som institusjon har vokst fram og utviklet seg til å bli en selvfølgelig del av en moderne velferdsstat. Ikke alltid er vi klar over at det som vi i dag betrakter som opplagte velferdsgoder i utgangspunktet var bygd opp, formet og utviklet utelukkende av kvinner.

Ingegerd Tallberg Broman:

När arbetet var lönen.

En kvinnohistorisk studie av barn-trådgårdsledarinnan som folkuppfostrar
Almqvist & Wiksell International,
Malmö 1991.

Kulturhistorisk med blodfarget ledetråd

Ved Berit Heløe

Denise Malmberg heter en svensk forsker som i 1991 disputerte ved Universitetet i Uppsala. Avhandlingen har hun kalt *Skammens röda blomma?* med undertittel: *Menstruationen och den menstruerande kvinnan i svensk tradition*. Den er utgitt som bok.

Utenpå har boken en stilisert tegning av en utsprungen, rød rose med svart stengel, svarte blad og et utydelig feste i en firkantet blomsterkasse og hovedtittelen i rødt. Ved første øyekast fikk jeg assosiasjoner i retning av politisk partibok. Den mer jordnære undertittelen er det eneste som på overflaten forteller leseren hva dette virkelig er for en bok:

En verdig, akademisk avhandling. Den har alle den gode, vitenskapelige litteraturrens kjennetegn ved at den er velordnet, veldokumentert og har solide og utfyllende kildehenvisninger. Verdigheten og verdien ligger først og fremst i at den er lett tilgjengelig, også for ikke-spesialister. Den er faktisk spennende å lese, som en god dokumentarroman. Den er skrevet på et fengende og flytende svensk. Selv der informantsitater er gjengitt med dialektskrift, er språket lett å forstå også for oss som ikke har vokst opp øst for Kjølen.

Forfatteren deler stoffet inn i fem hovedkapitler. De er nummerert fra 0 til 4. Hovedkapitlene er komprimert og gjengitt på engelsk bak i boken.

Innledningen har det beskjedne numme-

ret null. Kapitlet åpner med et sitat fra en av doktorandens informanter, en kvinne født 1915. Det gir lyst til å lese videre. Det er en saftig virkelighetsbeskrivelse som får oss til å forstå at i forhold til menstruasjonens betydning for kvinners dagligliv, har den vært viet skriftlig oppmerksomhet omtrent svarende til sifferet brukt til markering av innledningen til denne boken. Forfatteren omtaler sitt utgangspunkt for å ta fatt på dette stoffet, sitt metodevalg under forskningen, disposisjonen for avhandlingen og en god del interessant informasjon om tradisjoner og tolkningsmønstre omkring den fysiologiske blødningen.

Kapittel 1 omhandler bl.a. samfunnsinstitusjonenes og vitenskapsgrenenes tradisjonelle oppfatninger av menstruasjonen. Kirken, skoleverket og helsevesenet, medisinen, teologien, antropologien, etnografien og psykologien har verken fortolket eller reagert likt på fenomenet. Den praktiske, månedlige håndteringen og fortolkningen av det i det svenske bondesamfunnet adskilte seg fra det meste av det institusjonene sto for, i alle fall før i tiden.

Kapittel 3 handler om endringene også på dette området i forbindelse med overgangen til industrisamfunn, pengehusholdning og dermed økende urbanisering. Kommersialiseringen av beskyttelsesmidler mot ukontrollerte utblødninger, påbudet om renhet og luktfrihet beskrives ved hjelp av skriftlig kildemateriale, annonser

inkludert, og ved hjelp av muntlig beleggsmateriale innsamlet under et omfattende feltarbeid.

Siste kapittel inneholder oppsummering og konklusjoner.

Dette er historieforskning fra en synsvinkel som tidligere ikke har vært inntatt. Jeg ble forbløffet under lesningen av denne boken over hvor lite jeg hadde tenkt over og visst om tidligere generasjoners holdninger til og problemer i forbindelse med menstruasjonen.

Denise Malmberg har brukt temaet som sin røde tråd gjennom svensk historie.

For ikke lenge siden forelå en annen, mildt sagt lesverdig, avhandling fra Sverige. Der var *symaskinen* nøkkeltemaet. I begge tilfellene får leseren vite mye om hhv. menstruasjonstradisjoner og symaskiner,

og – kanskje aller mest positivt – viktige, overraskende kunnskaper om samfunnet og utviklingen. Riktignok dreier dette seg om Sverige. Kanskje var det likedan her til lands? Eller kanskje ikke? Nysgjerrigheten tennes.

Dette var glitrende fint å lese. Det er bare å innrømme det, svenskene har klart det igjen! Godt at norske Eva Lundgren er en av de veiledere som blir takket på det hjerteligste.

Denise Malmberg:

Skammens röda blomma?

Menstruationen och den menstruerande kvinnan i svensk tradition

Etnologiska institutionen,
Uppsala universitet 1991.

KOMMER

Dagskonferanse om forskningsstrategiske perspektiver på forholdet mellom mannsforskning og kvinneforskning

Fredag 3. april kl. 10-16 i NAVF

Sekretariatet for kvinneforskning arrangerer i samarbeid med Nettverk for mannsforskning en dagskonferanse som har til formål å få i gang en debatt blant forskerne om hvordan kjønnsrelatert forskning best kan organiseres i framtida. Sentrale personer i det norske kvinne- og mannsforskningsmiljøet vil bli invitert, men det er også åpent for påmelding fra andre interesserte.

Nærmere opplysninger om konferansen og påmelding kan fåes i Sekretariatet for kvinneforskning. Tlf. (02) 15 70 12 – hos Torill Steinfeld eller Tove Beate Pedersen.

«Dei vil alltid klaga og syta» Fagkritisk blikk på kunnskapsproduksjon om kvinneliv og sykdom

Sekretariatet for kvinneforskning arrangerer en tverrfaglig forskerkonferanse om kunnskapsproduksjon om kvinneliv og sykdom på Jægtvolden Fjordhotel, Inderøya i Trøndelag, 6. – 8. mai 1992.

Formålet med konferansen er å inspirere

forskere til å formulere spørsmål og reise nye problemstillinger om kvinners forhold til sykdom og helse, som igjen kan være grunnlag for å utvikle forebyggende arbeid og en helsetjeneste som er bedre tilpasset kvinners liv og virkelighet.

Målgruppen er forskere (rekrutter og veiledere), offentlig forvaltning og forskningsråd.

Kriteriet for deltakelse er forskningserfaring fra problemstillinger som er beslektet med seminarets tema.

Deltakeravgiften er kr 500. Sekretariatet har avsatt et mindre beløp som reisetilskudd. Dette bevilges etter søknad. Påmeldingsfristen er 3. april 1992. Endelig program kan fås ved henvendelse til NAVFs sekretariat for kvinneforskning, Sandakerveien 99, 0483 Oslo. Tlf. (02) 15 70 12, fax (02) 22 55 71.

Nordisk forskarkurs

«Utformning av könsidentitet i olika historiska och sociala sammanhang»

Skálholt, Island 8.-15. juni 1992

Et Nordisk forskerkurs med temaet *Utformning av kjønnsidentitet i ulike historiske og sosiale sammenheng*, holdes i Skálholt, Island 8.-15. juni 1992. Formålet med kurset er å fokusere på likheter og forskjeller i syn på «nordisk identitet».

Følgende spørsmål vil bli diskutert: Hva er nordisk identitet? Finnes det en nordisk kvinneidentitet? Hva er forholdet mellom en nordisk en nasjonal kvinneidentitet? Hvilke forestillinger om mannlighet og kvinnelighet inngår i en nasjonal identitet og hvordan bidrar en nasjonal/nordisk identitet til å konstruere kjønnnet? Hvordan skapes en nordisk kjønnsidentitet gjennom meningsutveksling og i praksis?

En rekke andre spørsmål vil også bli

reist: At kjønn konstrueres sosialt er ikke kontroversielt, men i diskusjonen om hvordan kjønnsidentitet skapes, inngår spørsmålet om hvorvidt en særskilt kvinnelig essens eksisterer. Denne forskjellen mellom det biologiske og det sosiale avspeiler seg i det angloamerikanske begrepsparet «sex vs. gender». Denne begrepsmessige todelingen kritiseres i dag av flere kvinneforskere.

Kurset pågår i åtte dager og er åpent for nordiske forskere som ennå ikke har disputert og som er aktive kvinneforskere, dvs. som har planer om eller utfører kvinneforskning, og for forskere på tvers av fagdisiplinene.

Påmelding innen 15. mars 1992 til: Dosent Guðrún Olafsdóttir, Háskoli Islands (Universitetet), IS-101 Reykjavik, eller til koordinatoren for nordisk kvinneforskning Solveig Bergman, Åbo Akademi, 20500 Åbo, Finland. I tillegg til påmeldingen må du beskrive (på ca. en side) egen forskning og forskningsinteresse.

Nærmere opplysninger kan du få ved Senter for kvinneforskning, AVH, Universitetet i Trondheim, N-7055 Dragvoll.

Reproductive Life

10th International Congress of Psychosomatic Obstetrics and Gynaecology

June 14-17, 1992, Stockholm, Sweden

June 92 is approaching. The scientific program is taking shape. The general theme for the 10th ISPOG Congresses is Reproductive Life – the themes for the three days are «Male/female polarity in reproductive life», «Society and reproductive life» and «Reproductive life – impact of medical intervention», respectively.

As usual during our ISPOG Congresses you will find plenary lecture, symposia,

poster sessions, free communications and perhaps videos. In addition, this year we are introducing an innovation: The Educational Workshops, with the aim to offer education and/or training within a specific clinical field. Participants register separately for these workshops.

On Saturday the 13th of June, two pre-congress symposia are offered, one on Sexuality and Reproductive Life in some Developing Countries, the other on Preparing for Parenthood – The Swedish Way.

We cordially invite you to join «ISPOG 92», to submit a poster or a paper, to take part in the discussions and to enjoy life in Stockholm, the enchanting capital on the water.

General information

All sessions will be held at the Stockholm International Fairs, «Stockholmsmässan», in Älvsjö just south of Stockholm City.

Registration fees for Congress delegates are:

if payments are received

	before April 1	after April 1
ISPOG member	SEK 2.700:-	SEK 3.000:-
Non member	SEK 3.100:-	SEK 3.400:-
Accompanying persons	SEK 500:-	SEK 500:-

The registration fee includes admission to the sessions, Final program, abstract book/proceedings, a personal Congress transport ticket, coffee during the breaks, Opening Ceremony followed by a Welcome Reception, and the Reception at Stockholm City Hall.

The fee for Accompanying persons (older than 15) is SEK 500:- and includes the Opening Ceremony followed by a Welcome Reception and the Reception at Stockholm City Hall.

Congress secretariat:

Before and after the Congress

CONGREX

c/o ISPOG 92

Box 5619

S-114 86 Stockholm, Sweden

tel: +46 8 612 69 00

fax: +46 8 612 62 92

During the Congress

ISPOG

c/o Stockholm International Fairs

S-125 80 Stockholm, Sweden

tel: +46 8 749 41 00

fax: +46 8 99 11 35

Gender and science and technology

GASAT 1992

East and West European Conference

Eindhoven University of Technology

The Netherlands, 25-29 October 1992

The GASAT Association is concerned with issues arising from interactions between Gender and Science and Technology. The aim is to foster socially responsible and gender-inclusive science and technology.

The objectives of the Association are:

- to encourage research into all aspects of gender differentiation in science and technology education and employment
- to foster gender equity in science and technology education
- to facilitate the entry of women into employment in the fields of science and technology, and their progress within such employment
- to provide a forum for dissemination and discussion of research findings and experiences of those working in the field
- to provide a support network for those working towards the objectives outlined above.

Participants

The conference will be limited to about 150

participants comprising

- teachers and teachertrainers
- scientists and technologists
- researchers
- advisers
- employers.

The majority of the participants will be Eastern and Western Europeans but a few key-persons from other regions of the world will be specially invited and welcomed.

Contributions

All participants in the GASAT conference provide input such as

- writing a formal paper
- leading or contributing to a symposium
- running a workshop
- convening a round table discussion or
- presenting a poster session.

The conference provides a means of sharing and discussing the current research, practice and experiences of the participants.

Theme

We are keen to encourage papers which

- a. Synthesise and/or reflect upon past GASAT work in each European country or describe comparative studies between European countries.
- b. Describe current initiatives relating to intervention and research.
- c. Provide perspectives on the challenge of joined European projects.

The subthemes of the conference are set out below. It is anticipated that papers and other presentations will fit within this framework.

1. Education and schooling
2. Vocational and professional education and training
3. Employment

4. Research methodology and evaluation research.

All papers accepted for paper or poster sessions will be bound by a review process to be decided by the Advisory Board of the GASAT 1992 congress. This Advisory Board is an international committee of members representing European interest groups.

Publications

The formal papers and outlines of other activities are published prior to the conference as the Contributions to the GASAT 1992 conference. These papers and outlines must be submitted in a camera-ready format by May 1 1992, for inclusion in the contributions.

Proposals for presentations (paper, poster or symposium) should be submitted in English before March 1 1992.

The outcomes of the conference are published in the Proceedings to the GASAT 1992 conference.

Preliminary timeline

November 1991 – congress announcements sent.

January 1992 – call for papers.

March 1992 – abstracts, preliminary registration form and deposit due.

March 1992 – letters of invitations sent.

May 1992 – final papers due.

July 1992 – contributions and abstracts printed.

August 1992 – balance of registration fee due.

25–29 October 1992 – European GASAT conference in Eindhoven, the Netherlands.

Further information

If you wish to receive further details (second call for papers will be sent January

1992) please complete the preliminary registration form and send it to:

GASAT 1992 secretariat
Eindhoven University of Technology
Postbox 513 B.G. 1.26
5600 MB EINDHOVEN
The NETHERLANDS
Tel (31) 40 472083 M. Brand
(31) 40 472590 M.v. Vonderen
Telex (31) 40 51163 TUE
Fax (31) 40 445187

International Conference On Women And Environment

First Announcement and call for Papers

December 1–3, 1992

Alexandria, Egypt

Women are half of the world's population, who play a major role in managing natural resources: soil, water, food, forests and energy. Their tasks in agriculture, industry as well as household makes them the daily managers of the living environment. They have a profound knowledge of the plants, animals and ecological processes around them.

Environment degradation and destruction is alarming around the world and changing people's awareness about the environment will require a vital revolution. Even more difficult however is changing attitudes towards women and environment. Women play an important key role as conservationists and sustainers of the environment. As long as their role remains informal, it's easy for governments, and even NGOs to gloss over their importance, and to ignore their potential usefulness as a force for sustainable development.

Women participation in environment and development programmes is now a priority.

Internationally, thanks to organisations such as UNEP, FAO and IUCN, awareness of women's crucial role in environment is growing. This conference is organised to focus on the relationship between women and their natural surroundings.

Topics To Be Addressed

Papers to be presented in the conference will address the following issues:

- Women as conservationists for the environment and natural resources.
- Women role in water and sanitation.
- Women and forest, fuel, food and fodder.
- Human settlements and women environment.
- Health impact of the working place on women and their children Ex.
- Role of women in environmentally dis-astered areas.
- Women and environmental pollution.
- Women and tropical diseases.
- Men in support of women's role in environment.
- Role of international, governmental, and NGOs in promoting the role of women in environment.

Authors are invited to submit abstracts of not more than 500 words by 30th of April 1992. Camera ready full text has to be received by the end of August 1992, typing formats will be sent with the acceptance letters before the 30th of June.

Registration Fees

Participants planning to attend the conference are advised to register well before the opening date. Fees are as follows:

	Until end of July	After 15th Nov.
participants	\$150	\$200
accompanying guests	\$75	\$100

These fees cover:

- All documentations and Conference Proceedings
- Attendance of scientific sessions
- Welcome Party on December 1st 1992

For accompanying persons

- Welcome Party on December 1st 1992
- Participation in all social activities

All participants will receive a complete list of all the names and addresses of those who have registered as of August 1st 1992. Names of those registered after that date will be published later.

All payments should be made by money order or certified cheque prepared in the name of «Women and environment, HIPH».

Correspondence & Secretariat

Please refer all correspondences to the following address:

Prof. Dr. Samia Galal Saad
Dept. of Environmental Health
High Institute of Public Health
165 El-Horriya Ave., Alexandria, Egypt.
Telephone: 002 (03) 4215575/6
Faximile: 002 (03) 4218436

Participants from developing countries may apply to international Organisations such as World Health Organisation, United Nations Environment Programme, UNESCO etc, to obtain support for their expenses and registration fee.

Kari Elisabeth Børresen æresdoktor ved Universitetet i Uppsala

Den gode nyhet har nådd oss at statsstipendiat, dr.philos. Kari Elisabeth Børresen er kalt til æresdoktor i teologi ved Universitetet i Uppsala. Promosjonen finner sted i juni. Det er en meget velfortjent heder som nå blir Kari Elisabeth Børresen til del. Vi er mange innenfor både teologi og idefagene og innenfor et større kvinneforskningsmiljø, som gleder oss over at hun nå høster en slik anerkjennelse ved et nordisk universitet.

Hennes forskningsinnsats er omfattende og vidtfavnende, og hun har hatt evne og mot til å krysse tradisjonelle faggrenser. Dette har gjort henne vanskelig å plassere, men har samtidig gjort henne uavhengig i forhold til fagmiljøenes avgrensede interesseområder. Hun har hatt gjentatte engasjementer som gjesteprofessor ved universiteter i USA og Italia, og hun er en ettertraktet bidragsyter ved internasjonale symposier og konferanser.

Hennes doktoravhandling fra 1968 «Subordination et Equivalence. Nature et rôle de la femme d'après Augustine et Thomas d'Aquin» var kvinneteologisk banebrytende. Den er blitt et standardverk på området, og er kommet i nye opplag. Hennes kritiske perspektiver på katolsk mariologi

er utfoldet i flere arbeider der «Anthropologie médiévale et théologie mariale» står sentralt. Styrken i dette arbeidet som i mange av de andre, er hvordan en analyse av kvinnesynet blir en innfallsport til å avsløre gjennomgående androsentriske grunnforestillinger i hele vår teologiske tradisjon. Hun har også levert viktige bidrag til å forstå formødre som Julian av Norwich, Hildegard av Bingen og senest Birgitta av Vadstena.

Kari Elisabeth Børresen er en dame med sine meningers mot og med evne til å si klart ifra. Hun har også en menneskelig og faglig generøsitet som mange med meg har nydt godt av. Den betydning hun har hatt i vårt hjemlige miljø, viste seg i de mange bidrag til festskriftet ved hennes femtiårsdag i 1982 «Andre Linjer» (red. Kari Vogt og Anna-Lisa Amadou). Hennes engasjement når det gjelder å trekke personer med ulik bakgrunn sammen i et felles prosjekt, kommer senest til uttrykk i «Image of God and Gender Models in Judaeo-Christian Tradition», som utkom på Solum forlag i fjor med Kari som initiativtager, sentral bidragsyter og redaktør.

Vi gratulerer og håper at hun ikke vil hvile på sine laurbær!

*Turid Karlsen Seim
professor
Det teologiske fakultet
Universitetet i Oslo*

Integrering av kvinneperspektiver

Da NORAS avsluttet sitt forskningsprogram om likestilling våren -91, hadde NORAS besluttet å ha som videre mål å integrere likestillingsperspektiv og kvinneforskning i alle programmer i det videre, i stedet for egne kvinneforskningsprogram.

Sekretariatet for kvinneforskning har fått tilsendt korrespondanse mellom «ODA»,

(kvinneforskningsmiljøet ved Oppland Distriktshøgskole, Østlandsforskning og Hedmark Distriktshøgskole) og Programstyret for NORAS' Program for Arbeidsmarkeds- og Regionalforskning om integrering av kvinneperspektiver i dette programmet.

Vi trykker brevene fordi vi synes denne korrespondansen tar opp viktige problemstillinger i forhold til integrering av kvinneperspektiver i «vanlige» forskningsprogram.

Notat til NORAS' styre

Fra: «ODA», kvinneforskningsmiljøet ved ODH, ØF og HDH. Integrering av kvinneperspektiver i NORAS' programvirksomhet på bakgrunn av Program for Arbeidsmarkeds- og Regionalforskning 1991-1996.

Innledning

På avslutningskonferansen for Likestillingsprogrammet til NORAS, «Nye kvinner – nye menn», uttrykte deltakerne bekymring over mulige konsekvenser av NORAS' målsetting om å integrere likestillingsperspektiv og kvinneforskning i alle programmer, istedenfor å fortsette med egne kvinneforskningsprogram.

Undertegnede kvinneforskere og kvinneforskningsmiljøer mener, på bakgrunn av kunnskap om utviklingen av Programmet for Arbeidsmarkeds- og Regionalforskning, å kunne påvise at denne bekymring var velbegrunnet.

Våre observasjoner oppsummeres nedenfor, og går både på innhold og organisering. Vi mener at vår kritikk av programnotatets innhold til dels kan tilbakesendes til organiseringsmåten dette programstyret har valgt.

Avslutningsvis vil vi komme med to typer anbefalinger til NORAS' styre. Den første type går på endringer i programmet for arbeidsmarkeds- og regionalforskning. I den andre type diskuterer vi mer generelt mulige tiltak for å sikre fremgang i arbeidet med integrering av kvinneforskning og likestillingsperspektiv i NORAS' faglige virksomhet, slik dette er nedfelt i NORAS' handlingsprogram for likestilling.

Innhold

Et mål for NORAS' faglige virksomhet er formulert som følger: «... å skape bevissthet om de problemstillinger som i særlig grad berører kvinne- og likestil-

lingsperspektivene i samfunnet.» (Handlingsplan for likestilling, s. 3.) For å nå dette mål blir programstyrene pålagt å «utrede hvordan kvinne- og likestillingsperspektiv eventuelt kan innarbeides i programvirksomheten». (HfL, s. 3).

Utkastet til det nye Program for Arbeidsmarkeds- og Regionalforskning 1991-1996 viser en foruroligende mangel når det gjelder tematisering av kjønnspektiver. Vi noterer et nærmest totalt fravær av problemstillinger som fokuserer på kvinners situasjon generelt og distriktskvinnenes situasjon spesielt. Kjønnsrelasjoner, og problematikken rundt kjønnskjevheter i distrikts-Norge, er like fraværende. Notatet er ikke eksplisitt på vesentlige elementer som arbeidsstyrkens *kjønnsmessige* sammensetning, og *kjønnsespesifikke* trekk ved endringer i bosettingsmønstre (jente flukt fra landsbygda/ungkarsproblematikk). Vi henviser forøvrig til vedlagte brev til programstyret.

Organisering

NORAS har i sin Handlingsplan for likestilling foreslått: «Høringsrunder og kontakter til kvinneforskningsmiljøer kan være et ledd i programarbeidet» (s. 3).

Den faglige debatten om aktuelle forskningsopp-gaver og prioritering i ovennevnte program har foregått i et meget eksklusivt (og ekskluderende) forsker-seminar, hvor kun 3 av de 24 spesielt inviterte forskerne var kvinner (og kvinneforskere). Invitasjon til deltakelse på forskerseminaret gikk ikke til utvalgte miljøer, men til *enkelpersoner*.

NORAS foreslår også i Handlingsplanen: «(...) den kvinnelige forskerrepresentanten i en styrings-gruppe (...) bør kunne tilgodeses med et budsjett som gjør det mulig å bygge opp et godt faglig kontaktnett. Dette er spesielt nødvendig fordi kvinneforskere er så få og spredt i ulike miljøer» (s. 4).

Vi synes dette er et utmerket forslag, spesielt egnet til et så omfattende program som dette, som er ment å skulle integrere arbeidsmarkedsforskning og regionalforskning. I begge områder er kjønnsproblematikken sentralt.

Handlingsprogrammet gir programstyrene mange virkemidler å spille på, men ovennevnte programstyret har ikke benyttet seg av noen av disse muligheter.

Anmodninger/forslag

Når det gjelder arbeidet med programmet for arbeidsmarkeds- og regionalforskning, vil vi foreslå at NORAS' styre ikke endelig vedtar programmet, men pålegger programstyret å sikre integrering av a) problemstillinger med utgangspunkt i kvinners situasjon på arbeidsmarkedet som i stadig sterkere

grad preges av internasjonalisering, og b) forskning om kvinners betydning for regional utvikling, og konsekvenser av regional utvikling for kvinners livsstrategier og livsformer.

Det er nettopp i skjæringspunktet mellom arbeidsmarkedsspørsmål og regional utvikling at forståelsen av kjønnsproblematikken er sentral.

Når det gjelder NORAS' målsetting om integrering av kvinneperspektiver i den faglige virksomhet, vil vi anmode NORAS' styre om å vurdere nøye hvilke tiltak som kan sikre at overgangen fra separat organisering av kvinneforskning til integrering av likestillings- og kjønnsperspektiver i alle program blir vellykket.

I en overgangsfase kan det være nødvendig å institusjonalisere en «vaktbikkjefunksjon». Programstyret for Likestillingsprogrammet har tidligere anbefalt at ansvaret for oppfølging av integrering av likestillingsperspektivet og kvinneforskning blir lagt til en bestemt stilling, og foreslo opprettelse av en koordinatorstilling innenfor Velferdsstatprogrammet. Denne anbefalingen ble ikke fulgt opp av NORAS. Utfra erfaringer med programmet om arbeidsmarkeds- og regionalforskning så langt, vil vi foreslå at NORAS tar opp forslaget om koordinator til ny vurdering.

Et annet tiltak som kan bidra til å sikre at kvinneperspektiv blir ivaretatt i programmene og i programarbeidet kan være å øremerke en bestemt andel av nye programmidler til problemstillinger som tar opp kvinneinteresser, eller til forskning rundt kjønnssystemets virkemåter. Et slikt tiltak kan, i første omgang, føre til en form for «separatisme» på programnivå. Vi ser det som en mellomfase som kanskje er nødvendig, før forståelsen om kjønn som organiserende prinsipp av samfunnet og for symboliseringen og kategoriseringen blir naturlig tankegodt for forskere i sin alminnelighet.

Vi vil videre luften ideen om et annet mulig tiltak: nemlig opprettelse av et «integreringsombud» i NORAS-systemet. Oppgaver tillagt denne posisjon kunne være følgende:

1. Å være hørings- og uttalelsesinstans for programstyrene. Ombudet vil kunne trekke inn relevante kvinneforskningsmiljøer i dette arbeidet.
2. Ombudet kan veilede programstyrene med å «utrede hvordan kvinne- og likestillingsperspektiv kan innarbeides i programvirksomheten» (s. 3 i Handlingsprogrammet).
3. Ombudet kan påta seg organiseringen av arrangement/seminarer for kvinneforskere som tar opp spesielle tema som er av interesse for NORAS. Slike arrangement kan sikre en dialog mellom NORAS og kvinneforskningsmiljøer, både om grunnleggende tema innenfor kvinneforskning, og

om forskningspolitiske tema.

4. Ombudet bistår forskningsinstituttene i oppfølging av deres ansvar i likestillingsspørsmål. Det kan gjelde bistand i utformingen av handlingsplan for likestilling, og i rekruttering og opplæring av kvinneforskere, og kvinnelige forskere.
5. Ombudet kan trekkes inn i bedømmelser av søknader til NORAS, for å vurdere hvorvidt likestillings- og kvinneperspektiv inngår i kriteriene for relevans og kvalitet. Ombudet kan tenkes brukt som en klage/ankeinstans for kvinneforskere som får avslag på NORAS-prosjekt.

I sitt innledningsforedrag på Likestillingskonferansen i år understreket direktør Brit Denstad at NORAS fortsatt vil ta en aktiv rolle i forskning om spørsmål av betydning for kvinner og likestilling.

Når et tematisk så omfattende program om arbeidsmarkeds- og regional utvikling ikke klarer å identifisere problemområder hvor kvinners interesser, og betydningen av kvinners livsstrategier for regional utvikling og for arbeidsmarkedet, blir berørt, blir vi som kvinneforskere meget bekymret. En alvorlig konsekvens er at kunnskap fra dette programmet vil være ufullstendig som beslutningsgrunnlag for utformingen av en mer effektiv arbeidsmarkeds- og regionalpolitikk, som er målet for programmet. En annen konsekvens er at kvinneforskere ikke vil tilgodeses i forskningsarbeidet i dette program. Programmet har vært en første prøvesten på NORAS' integreringspolitikk og tjener dermed til å klargjøre nødvendigheten av fornyet tenkning omkring denne politikken. Vi håper NORAS' styre er åpent for en diskusjon av våre forslag.

Med vennlig hilsen
for ODA-miljøet

Janneke van der Ros, Beatrice Halsaa, Jorid Vaagland, Gerd Wikan, Liv Solheim, Vigdis Mathisen, Sigrunn Odden

Brev til ODA-miljøet:

Program for Arbeidsmarkeds- og Regionalforskning

Programstyret for Arbeidsmarkeds- og Regionalforskning har mottatt et brev fra ODA-miljøet med merknader til utkast til programnotat samt en henvendelse fra Nytt om kvinneforskning. Programstyret har drøftet disse på sitt møte 9. januar 1992 og vil komme med følgende merknader:

Brevet fra ODA-miljøet ble lagt fram på programstyrets forskerkonferanse 14.-15. november 1991. Synspunktene fra ODA-miljøet er basert på et foreløpig utkast til programnotat som ble diskutert på

denne konferansen. Programstyret takker for interessen for programmet og for at ODA-miljøet har tatt initiativ til kontakt med programstyret og har kommet med innspill til programmets innhold. Synspunkter om kvinneperspektiv har også kommet fram innenfor programstyret.

Programmets hovedforankring vil ligge på problemstillinger knyttet til arbeidsmarked og sysselsetting. Det har også blitt understreket at det regionale perspektivet må integreres i programmet. På denne bakgrunn har programstyret lagt stor vekt på å utvikle et integrert forskningsprogram om arbeidsmarked og regional utvikling innenfor en helhet som fokuserer på næringsliv og sysselsetting ut fra nasjonalt og regionalt perspektiv. Det har også blitt lagt ned arbeide for å finne felles forskningstemaer som kan binde programmet sammen og belyses med utgangspunkt fra de to forskjellige forskningsfelt. Programstyret har i den siste arbeidsrunden med et endelig utkast til programnotat tilstrebet å integrere et kvinneperspektiv både når det gjelder programets mål og innholdet i hovedområder for forskningen.

På denne bakgrunn håper programstyret at kvinne-forskningsmiljøer vil komme med prosjektsøknader som vil integrere kjønns-spesifikke og kvinnepolitiske problemstillinger innenfor programmet for arbeidsmarkeds- og regionalforskning.

Med vennlig hilsen

Norges råd for anvendt samfunnsforskning
Programstyret for Arbeidsmarkeds- og Regional-
forskning

Morten Reymert
leder for programstyret

Feminism & Psychology – en ny røst i psykologien!

«Feminism & Psychology» er et nytt tidsskrift som ønsker å være et internasjonalt forum for debatt og nyskaping i grenselandet mellom feminisme og psykologi.

Mange kvinner i psykologi oppdager at faget verken er relevant eller tilgjengelig for dem. De erfarer at

- psykologiske teorier ekskluderer kvinner, eller ignorerer deres spesielle erfaringer
- psykologiske metoder fremmedgjør kvinner og fordreier deres synspunkter

- tradisjonell oppbygging og praktisering av akademisk og yrkesfaglig psykologi baserer seg på ideologier som marginaliserer og undertrykker kvinner
- til tross for at feministiske ideer har stimulert til omfattende nytenkning innen andre disipliner, har forandringene innen psykologi latt vente på seg
- etablerte akademiske tidsskrifter innen psykologi gir ikke fullgod presentasjon av kvinners syn og hva kvinner er opptatt av.

«Feminism & Psychology» har kommet for å rette på dette.

Støtte til utvikling av feministisk teori og praksis

Det sentrale mål for «Feminism & Psychology» er å bidra til utviklingen av feministisk teori og praksis innen psykologi, og representere kvinners behov i vid forstand – på tvers av tidligere «vitenskapelig» opptrukne grenser.

Tidsskriftet reklamerer med høy kvalitet; original forskning som eksplisitt tar som utgangspunkt kjønn og andre sosiale ulikheter, og som tar hensyn til den psykologiske effekt dette har.

«Feminism & Psychology» ønsker å oppmuntre til utvikling av en feministisk kritikk innen psykologien. Det gir deg muligheten til å delta i debatten om relevansen i vitenskapelig forskning, og i debatten om hvordan psykologien er med på å påvirke alminnelige sosiale og politiske spørsmål.

Tidsskriftet kan bestilles hos:

Sage Publications Ltd.
6 Bonhill Street
London EC2A 4PU
England

«Feminism & Psychology»
An International Journal
Redaktør: Sue Wilkinson

Tegning: Sverre Kalmar

Nytt fra likestillingsutvalgene

Universitetet i Tromsø

Tone Holmen er ansatt som likestillingskonsulent ved Universitetet i Tromsø i halvstilling fra 1. november 1991. Stillingen er et 1-årig engasjement.

Hun har kontor i Paviljong 1 i Breivika og har treffetid hver mandag og tirsdag og annenhver onsdag mellom kl. 08.00 og kl. 15.45. Telefon: (083) 452 42.

Likestillingskonsulentens arbeidsområde er konsulent for Likestillingsutvalget og Nettverk for kvinner i forskning. Alle som har saker angående likestilling ved Universitetet i Tromsø kan henvende seg til Tone Holmen.

Universitetet i Trondheim

Kollegiet ved Universitetet i Trondheim har satt ned et utvalg som skal foreslå strategi og virkemidler mht. likestilling ved universitetet. Arbeidet er del av en generell strategisk plan og kan også ses i sammenheng med at lite er skjedd siden Universitetsrådet i 1988 ba institusjonene legge «Handlingsplan for å bedre kvinners stilling ved universitet og høyskoler» til grunn for sitt interne arbeid.

I utvalget sitter to fra det vitenskapelige og to fra det teknisk/administrative personale, samt en student. Sekretær for utvalget er Torbjørg Breivik ved Universitetssekretariatet, NTH.

PUBLIKASJONER

Publikasjoner

Bøker

Mary Daly
Gyn/Ecology
With a New Intergalactic Introduction by
the Author
The Women's Press, London 1991

Hans Bonde
Mandighed og sport
Odense Universitetsforlag, Danmark 1991

Kari Elisabeth Børresen (red.)
Image of God and Gender Models
Solum Forlag, Oslo 1991

Lis Højgaard
Vil mænd lede?
et spørsmål om lojalitet
Ligestillingsrådet, København 1991

Inger Lövkrona (red.)
Kvinnospår i medeltiden
Kvinnovetenskapliga studier 1
Lund University Press 1992

Tayo Andreasen m.fl.
Moving on
New Perspectives on the Women's
Movement
Aarhus University Press 1991

Eva Adolfsson
I gränsland
Essäer om kvinnliga författarskap
Centraltrykkeriet, Borås 1991

Deborah Tannen
Det er ikke det jeg sier!
Når menn og kvinner snakker sammen
J.W. Cappelen forlag, Oslo 1992

Sider af mænd
Dorph & Kempinski forlag,
København 1991

Donna Dawson
Kjenn din kropp i kamp mot kreft
Fire kvinnelige kreftformer
J.W. Cappelen forlag, Oslo 1992

Marilyn Waring
Hvis kvinner fikk telle
En ny feministisk økonomi
J.W. Cappelen forlag, Oslo 1991

Åsebrit Sundquist
Sacajawea & Co.
The Twentieth-Century Fictional
American Indian Woman and fellow
Characters: A Study of Gender and Race
Solum Forlag, Oslo 1991

Tidsskrifter

Naistutkimus/Kvinnoforskning, nr.
3/1991.

On the issues, the magazine of substance
for progressive women. Vol. XXI, Winter
1991.

Differences, Vol. 3, Summer 1991.
«Lesbian and Gay Sexualities».

Women's Studies International Forum,
Volume 14, No. 5-1991 og No. 6-1991.

«Søkelys på arbeidsmarkedet» nr. 2/91
Institutt for samfunnsforskning.

Häftan for kritiska studier, nr. 3 og 4/91.

Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift, Nr. 4/1991.

Signs, Volume 17, No. 1/Autumn 1991.

Materialisten, nr. 3-91 og nr. 4-91.

Acca, Aktuell kvinnelitteratur och Kultur, nr. 5/91.

Nytt Norsk Tidsskrift, No. 3/1991

Nytt Norsk Tidsskrift No. 4/1991.

Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr. 4/1991:
Kropp och kvinnlighet

Nyt Forum for Kvindeforskning, Nr. 3/1991: «Forbilleder»

Forum for utviklingsstudier, nr. 2/1991
Norsk Utenrikspolitisk Institutt, Oslo

Instraw News, No. 16/1991
«African Women: Coping with Economic Crises»

The Women's Review of Books, Volume IX, No. 4 January 1992 and No. 5 February 1992.

Tidsskriftet Antropologi nr. 24 1991:
«KØN»

Sinnets Helse, Tidsskrift for mentalhygiene Nr. 1/92 «Menn – barn og kropps-kontakt»

Artikler, hovedoppgaver, oversikter, prosjektnotater og rapporter

Hans Skoie

«Norsk forskningspolitikk og forskningspolitisk rådgiving – hovedtrekk fra etterkrigstiden»
NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 9/91.

Lars Grue og Grethe Hovland

«Være eller ikke være – i førskolelæreryrket?»
En undersøkelse av førskolekandidater fra 1978, ti år etter eksamen
NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 11/91.

«Utdanning og arbeidsmarked 1991»
Tendenser og perspektiver
NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 13/91.

«Norsk forskningsorganisasjon på departements- og forskningsrådsnivå under debatt» (Grøholtutvalget).
En konferanserapport
NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 14/91.

Marit Hoel og Clara Åse Arnesen
«Likelønn og lønnsstruktur i kommunesektoren»
NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 18/91.

Terje Bruen Olsen og Hans Skoie (red.)
«Noen forskningspolitiske spørsmål i norsk medisin»
Rapport fra en seminarserie
NAVFs utredningsinstitutt, Rapport 19/91.

«Kön, Rus och Disciplin»
En nordisk antologi.
NAD-publikation nr. 20, 1991

Agneta Emanuelsson
«Pionjärer i vitt»
FoU rapport nr. 34, 1990

Rita S. Gallin, Marilyn Aronoff and Anne Ferguson
«The Women and International Development Annual», Vol. 1
Westview Press, 1989.

«Barn» – Nytt fra forskning om barn i Norge, nr. 4/1991.
Norsk senter for barneforskning, Univ. i Trondheim.

Økonomi & Økologi:
«Styringsverktøy for ei berekraftig utvikling»
NLVF-Publikasjon 7/91

Åse Hiort Lervik (red.): «Den lange veien til parnasset»
Artikler om kvinnene, skriften og det litterære system.
ISL, Universitetet i Tromsø 1991.

«Technology transfer to developing countries»
Conference Report, NORAS 1991.

«Nye kvinner – nye menn»
Forskning om likestilling
Konferanserapport, NORAS 1991

KVINNER OG UTVIKLING – Oversikt over publikasjoner
Utarbeidet av: Gerd Holmboe-Ottesen/Margareta Wandel

Håndbok i likestillingsarbeid i skolen
Likestillingssekretariatet, KUF 1991.

Inger Enkvist
«Kvalitet i språkutbildning vid universitet»
UHÄ/FoU Projektrapport 1991:3

Arnlaug Leira og Ingebjørg Wesche:
«Research on Women, the Family and Gender Equality»

Bibliography 1980–1991
ISF rapport 91:12

Inger-Margrete Svendsen:
«Et valg er et valg er et valg er et...»
Noen metodiske og teoretiske refleksjoner knyttet til to prosjekter innen omsorgssektoren
Arbeidsforskningsinstituttet, rapport 3/91.

Årsmelding fra «Jenter i skogbruket»
15.09.90–15.09.91

«Vi satser framleis på kvinner»
Oppsummering av prøvefylkeprogrammet i Sogn og Fjordane
Sogn og Fjordane fylkeskommune 1991.

Senter for kvinneforskning, Trondheim
Skriftserie 3-91: «Kunnskapsproduksjon og kjønn».

Women's Studies in the European Community
Student guide

Proceedings of NFU's Annual Conference 1991:
Natural Resource Use and Changing Society; Interdisciplinary Approaches to Development.
Norsk Forening for Utviklingsforskning, NLH 1991

Kaia Bilton:
«Diplomoppgave om kjønnsroller og forhandlinger»
Handelshøgskolen BI, 1991

Øystein Gullvåg Holter, Jørgen Lorentzen og Knut Oftung:
«Det farlige kjønn»
Om mannsforskningens grunnlag og muligheter. Arbeidsforskningsinstituttet, notat 3/91.

EGNE

PUBLIKASJONER

Arbeidsnotater

Arbeidsnotat nr. 5/79:
Lønnet og ulønnet omsorg.

Arbeidsnotat nr. 2/81:
Kvinner, overgang og aldring.

Arbeidsnotat nr. 1/83:
Humanistisk konferanse om
kvinneforskning. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 2/83:
Kvinneforskning for
samfunnsplanlegging. Rapport fra et
seminar.

Arbeidsnotat nr. 3/83:
Kvinner og arbeid 1750–1914 i England og
Frankrike. En oversikt over
kvinnehistorisk forskning.

Arbeidsnotat nr. 1/84:
Nordisk Kvinnehistoriemøte, Oslo
20.–23. februar 1983. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 5/84:
Kvinner og helse. Bibliografisk oversikt.
Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 2/85:
Kvinner i medisinsk forskning.
Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 5/85:
NAVEs støtte til kvinnelige forskere og
kvinneforskningen. Oppgaver og
organisering etter 1986. *Opptrykk*.

Arbeidsnotat nr. 3/86:
Framtidas Norge – på kvinners vilkår?
Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 3/87:
1. norske seminar i medisinsk
kvinneforskning.

Arbeidsnotat nr. 3/88:
Oversikt over samfunnsvitenskapelig
forskning om kvinner. Litteratur og
prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 4/88:
Oversikt over humanistisk forskning om
kvinner. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 5/88:
Kvinner i forskning: Medisin,
naturvitenskap og teknologi.
Personoversikt.

Arbeidsnotat nr. 6/88:
Rekruttering av kvinner til forskning
innen matematikk og fysikk. Rapport fra
arbeidsmøte.

Arbeidsnotat nr. 1/91:
Veiet og funnet for lett – og for tung.
Kjønn og vitenskapelig bedømmelse.
Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/91:
Karriereveier for kvinner i medisinsk
forskning. En konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 3/91:
Kvinner, miljø og utvikling. Rapport fra
en nordisk forskerkonferanse.

Arbeidsnotat nr. 4/91:
5. nordiske seminar i medisinsk kvinne-
forskning.
Rapport fra et seminar.

Øvrige numre er utgått!

Annet

Litteratur og arkiver i kvinneforskningen.
Av Mie Berg.

Elisabeth Fürst: *Kvinner i Akademia –
inntrengere i en mannskultur?* 1988. Kr.
85,-

Tamar Bermann, Harriet Holter, Bjørg
Aase Sørensen, Gro Hanne Aas:
På kvinners vis – med kvinners råd. Nye

perspektiver på forskningspolitikken.
1988. Kr. 85,-

*Enslige svaler i norsk forskning? Kvinner
i medisinsk, naturvitenskapelig og
teknologisk forskning i universitets- og
høgskolesektoren 1974–1987.* NAVF,
NTNF, 1990.

*Aasta Hansteen, Tyve aars kamp.
Tilbakeblikk og fremsyn.* Red. Elisabeth
Aasen.

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og
forskning – naturvitenskap og teknologi.*

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og
forskning – medisin.*

Samtlige publikasjoner kan fås ved henvendelse til NAVFs sekretariat for kvinneforskning.

Nytt om kvinneforskning 5/91:

Kvinnebevegelsens historie - nøkkelpersoner og tekster.

Opplysninger vedrørende en av bidragsyterne til dette nummeret var dessverre falt ut. Nedenfor følger derfor en ny og fullstendig oversikt.

Bidragsytere

Gerd Bjørhovde, professor, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (083) 44 264.

Synnøve des Bouvrie, professor, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (083) 44 271.

Tove Bull, professor, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (083) 44 268.

Rannveig Dahle, førsteamanuensis, Sosialt arbeid, Universitetet i Trondheim, AVH, 7055 Dragvoll.
Tlf. (07) 59 19 29.

Ragnhild Engelskjøn, NAVF-stipendiat, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (083) 44 171.

Anne Heith, amanuensis, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen, Sydneplassen 9, 5007 Bergen.
Tlf. (05) 21 24 27.

Åse Hiorth Lervik, professor, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (083) 44 236.

Ellen Mortensen, førsteamanuensis, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (983) 44 261.

Anka Ryall, førsteamanuensis, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (083) 44 254.

Björg Seland, cand.philol., Tømmerstien 3b, 4639 Kristiansand.
Tlf. (042) 40 316.

Toril Swan, professor, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.
Tlf. (083) 44 266.

Bidragstere

Charlotte Buhl, psykolog, selvstendig praksis, Anton Schjøth's gate 4, 0454 Oslo. Tlf. (02) 46 28 89.

Gunn Engelsrud, prosjektleder/dr.polit./fysioterapeut, NFF's kompetansesenter, Postboks 7009 Homansbyen, 0306 Oslo. Tlf. (02) 56 53 10.

Elisabeth L. Fürst, NAVF-stipendiat, Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo, Postboks 1096 Blindern, 0317 Oslo. Tlf. (02) 85 42 61.

Rakel Christina Granaas, dosent, Møre og Romsdal distriktshøgskole, Postboks 188, 6101 Volda. Tlf. (070) 77 066.

Drude von der Fehr, forskningsleder, Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo, Postboks 1040 Blindern, 0315 Oslo. Tlf. (02) 85 43 70/85 43 71.

Berit Heløe, dr. odont., Biskop Berggravs gt. 50, 9000 Tromsø. Tlf. (083) 81 721.

Tove Hjørungdal, fil.dr., Arkeologiska Institutionen, Kraftstorg 1, S-223 50 Lund. Tlf. 095-46 46 10 49 46.

Hanne Haavind, førsteamanuensis, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo, Postboks 1094 Blindern, 0317 Oslo. Tlf. (02) 85 51 06.

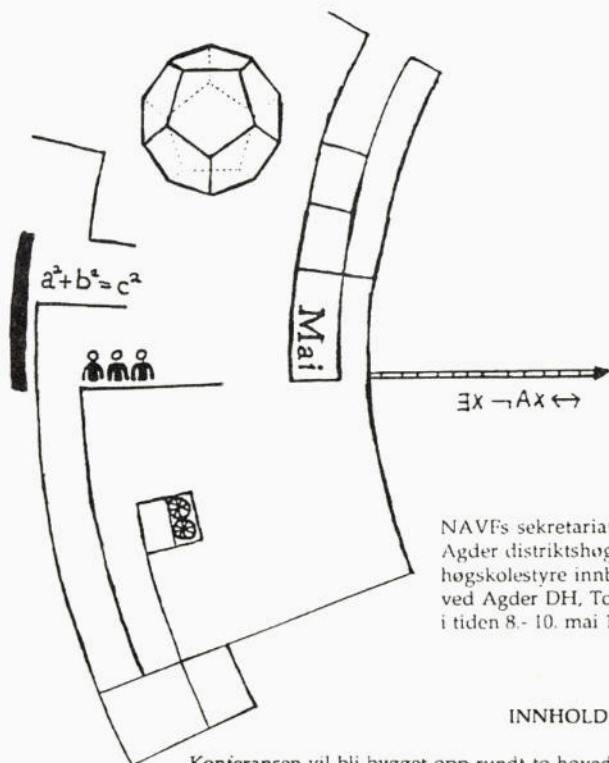
Tora Korsvold, forsker, Norsk senter for barneforskning, Universitetet i Trondheim, 7055 Dragvoll. Tlf. (07) 59 62 40.

Mariken Vaa, forsker, Institutt for samfunnsforskning, Munthes gt. 31, 0260 Oslo. Tlf. (02) 55 45 10.

SÅNN, JA! (Son-ja)

En konferanse om matematikk-didaktikk og kvinner i matematiske fag
i
Kristiansand 8.- 10. mai 1992.

NAVF's sekretariat for kvinneforskning, Norsk Matematikkråd, Agder distriktshøgskole, Kristiansand lærerhøgskole og Agder høgskolestyre innbyr til konferansen SÅNN, JA! som arrangeres ved Agder DH, Tordenskjoldsgt. 65, Kristiansand, i tiden 8.- 10. mai 1992.

INNHold

Konferansen vil bli bygget opp rundt to hovedtema:

- Kvinner i matematiske fag: Hvorfor så få? Hva kan vi gjøre?
- Forskning og hovedfagsundervisning i matematikk-didaktikk.

MÅLGRUPPE

- Konferansen er rettet mot:
- lærere i den videregående skole/ungdomsskolen
 - lærere og studenter fra lærerhøgskolene
 - ansatte og studenter fra distriktshøgskolene
 - ansatte og studenter fra universitetene

Program og påmeldingsskjema fås ved henvendelse til:

Evy Haneborg
NAVF's sekretariat for kvinneforskning
Sandakerveien 99
0483 OSLO

*
SOGN OG FJORDANE SJUKEPLEIEHØGSKOLE
BIBLIOTEKET
6800 FØRDE

Returadresse:
NAVFs sekretariat
for kvinneforskning
Sandakerveien 99
0483 OSLO 4

Nytt om kvinneforskning nr. 1/92